

”Kärlek känns! förstår du”

Samtal om sexualitet och samlevnad i skolan

Ett referensmaterial från Skolverket
av Erik Centerwall

Sammanfattning: Referensmaterialets syfte är att ge en bakgrund till kunskapsområdet sexualitet och samlevnad. Materialet ger grundtankar i undervisningen, den historiska bakgrunden, områdets betydelse för barns och ungdomars psykosexuella utveckling, exempel på sätt att arbeta samt vissa grundfakta. Referensmaterialet visar fram en helhetssyn men är inte heltäckande vad gäller alla de aspekter som kunskapsområdet kan innehålla. Det viktigaste syftet är att visa sexual- och samlevnadsfrågornas betydelse i unga människors liv.

Ämnesord: Sexualitet, sexualundervisning, sexuell utveckling, sexuellt beteende, relationer, kärlek, vänskap, kunskapsområde, referensmaterial.

Beställningsadress:
Liber Distribution
Publikationstjänst
162 89 Stockholm
Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
Beställningsnummer: 95:142

© Erik Centerwall och Skolverket
Foto, omslag: Eva Wernlid (Tiofoto)
Foto: Stina Brockman
Grafisk form: Ingse & Co AB
Tryckeri: Perssons Offsettryck AB, Solna 2000, 2:a upplagan
ISBN 91-89314-05-0

Innehåll

Förord 5

Inledning 7

Bokens teman 8

Vägledaren 11

Kulturella världar och etiska frågor 16

Historiska teman 21

Väcka den björn som sover 21

Homosexualitet 30

”Självbefläckelse” 34

Aborthistoria 38

Kärlek, sexualitet och identitet 45

Uppväxthistorier 51

Självtilfredsställelse 57

Prövningarnas tid 59

Sökare efter moralisk äkthet 72

Tonåren i siffror 81

Samtalsvägar 91

Tonåren – frågor till världen 98

Planering av undervisningen 123

Vardagens kunskap 127

Mannens och kvinnans kropp 129

Preventivmedel 136

STD 140

Abort 144

Sexuellt tvång och våld 147

En etisk grund 151

Sverige och världen 154

Förord

Hälsofrågor griper på olika sätt in i den enskilde elevens och även skolans vardag. De är aktuella inom olika ämnen och kunskapsområden. Flera kunskapsområden är hälsorelaterade och förtjänar lyftas fram och beskrivas just för sin betydelse för eleverns hälsa och välbefinnande. Ett av dessa kunskapsområden är sexualitet och samlevnad.

Sexual- och samlevnadsfrågorna är sedan många år accepterade som en nödvändig del av skolans arbete. Enligt läroplanerna (Lpo 94 och Lpf 95) utgör sexualitet och samlevnad ett kunskapsområde inom flera olika ämnen. Det är rektors ansvar att undervisningen genomförs enligt läroplanen.

Men ansvaret för kunskapsområdet sexualitet och samlevnad är också varje lärarens och bör engagera eleverna som delaktiga i genomförandet av undervisningen. Många lärare kan vittna om att området är det mest tacksamma att undervisa i, eftersom det rör elevernas omedelbara verklighet och det är ett område där elevernas inflytande i planering och genomförande är mer viktigt än kanske inom något annat område.

I denna bok närmar vi oss sexual- och samlevnadsfrågorna på ett nytt sätt. Med nedslag i barn- och tonårsliv analyseras grunderna för en undervisning som utgår från unga människors erfarenheter och frågeställningar. Referensboken är inte en metodinventering, även om metoder kommer att förekomma som exempel. Boken utgör inte heller en fullständig kunskapsinventering utan snarare en startpunkt för den som vill söka vidare. Vi strävar däremot efter att ge en bild av tonårsvärlden, tankar och känslor, som ett medel till bättre kommunikation mellan vuxna och unga.

Referensmaterialet vill göra kunskapsförmedlingen mer adekvat så att fler elever upplever sig som sedda och bekräftade i sitt identitetssökande.

Materialet har utarbetats av Erik Centerwall. En arbetsgrupp på Skolverket bestående av Lena Hammarberg, Olle Norgren

(projektledare), Agneta Nilsson (expert) och Anita Åsard Lunner har följt arbetet och diskuterat textutkast efter hand.

För Skolverket

Ulf P Lundgren

Inledning

Detta är ett referensmaterial, inte en lärarhandledning av hittills gängse modell. Tidigare har skolöverstyrelsen publicerat lärarhandledningar 1945, 1949, 1956 (partiellt reviderad 1965 och 1966). Den senaste handledningen 1977 tillkom efter ett tioårigt forsknings- och utredningsarbete. Den kom att betraktas som en kvalificerad och allsidig redovisning av den grundsyn på sexual- och samlevnadsundervisning som vuxit fram i Sverige under årtionden. Den väckte emellertid föga intresse bland lärarna. Det kan kanske tolkas så, att detta element i skolans undervisning numera är så pass accepterat och etablerat, att en handledning av den gamla modellen inte längre är adekvat. En av skolöverstyrelsen ombesörjd fullständig översättning till engelska av 1977 års handledning kom emellertid att väcka stort intresse i många länder inom och utom Europa.

Det nya referensmaterialet, utarbetat av Skolverket på uppdrag av regeringen, bygger vidare på den svenska traditionen. Det är som nämnt inte en handledning utan en samling fakta och synpunkter, vilkas huvudsyfte är att ge material för en undervisning väsentligt närmare ungdomarnas verkliga livssituation. Handledningen 1977 innebar ett steg i denna riktning. Nu föreligger ett material som med en helt annan utförlighet belyser ungdomstidens utveckling på sexualitetens och samlevnadens område. En huvudlinje är som förut att både elever som gjort och de som inte gjort sina första sexuella erfarenheter skall kunna känna sig förstådda och respekterade.

Framställningen bygger i hög grad på ungdomars uppgifter om sig själva och på deras kommentarer till olika frågeställningar, men naturligtvis också på psykologi, sociologi, etik, skönlitteratur och biologi. Alltsammans är utformat så, att det skall öka möjligheten till samtal. Det är den pedagogiska modell som har visat sig särskilt gynnsam just på detta område, men som inte spelade så stor roll i handledningen 1977. Samta-

let aktualiserar naturligt behovet av kunskaper på olika områden.

Handledningen 1977 ägnade långt större utrymme åt etiken och fördjupade den mer än någon tidigare handledning. Den utgick ifrån att en omfattande värdegemenskap trots allt finns i vårt samhälle och formulerade ett antal preciserande satser som exempel härpå. I det nya referensmaterialet har man funnit att denna grundsyn och dessa preciseringar alltjämt äger giltighet och återger dem i sak oförändrade.

Det nya materialet av fakta och synpunkter till sex- och samlevnadsundervisningens tjänst innebär både en stor förnyelse och en kontinuitet med den utveckling där den svenska skolan varit och alltjämt är en föregångare.

Carl Gustaf Boethius, huvudsekreterare i sexualundervisningsutredningen 1964 – 1974

Bokens teman

Den här boken handlar om det som många upplever som det mest betydelsefulla: kärlek, sexualitet, samhörighet, familj. Den beskriver några av våra fundamentala mänskliga behov och hur vi söker förverkliga dem i samspel med andra. Boken vill ge en bild av olika tänkbara samtal kring dessa frågor och i synnerhet hur samtalet mellan äldre och yngre kan ge insikt i frågor om sexualitet och samlevnad.

Först och främst är detta tänkt som en grundbok för lärare i grundskolan och gymnasieskolan men den kan också användas i andra sammanhang där samtal om sexualitet och samlevnad mellan unga och äldre förekommer.

I avsnittet "Vägledaren" tar vi upp lärarens uppgift.

"Historiska teman" vill visa de tabun och problem som omgett sexualupplysningen och även hur vissa sexuella uttryck varit förbjudna och rentav förföljda.

"Kärlek, sexualitet och identitet" beskriver barns och ungdomars erfarenheter och konflikter. Här visar vi också hur undervisning och information kan anpassas till den psykosexuella utvecklingen. Enskilda tonåringars erfarenheter sätts så in i ett sammanhang i ett avsnitt om tonårstiden i siffror.

”Samtalsvägar” utgår från unga människors frågor och vill visa hur man finner svaren genom levande samtal. Här finns också en anknytning till läroplan och planering.

”Vardagens kunskap” vill ge en grund avseende fysiologi, STD, preventivmedel mm. ”Sexuellt tvång och våld” presenterar en grundsyn när det gäller sexuellt våld, övergrepp mot barn samt även könsstympling. Vi inriktar samtalet på diskussioner om sexualitet, samlevnad och etik. Här tas också i korthet världens befolkningsfrågor upp.

Genomgående kommer det att finnas referenser för den som vill studera vidare men den överblick vi ger av annat material inom sexual- och samlevnadsundervisningen är inte heltäckande. Framför allt, men inte enbart, har vi tagit upp nyare litteratur med förhoppning om att åtminstone större delen av denna ska finnas tillgänglig för vidare studier.

”Vi” är den egentliga beteckningen på dem som varit med om att utforma och granska denna bok.

Övergripande synpunkter liksom särskilda underlag för vissa avsnitt har getts av flera olika experter. Agneta Nilsson har förmedlat kunskaper i abortfrågan. Kajsa Sundström har gett övergripande, specifika synpunkter vad gäller kvinnors villkor, kvinnlig fysiologi samt abort. Eva Brick har förmedlat ett familjedynamiskt perspektiv. Axel Brattberg har granskat avsnittet om manlig fysiologi. Carl Gustaf Boethius har gjort en omsorgsfull granskning av boken och gett särskilt viktiga synpunkter på de historiska avsnitten. Stor inspiration liksom särskilda bidrag till avsnittet om samtalet har hämtats från Susanne och Tommy Fabricius. Betydelsefulla synpunkter på metoder för samtal har getts av Wolfgang Brunner. Gisela Helmius har gett underlag till det statistiska avsnittet. Anna Mohr och Hans Olsson har gett fortlöpande kommentarer och förslag vad gäller frågor om homosexualitet.

Boken har också granskats av Åsa Andersson, Joakim Johansson, Stefan Laack, Annika Strandell och Bengt Sundbaum. Analys och kunskap har förmedlats av en stor skara sakkunniga såsom Anders Carlsson, Ingrid Christiansen, Anna-Stina Henriksson, Gunilla Hollander, Ulla Holmström, Marcus Mattson, Jan-Åke Oscarsson, Christina Rogala, Katarina Roth, Kerstin Strähle och Olle Waller.

Ungdomsintervjuerna i denna bok har tillkommit med ekonomiskt stöd från Allmänna barnhuset.

Vägledaren

Inget annat tema i skolan upplevs så ”inpå huden” som sexualitet och samlevnad. När en lärare berättar om menstruation, då vet hon samtidigt att kanske hälften av flickorna i klassen har fått sin första menstruation under det att den andra hälften går och väntar. Hon vet att några flickor är stolta över kroppens förändringar som säger att de nu i en viss mening blir kvinnor. Men för en annan flicka kan menstruationen vara något som hon helst inte vill veta av. Hon är inte redo för den utveckling som kroppen nu går in i. Någon flicka kanske inte alls vill berätta om detta, ens för mamma.

Några få grundfrågor

Frågor som berör upplevelsen av den egna kroppen och av ens relationer till omvärlden är känsliga. Ytterst kan de alla härledas tillbaka till enkla grundfrågor: Vem är jag? Var är min plats i världen? Kommer jag att få någon att älska? Vad tycker de andra om mig? Är jag normal? Duger jag? Teman som berör sexualitet och samlevnad handlar ytterst om identitet och självkänsla.

I en grupp unga människor finns många olika erfarenheter representerade. En pojke kanske bär på sina tysta funderingar om kroppens förändringar – tankar sammanvävda med en långsamt mognande självkänsla. Någon pojke och flicka är kära i varandra, sitter i ett skimmer av drömmar. Någon kanske undrar över sig själv: Är jag homosexuell? Några slår ifrån sig allt vad kärlek heter genom att störa undervisningen: detta är för pinsamt. Många lyssnar uppmärksamt. Nu ska de äntligen få svaret på sin speciella fråga, få ett svar på just sin speciella situation.

Tystnaden i klassrummet är laddad av förhoppningar eller oro inför att just de egna hemligheterna ska visas upp. Skrat-ten kan vara befriande men också ett sätt att undvika ett alltför

Kunskapsområdet sexualitet och samlevnad ger möjlighet för läraren att skapa dialoger med eleverna. Ytterst står individen i fokus. Vid samtalen kan man se läraren som en vägledare lika mycket som en källa till kunskap. Och undervisningen blir till ett gemensamt kunskapsökande som ger utrymme för individuella skillnader i fråga om mognad, tankar och åsikter.

närgånget allvar. Allt detta som sker under ytan vet läraren – eller känner. Han anar eller antar att en grupp ungdomar i en viss ålder bär en stor del av tonårstidens existentiella frågor: för de hör alla vuxenblivandet till. Frågor kring preventivmedel, abort, kärlek, samlagsdebut, övergrepp och kärlekslängtan blir känsliga eftersom man kan anta att de berör någons innersta verklighet. Detta gör undervisningen kring sexualitet och samlevnad unik.

Få ord kan göra mycket

Undra på att en lärare kan känna sig osäker och orolig inför alla dessa livsöden. Hur ska han kunna nå fram? Tänk om det blir alldeles tyst? Hur får man igång ett samtal? Denna oro uttrycker både det djupa ansvar läraren känner och det faktum att sexual- och samlevnadsundervisningen går utanför ramar för den traditionella undervisningen i skolan. Detta är inte bara frågan om kunskapsförmedling. Sexual- och samlevnadsundervisning handlar om den längtan, de prövningar och den verklighet som hör vuxenblivandet till.

Det tar ett tag innan man vet om man är kär. Först tycker man ju om, sen blir man kär. Det är ju så. Jag tror inte att man kan bli kär vid första ögonkastet, inte jag i alla fall.

Dan

Men många som arbetar med undervisning berättar också att sexual- och samlevnadsundervisningen är det område som är mest tacksamt och spännande: laddningen i samtalen, glädjen och upplevelsen hos unga människor att man nu äntligen kommer in på något som verkligen berör dem, gör undervisningen till något särskilt. Insikten att "få ord kan göra mycket", om de sägs vid rätt tillfälle, kan få en lärare att stå ut med "stumheten" i en grupp. Hon vet att där ändå sker saker i det fördolda.

Den inre nödvändigheten driver, mer än något annat, sökandet efter kunskap framåt. Det är inte bara risker med oönskade graviditeter och könssjukdomar som gör att frågorna kan upplevas som akuta i en ung människas liv. Själva utvecklingen under tonåren i både fysiskt och psykiskt avseende kan vara så dynamisk att behovet av att veta och förstå upplevs som en akut nödvändighet. Varför känner jag som jag gör? Är jag ensam om detta?

Kärleken är evig

Kärlek känns, förstår du. I vanliga fall är det inget särskilt med kroppen, men när man är förälskad så pirrar det . . .

- Kärlek är att rätta till slipsen och bjuda på en drink, precis som i TV.
- Kärlek är att vara snäll och inte bråka.

- Det kan vara så här, alltså, att man tycker om en tjej som inte är så söt. Då retas de andra killarna.

De här barnen är omkring nio år och upplevelsen av kärlek ges lika många aspekter som den kan ha i vilken vuxengrupp som helst. Här finns allt från djupa förälskelser till snabba ögonkast.

Vi vet att känslorna under dessa år kan vara lika storslagna och förtärande som för vuxna. Det är ju därför vi måste ta dem på allvar, inte förringa deras upplevelser. Så här berättar ett barn på omkring sju år:

- Oh, jag blir så kissnödig när jag ser Kjell, säger Pia. Jag tror att det är kärlek och jag känner hur hjärtat klappar och jag blir alldeles svettig.

Pojken sitter mitt emot Pia när hon berättar. Han ser med stora ögon på henne men håller händerna för öronen. Pia ritat en teckning med två hjärtan och deras namn.

Kjell rullar omsorgsfullt ihop teckningen och går och lägger den i sin väska. Han kommer tillbaka med ett litet smycke som han själv gjort, skjuter det över bordet långsamt och frågar:

-Vill du ha det?

De som kommer i kontakt med barn vet vilken hetta de utvecklar i känslorna och kärleken. Idag är många barn också mer oblyga än tidigare, vilket innebär att även sexualiteten tar sig mer synliga uttryck.

En sexuell varelse med förmåga till kärlek, det är man under hela livet. Fast sexualiteten och kärleken har kanske olika innehåll för olika människor. De påverkas av beroenden till andra, den etiska förmågan man utvecklar under livet, könsroller, puberteten, förmågan att relatera till andra, den sociala situationen liksom de personliga förutsättningarna.

Individen i fokus

I denna bok kommer vi att arbeta med sexual- och samlevnadsfrågor med hänsyn till barns och ungdomars ålder och utveckling snarare än årskurs, klass eller stadium. Vi vet hur stor skillnaden i en enda klass är mellan olika elever i fråga om utveckling och mognad. Det yttersta, utopiska målet är människan, nämligen att skapa en upplysning som berör var och en. Därför har även gruppaktiviteterna ytterst individen i fokus.

Alla ska kunna känna igen sig i undervisningen och diskussionerna.

Även om vi vet att det är svårt att nå fram till var och en i en större grupp barn eller ungdomar så kvarstår syftet: att individualisera är den mest betydelsefulla vägen till insikt och sam-

tal. Ytterst handlar det om att var och en av eleverna ska känna sig sedd – och att de ska slippa bli behandlade som en ”hop, som är på ett visst sätt”.

Därför kommer vi, även om vi också knyter an till stadium och planering, att utgå från den enskilda människan, också för att ge så mycket som möjligt av kött och blod till framställningen. Det är ju det djupast mänskliga som denna bok handlar om.

Det privata

– Hur gör du själv då?

Frågan ekar i den förväntansfulla tystnaden. Pojken som frågade gjorde det nog mest för att utmana men som vuxen och lärare måste man förutsätta att det där bakom också finns en uppriktig vilja att få veta.

– Men det är något personligt för mig, som jag inte vill berätta om här.

För läraren var det inte svårt att avgränsa mot det privata, att vara personlig är en sak men att vara för privat skulle vara pinsamt både för honom och för hela gruppen. Samtidigt lyfte frågan fram något som är speciellt för undervisningen om sexualitet och samlevnad. Inget annat tema upplevs så personligt av den som ska undervisa eller leda ett samtal. Här återupplever man indirekt sina egna tonårserfarenheter. Diskussioner om abort, skilsmässa och kärleksliv kan snudda vid ens egna upplevelser.

De första riktiga förälskelseerna är något man bär med sig hela livet. Med riktiga förälskelser menar jag att man inte kan vara ifrån varandra utan att känna längtan och saknad. Varje gång man träffas känns det som om man varit skilda åt i månader.

Beatrice

Egna erfarenheter

Den tonårstid en människa upplevt har stor betydelse för att forma hennes syn på sexualitet och kärlek. Den vuxne bär med sig sina tonår och erfarenheterna, liksom de normer som införlivats. Kanske tror den som ska tala med unga om sexualitet och samlevnad att de egna erfarenheterna saknar betydelse – kanske för att hon överdriver ungas erfarenheter idag. Kanske tycker hon tvärtom, att de egna normerna är de som ska bära undervisningen och de gemensamma värderingarna.

All undervisning om sexualitet och samlevnad försiggår bäst i en levande dialog som man skapar tillsammans. En lärares eller ledares egna erfarenheter är ett levande material. Att kunna prata personligt, om till exempel en tonårsupplevelse, ger liv och karaktär åt en människa. Att vara klar över gränserna och inte tangera det privata, ger diskussionerna trygghet och visar också att läraren är något mer, nämligen en vägledare i samtalen.

Därför är det historiska materialet, bland annat i form av egna erfarenheter, betydelsefullt. Det finns så mycket som unga idag aldrig får veta: Hur var det förut när det bara fanns kondom och pessar som skydd mot oönskade graviditeter? Hur upplevde man det när den nya abortlagen kom? Att vara tonåring under 50-talet, hur var det? Hur skulle man vara klädd som tonåring på 60-talet? Om en flicka blev med barn, vad gjorde man då?

Att ge en bild av sig själv, är också att inleda en dialog. Genom att dra gränser mot det intima, kanske den nuvarande livssituationen, visar man att ett samtal inte ska vara för personligt – att det inte ska beröra det privata.

Att ta ansvar

Som vägledare för en grupp eller klass i samtal om sexualitet och samlevnad är man dels en vuxen, som tar ansvar för diskussionen, skapar struktur och trygghet och även står för vissa moraliska värderingar. Dels är man en före detta tonåring, man visar att man själv "varit med", t ex genom att visa att det även på den tiden var sexualitetens och kärlekens nyanser som räknades. De flesta tonåringar är "försiktiga" med sin självkänsla – då som nu.

Både tonåringen inom en och den vuxne behövs för att skapa trovärdighet.

Samtalare eller rådgivare

Att samtala i grupp är något helt annat än att bedriva enskild rådgivning, till exempel på en ungdomsmottagning. Vid rådgivning i ett enskilt samtal är öppenhet en förutsättning för att tillsammans komma fram till en lösning på ett problem. Men samtidigt är rollerna mer givna och det förväntas inte att den som ger råd ska berätta om sig själv.

Vid samtal i grupp arbetar man med en viss öppenhet men inte på ett sätt som sätter den enskildes problem i fokus. Öppenheten är en metod för att jämföra och se sig själv genom andra. En gruppleddare kan vara personlig på ett sätt som inte alltid är bra i en rådgivningssituation.

Risk för problematisering

Information om sexualitet och samlevnad når unga människor från många olika vuxna professioner. Personal från en preventivmedelsrådgivning kanske berättar om sin verksamhet

Ibland får jag höra av människor utanför skolans värld att vi "därinne" inte har någon kontakt med verkligheten. Trams, svarar jag, vad kan vara mer verkligt än unga människors sökande efter identitet och meningsfulla sammanhang. Jag vill att min roll i dessa unga människors liv kan få vara något av en "livets darande kompassnål", en god mentor som inte i första hand lär ut utan mer handleder ut. Ut i livet.

Ett område där det inom skolans traditionstygda bastioner öppnas många möjligheter till existensiella "kompassnålar" är utan tvekan samlevnadsundervisningen. Jag menar att skolans ansvar inte ska underskattas. Ansvaret gäller i första hand att se till att frågorna kring den sexuella identitetens utveckling får ett självklart utrymme. Resten av ansvaret kan vi nog med varm hand överlämna till de unga själva.

Olle Waller

och vilka problem man möter. En lärare talar utifrån sin profession. Föräldrar pratar med sitt barn eller ger på olika sätt signaler om vad de förväntar sig.

Det finns en risk att sexual- och samlevnadsfrågorna problematiseras på ett sätt som gör att unga inte känner igen sig. Sexualfrågor kommer bara att handla om könssjukdomar eller risker för att bli med barn eller att vara avvikande. Undervisningen kan på olyckligt sätt samverka med föräldrars oro och med erfarenheterna från till exempel ungdomsmottagningen. Även andra vuxna kan av unga upplevas som alltför närgångna ”intressenter” i deras liv. Vuxnas oro har ingenting att göra med den unga människans känslor just nu. Och kärleken och sexualiteten skulle ju vara vägen till eget liv och till friheten.

Det är därför som det ömsesidiga lyssnandet är så viktigt, lyhörddheten för en ung människas egen verklighet, så att de budskap man vill förmedla möter tonårsvärlden. Lika viktig är respekten för just denna egna värld.

Genom att se tillbaka på sin egen tonårstid, kanske göra en lista på betydelsefulla upplevelser som format ens liv, tänka tillbaka på positiva förebilder och betydelsen av vuxna auktoriteter, kan man få en tydligare bild av vad man själv skulle ha behövt höra som tonåring. Av vilka och när upplevde man sig som sedd och förstådd? Vad hade man behövt veta? Vilka misstag gjorde man? Vilka misstag gjorde de vuxna?

Att man själv som vuxen går igenom sina ”prövningar” är oerhört värdefullt för att fördjupa självinsikten. Kanske finns det också händelser som man kan berätta för elever. Genom att visa hur man hanterat ”misstag” och lyckats göra dem till något konstruktivt, förklarar man ju också att detta med ”att göra bort sig” inte är slutet på historien – även om det känns så just då.

Kulturella världar och etiska frågor

Sverige brukar numera kallas för ett mångkulturellt samhälle. I skolor och klasser ingår ofta elever vars familjer kommer från andra länder, där normerna skiljer sig från de som är gängse i Sverige. Kulturellt och eventuellt också religiöst har dessa ungdomars familjer ett annat ursprung.

Många elever med invandrarbakgrund kan ge uttryck för denna upplevelse av att leva i två kulturer, av att uppleva en dubbel identitet, ibland som en konflikt, ibland som en tillgång. Läraren kan också uppleva en osäkerhet i sitt arbete med att informera: Vad kan jag säga utan att såra? Hur ska jag undervisa om sexualitet och samlevnad utan att komma i kon-

flikt med djupt liggande värderingar hos eleven eller hans/hennes föräldrar? Kan jag förmedla nödvändiga kunskaper och fakta på ett sätt som kan tas emot? Ska jag underrätta föräldrarna om samlevnadsundervisningen? Vad är lämpligt att säga? Vad är nödvändigt?

Egentligen innebär frågor som dessa en problematisering av just invandrargruppen. Samma frågor skulle ju kunna ställas om svenska ungdomar. Och många invandrarungdomar har en bakgrund som inte alls behöver vara kritisk till svensk sexualupplysning.

Många i en undervisningssituation har också överkrav på sig själva att känna till och förstå det som de upplever som främmande. Redan innan en dialog inletts ska man själv veta vilka hänsyn som ska tas och hur den andra tänker, tycker man.

Att sätta sig in i andra kulturers tänkesätt är visserligen värdefullt men säger inte nödvändigtvis hur undervisningen ska gå till. Kort sagt: lika lite som de som bott i Sverige i flera generationer har samma värderingar och normer, är alla invandrare från en viss kultur likadana. Etnisk tillhörighet, ålder, bostättning i land eller stad, familjemönster, personlighet, politisk hemvist, religion – liksom land – avgör ens normbildning. Men även konkreta erfarenheter av att etablera sig i en ny kultur skapar en kanske omärklig men nödvändig förändring. Här är inte utrymme att fördjupa bilden av den anpassningsprocess som hör samman med migration. Men det är viktigt att inte en problematiserande attityd i invandrarfrågor får stå oemotsagd. Invandringen innehåller många positiva moment och innebär en dynamisk läroprocess. Denna underlättas om den som invandrar möter respekt för det som hon upplever som sin identitet och egenart.

Lättast är det att ta till sig och reflektera kring nya budskap om det sker i dialog. Samtalsformen är själva grunden för sexual- och samlevnadsinformation även när en del av eleverna är invandrare. I själva verket är heterogenitet i gruppen och åsiktsbrytningar en stor tillgång i kunskapsområdet sexualitet och samlevnad. Mångfald kommer inifrån ett samhälle i minst lika hög grad som utifrån.

Men kanske kan man utforma samtalet lite olika vid mångkulturella diskussioner om sexualitet och samlevnad. Målet är det utsagda och nödvändiga, nämligen grundkunskaperna relaterade till vars och ens värderingar och personlighet. Men nu kanske man utnyttjar den kulturella mångafalden som en resurs – och framför allt börjar dialogen i den andra kulturen: Hur ser man på familjen där? Många barn? Kvinnans uppgift? Mannens uppgift? Liknar detta något som förekommer eller förekommit i Sverige?

Genom att jämföra skillnader och likheter i synen på ungdomars villkor och upplevelse av spelet mellan pojke och flicka, föräldrars inflytande, information om sexualitet och kärlek mm, kommer man fram till att generaliseringar sällan stämmer.

Genom samtal i mer eller mindre organiserad form, kan man på ett respektfullt sätt göra de kulturella skärningspunkterna tydliga. Detta gemensamma kunskapssökande är lika betydelsefullt för det som brukar kallas för majoritetskulturen. Genom att ta ställning i frågor kring familj, barn, sexualsyn och kärlek visar det sig att den svenska majoritetskulturen är allt annat än homogen.

Men det finns också en rad frågor där svensk tradition vad gäller upplysning knappast kan förtiga eller kompromissa kring fakta. Kunskaper om t ex könssjukdomar, preventivmedel, onani, samlag och homosexualitet, är enligt svensk tradition nödvändiga för att en ung människa ska kunna bejaka sig själv som sexuell varelse. Abortfrågan är överallt i världen en av de mest kontroversiella frågorna. I Sverige har varje kvinna rätt till abort om hon så önskar men det betyder inte att besluten som kvinnor tar i denna fråga är lättvindiga eller enkla. Abort används i Sverige heller inte som ett alternativ till att använda preventivmedel.

Att ge basfakta kring lagstiftning om familjen, om sexualitet och samlevnad, svensk sexualsyn, fysiologiska fakta om samlag och förlossning, kunskaper om STD och om preventivmedel har i svensk sexualupplysningstradition ansetts nödvändigt och är också angivet i läroplanen. Det har heller inte ansetts att någon elev av speciella skäl ska få slippa denna undervisning.

Diskussioner i frågor om sexualitet och samlevnad bör föras i en anda av tolerans och öppenhet, alla bör få komma till tals. Ju mindre man tar för givet om olika kulturers och etniska gruppers åsikter och syn på sexualitet och samlevnad, desto mer får man reda på när man frågar.

Centralt i undervisningen under senare år har också varit ett jämställdhetstänkande beträffande manligt och kvinnligt. I skolan bör pojkar och flickor behandlas jämlikt och man bör motverka och ifrågasätta traditionella könsrollsattityder. För att utjämna skillnader och traditionella val har man också försökt ge särskilt stöd till pojkar respektive flickor. På samma sätt kan man tänka sig att pojkar respektive flickor behöver särskilt stöd i de val som gäller sexualitet och kärlek. Unga behöver en spegel, t ex i form av en etik, en vägledare, skisserade situationer att ta ställning till, för att kunna se sig själva som ansvariga

människor med förmåga att ge och ta emot kärlek. De behöver inse att man har rätt att säga ja eller nej i sexuella sammanhang och utveckla förmågan att göra det. De behöver också lära sig att instinktivt undvika självdestruktiva situationer.

Referenslitteratur:

Lita på skolan, (Metod 3. En skriftserie från Landstinget förebygger aids)

Historiska teman

Väcka den björn som sover

Det främsta argumentet *mot* en sexualupplysning till unga människor har varit att man inte ”ska väcka den björn som sover”. Man har hävdade att barn och unga inte alls har så stora sexuella behov eller att dessa vilar latent men kan väckas av olika typer av retningar, t ex av för mycket tal om sexuella frågor eller av att en ung människa blir förförd till sexuella handlingar.

Det främsta argumentet *för* en sexualupplysning var att sexualiteten finns där som en stark inre kraft redan från barndomen. I en tradition från Charles Darwin såg, under början av 1900-talet, forskare från olika discipliner tecken på sexualitetens genomgripande betydelse i en ung människas liv. Om detta skrev bl a Albert Mott, Havelock Ellis liksom Sigmund Freud. Sexualiteten har en botten i biologi och instinkt. Om den hämmas alltför mycket perverteras den.

Men de sexuella problem som upptäcktes genom kliniska erfarenheter under psykoterapi försökte sexualupplysningens motståndare tillbakavisa som enskilda personliga olycksöden. Det är dock helt klart att forskare och psykoterapeuter visade fram problem som var mer allmängiltiga. Sexualdriften som en betydelsefull psykologisk, social och kulturell faktor kunde inte längre förnekas. En annan sak är att denna forskning fort-löpande modifierats och utvecklats.

Kinsey

Nästa stora förändring i sexualsynen kom med den amerikanske zoologen Alfred Kinseys jättestora intervjuundersökningar om mannens och kvinnans sexuella beteenden. Undersökningarna publicerades i slutet på 40- och början på 50-talet. Han påvisade att dessa beteenden är långt mer varierade och avvikande från religiösa och sociala normer än vad någon kun-

Sexualfrågorna har fått en allt större plats i undervisningen mot en bakgrund av insikter i sexualitetens betydelse för den enskilda människan. Från att ha varit något som skulle behärras eller förnekas, ser man nu sexualiteten och kärleken som något positivt i människans utveckling till mognad.

Okunnigheten och tafattheten i sexualfrågan ger sig allehanda utslag. Ett av arbetarmödrarnas många problem är, hur de skola kunna svara på alla de frågorna om, hur barnen kommer till. De äro rent av förtvivlade ibland. Det är icke endast ute på landsbygden som de ännu berätta sagan om storken. Och när barnen icke längre känna sig tillfredsställda med detta, ha mödrarna intet annat svar än att tysta ned dem eller uppehålla dem med ständigt förnyade löften om, att de skola få veta det, när de bli större. Och då få de naturligtvis veta det. Men på vilket sätt? Och under vilka former? Icke är det mor och far, som löser gåtan för dem om livets största under . . .

*Elise Ottesen-Jensen:
Människor i nöd (1932)*

Se vidare Lena Lennerheds avhandling: *Frihet att njuta, sexualdebatten i Sverige.* (Norstedts 1994)

nat ana. Det framstår sedan dess som orimligt att fördöma sexuella handlingar som inte innebär övergrepp mot någon. Kinseys forskning har två stora brister. Han är helt främmande för psykologiska, sociala och etiska aspekter på sexualiteten och hans urval av intervjupersoner är inte statistiskt representativt. Men de oräkneliga mindre sexualvaneundersökningar som gjorts sedan dess har ändå bekräftat hans huvudresultat om variationen i de sexuella beteendena.

Människan, visade Kinsey, hade en sexualitet under hela livet. Puberteten var inte entydigt den väckarklocka som satte igång slumrande drifter. Dessutom var homosexuella handlingar – även bland heterosexuella – långt vanligare än man tidigare trott. Och den tidigare synen på sexualiteten som ”skapad enbart för det äktenskapliga samlivet” visade sig inte stämma med människors sexuella liv och vanor i allmänhet. Kinseys medarbetare visade att både onani och föräktenskapliga förbindelser, långt ifrån att vara något patologiskt undantag eller något som endast de lastbara ägnade sig åt, ingick i de flestas sätt att leva – om än mer eller mindre skuldbelagt. Även om Kinseys siffror inte var representativa, så var de sanna i den meningen att de vederlade den tidigare moraliserande synen på de sexuella mönstren.

Så ”björnen” sov inte, men man kunde ändå hävda att den skulle hållas i någon form av förvar, t ex genom regler och moral. Och detta var också motståndarnas argument mot Kinsey: människan är inget djur och därför bör återhållsamhetens regler för moral och etik fortfarande gälla. Publiceringen av Kinseys resultat om mannens sexuella liv skapade en mycket infekterad debatt i Sverige.

Kinsey fick med viss rätt kritik för en mekanisk sexualsyn. Hans metoder var kvantitativa. Genom intervjuer registrerades antalet orgasmer som intervjupersonen haft och i vilket sammanhang de förekommit. Men ändå får man säga att hans undersökningar på sikt skapade en mer realistisk bild av människans sexuella liv. Hans undersökning var den första som tog på sig uppgiften att närma sig människors hemligheter med kvantitativ saklighet. Resultatet sågs i sig som ett argument i ett sexualpolitiskt arbete för upplysning och tolerans mot olika sexuella beteenden.

Antydningarnas sexualitet

Moderna sexualupplysare och undervisare har ofta gett bilden av att det rådde tystnad kring det sexuella livet under det viktoriaiska 1800-talet och under början av 1900-talet. Detta är bara delvis sant. Snarare har forskare som Foucault och his-

toriker i hans efterföljd velat visa på hur man skapat en ny sexualsyn genom att reglera och förhålliga sexualiteten. Men för att kunna göra detta måste man också tala i omskrivningar och antyda faror, vilket ledde till att sexuella frågor ändå kom i fokus. Genom att tala om de sexuella riskerna och nödvändigheten av att kontrollera driftslivet, började människan iaktta och bevaka sig själv och andra. Genom forskning och övervakning skapades en självkontrollerande begreppsvärld. Man skapade begrepp kring hälsa, renlighet och dygd. Människan blev "sin egen lyckas smed" genom sin förmåga att vara hälso-sam och avhållsam. Genom detta kom samtidigt också sexualiteten i fokus som något som skulle behärskas. Man kanske kan säga att den "folkhygieniska" synen på sexualiteten fortfarande är verksam.

Kärlekskonst

Sexualupplysning i sig är inget nytt. Under århundradena har många böcker om kärlekskonst publicerats, många av dem har blivit klassiker, som till exempel Ovidius *Ars Amatoria*, *Konsten att älska*, som ju är en ganska cynisk bok i förförelsekonsten. Olika typer av "manualer" i kärlekskonst har funnits inom de flesta högkulturer, t ex i Indien och Kina.

Råd och föreställningar i sexuella frågor har överlevt från antiken långt in i modern tid, så till exempel föreställningen att barn kommer till genom att mannens och kvinnans "sädsvätskor" blandas och att även kvinnan får en sorts utlösning inne i slidan, som är en "inverterad penis". Denna uppfattning, som härrör från Galenos, får en barnmorska på 1500-talet att råda paret som inte kan få barn att se till att de får orgasm/utlösning samtidigt, så att säden blandas och ett barn blir till.

"En stor förlustelse och ett sött nöje"

År 1969 publicerades ett mer än två hundra år gammalt kompendium nedtecknat av en studerande från en serie föreläsningar som Carl von Linné höll för medicine studerande om "Sättet att tillhopa gå". Texten är bejakande, tekniskt detaljerad men utan den problematisering som senare blivit vanlig. Sexuallivet beskrivs som "en stor förlustelse och ett sött nöje".

Kravet på sexualupplysning har ända från 1700-talet gått hand i hand med de veneriska sjukdomarnas härjningar. Därför fanns redan på 1700-talet ganska detaljerade beskrivningar av symptomen så den drabbade så fort som möjligt skulle kunna uppsöka en "läkekunnig" för att få hjälp.

Coitus är Quinnokjönet ganska nyttigt och gagneligt, ty derigenom warder den öfwerflödiga wätskan samt myckna kylan utsläpt, och i stället bekommes värma af mannens semen som tempererar deras kylactighet och ger kroppen sin värma . . .

*Carl von Linné:
Om sättet att tillhopa gå
(4:e uppl 1979)*

. . . Konungen för nöjena, och
sjelfva Konungarnas ljufvaste
nöjen, som man njuter uti en
kär flickas armar, af den man är
eller åtminstone tror sig älskad.
Det är så öfver alla andra nöjen,
at et helt folkslag, det tabrikaste
på jorden, anser det som såsom
et utdrag af sjelfva lycksalighe-
ten . . .

Carl von Linné:
Om sättet att tillhopa gå

En fascinerande historisk be-
skrivning av hur sexualsynen för-
ändrades under de senaste år-
hundradena har presenterats av
Thomas Laqueur i boken: *Om kö-
nens uppkomst. Hur kroppen
blev kvinnlig och manlig.*
(Brutus Östlings Bokförlag 1994)

Den öppenhet som fanns i många äldre skildringar av sexu-
aliteten, följdes under 1800-talet, som sagt, av den s k viktori-
anska synen som krävde dekorum och självkontroll. Sexualite-
ten problematiserades och utsattes för juristers, läkares, polis-
ers och prästers uppmärksamhet. Intresset koncentrerades på
onani, kvinnans fruktbarhet och s k perversioner.

”Försigtighetsmått”

En av de första att under slutet av 1800-talet plädera för en sex-
ualupplysning i modern mening var Knut Wicksell. Han var
som ung student påverkad av Thomas Malthus varning för över-
befolkning och ville som ett medel mot fattigdom och drycken-
skap att man skulle begränsa antalet födda barn. Detta genom
att informera om ”försigtighetsmått”, dvs preventivmedel. Att
tillfredsställa könsdriften var också nödvändigt för en männis-
kas välbefinnande och Wicksell talade för en större sexuell fri-
het.

Sedlighetsdebatten, som fördes till och från under decen-
nierna före och efter sekelskiftet, rörde sig kring sedlighet,
prostitution, preventivmedel, kyskhet och utlevandet av sexu-
aldriften. Skiljelinjerna mellan olika åsiktbrytningar var inte
entydiga. Så kunde läkaren Anton Nyström tala för att sexual-
driften måste levas ut, men med måtta och absolut inte i form
av onani. Läkaren Seved Ribbing däremot talade för återhåll-
samhet och varnade för riskerna med en utlevande sexualitet
men ansåg inte att onani var farligare än samlag. Gemensamt
för rådgivare och debattörer var att man skapade ett nytt kli-
niskt och problematiserande språk om sexualfrågorna.

En tidig pionjär var den första kvinnliga läkaren Karolina
Widerström. Hon undervisade i sexualhygien vid Stockholms
högre flickskolor redan i början av 1900-talet. Syftet var både
att varna för ett tidigt väckt sexuellt liv, att ge korrekt informa-
tion om fortplantningen och om könssjukdomarnas sprid-
ning. Karolina Widerström var socialt intresserad och för sin
tid mycket vidsynt. Hon menade att mannen hade ett stort an-
svar för att de veneriska sjukdomarna var så vanliga. Hon tala-
de om de prostituerade kvinnornas utsatta situation och om
ogifta mödrars rätt till respekt.

”Kärlek utan barn”

Hinke Bergegren var en aktiv och provokativ föredragshållare
och hans föredrag om ”kärlek utan barn” år 1910 ledde till att
riksdagen antog en lag mot att informera om eller sprida kon-
domer i dagligvaruhandeln, vilket alltså ansågs sedlighetsupp-

lösande. Lagen förbjöd också att "kringföra" kondomer men inte att försälja, vilket innebar att de som visste om var de fanns också kunde ha tillgång till dem.

Den första riksdagsmotionen som föreslog att skolan borde informera om veneriska sjukdomar kom redan år 1908. Den utredning som riksdagsutskottet föreslog avslogs med endast tre rösters övervikt. Under de följande åren förekom återkommande motioner som föreslog en generell sexualundervisning i skolan. Samtidigt genomfördes på tjugotalet någon form av information om könslivet och de veneriska sjukdomarna på vissa skolor. Även många handledningar och informationskrifter om sexual- och hygienfrågor publicerades under 30-talet.

RFSU

Riksförbundet för sexuell upplysning, RFSU, bildades år 1933 av Elise Ottesen-Jensen. Hon hade då under flera år bedrivit upplysning runt om i landet under visst motstånd från polis, läkare, präster och många skollärare. Men hon hade även oräkneliga anhängare. Bland annat introducerade hon pessaret som "kvinnans eget preventivmedel". RFSU:s betydelse för att forma en modern, svensk sexualsyn och påverka lagstiftningen kan knappast överskattas.

Den mest genomgripande analysen av "Sexualfrågan" kom 1936 genomförd av befolkningskommissionen. Den statliga kommissionen betonade bl a betydelsen av "den förebyggande födelsekontrollen" för att "kunna nedbringa det antal fall då fosterfördrivning tillgripes". Man föreslog kliniker för rådgivning, utbildning av läkare och barnmorskor och finansiering av det förebyggande arbetet med statliga medel. Även om många av kommissionens radiakala förslag inte förverkligades så angav man en inriktning i samhällets strävanden.

Reformer

Under åren fram till år 1938 förde kondomförsäljningen en underjordisk tillvaro. Att lagen om förbud mot preventivmedelsinformation var ett stort hinder för sexualupplysning över huvud taget säger sig självt. År 1938 avskaffades den. Då fick också kvinnan rätt till abort på vissa indikationer.

År 1942 införs sexualundervisning i folkskolan. 1945 kom så den första officiella handledningen i sexualundervisning i folkskolan. Den hade föregåtts av en häftig debatt i pressen angående frågan om hur skolan skulle ta ställning till sexuella relationer utanför äktenskapet. Förslaget till handledning

Finns det något att göra, när en flicka ej fått igen sin reglering, är nu en vecka som det skulle vara. Jag är tacksam för upplysning av något medel. Flickan ifråga är alldeles uppriven av ånger. Jag ber Eder tacksamt för något råd. Finns det ej något att taga in som verkar. Pengar finns.

*En olycklig grabb,
brev till RFSU på 40-talet*

hade fått mycket kritik från RFSU och Socialstyrelsen. Fördomandet av sexuellt samliv mellan ogifta vuxna ströks. Men i den slutliga handledningen stod man trots allt fast vid kravet på avhållsamhet för de unga:

”sexuell avhållsamhet under uppväxtåren är den enda riktiga vägen”.

Även om kritikerna ansåg att man med detta svek alla dem som inte kunde eller ville leva upp till kravet på avhållsamhet, kunde man också se handledningen som ett framsteg eftersom den innehöll en omfattande och kvalificerad kursplan i sexualkunskap.

År 1949 kom så en handledning för högre skolor som trots att den principiellt anslöt sig till skrivningen i folkskolans handledning ändå gjorde ett modernare intryck.

Under 40-talet publicerades undersökningar som visade att 95% av de vuxna männen hade erfarenhet av föräktenskapligt sexuellt samliv, 3/4 av svenska folket ansåg att skolan borde undervisa om bl a könssjukdomar. År 1948 kom Kinseys undersökning om mannens sexualitet som beskrivits tidigare.

Obligatorisk sexualundervisning

År 1955 blev sexualundervisningen i skolan obligatorisk. Följande år publicerades den nya handledningen. Den var väsentligt utökad och moderniserad men innehöll alltjämt t ex följande uttalande:

”I skolans sexualundervisning måste den ståndpunkten hävdas, att avhållsamhet från sexuellt samliv under uppväxtåren är det riktiga från såväl medicinsk och psykologisk som social synpunkt.”

”Av allvarligare art är de sexuella närmanden och handlingar av sexuell karaktär, som inte så sällan äger rum mellan pojkar och flickor i skolåldern. Här är det nödvändigt att lärarens första åtgärd blir att underrätta vederbörande målsmän och även skolläkaren. Efter samråd vidtages sedan påkallade åtgärder . . .”

*Handledning i sexualundervisning,
Skolöverstyrelsens skriftserie 26 (1956, omtryck från 1967)*

1956 års handledning anslöt sig i stort till den tidigare från 1945. Men den ansågs ändå av vissa vara ett framsteg. Hand-

ledningen ville ge fakta om pubertet och kroppsutveckling men också ge en etisk grund. Visserligen var man i viss mån förstående inför svårigheterna men ändå ansåg man att unga skulle leva enligt en restriktiv moral. Man kan säga att inställningen till ungas sexualitet var förstående men förbjudande.

Den nya handledningen fick snart kritik och under åren i början av 60-talet växte denna i kraft och precision. Den främsta kritikern var Kristina Ahlmark-Michanek i boken Jungfrutro och dubbelmoral (Cavefors 1962). Ahlmark-Michanek kritiserade inte bara handledningen utan också Lis Asklund och Torsten Wickbom som varit pionjärer för en ny sexualupplysning. Hon menade att man inte bara måste acceptera faktum att ungdomar hade samlag utan också att samma rätt till ett sexuellt liv borde gälla för pojkar och flickor. Hon vände sig också mot kärlekskravet och uttrycket "kärlek för vänskaps skull" blev genom henne ett begrepp.

Samlevnadsundervisning

Reaktionen var våldsamt mobiliserade krafter ur alla läger. Detta ledde fram till den "Utredning rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbetet" som tillsattes 1964. Denna utredning tog tio år, delvis på grund av att man gjorde den största sexualvaneundersökningen någonsin i Sverige, den första i världen som byggde på ett representativt urval av en hel befolkning. Utredningen låg sedan till grund för den nya handledning om "Samlevnadsundervisning" som publicerades av Skolöverstyrelsen 1977. Den nya handledningens analyser och faktagrund var av ett helt annat slag än de tidigare. Handledningen tog ställning för att skolan bör vara värdeneutral ifråga om föräktenskapliga sexuella relationer. Den skulle både stödja dem som avstod och dem som samlagsdebuterat. I handledningen står det:

"Med hänsyn till många ungdomars personliga situation skall samlevnadsundervisningen ta upp frågor som rör det sexuella samliv som förekommer hos en del av eleverna. Målet måste då vara att ge stöd och förståelse både åt de ungdomar som ännu inte har några sexuella erfarenheter (och som ofta vill "vänta") och åt dem som har haft sin sexualdebut och i många fall har "stadigt sällskap". Båda dessa grupper måste känna att de är respekterade och får de kunskaper och den stimulans till eftertanke som de behöver."

Man kan säga att denna värdeneutralitet – eller snarare bejakande av och respekt för den unga människans eget val och

När jag därför vill ge någon sorts karakteristik av den rådande sexualmoralen i det här landet, tror jag att det är lämpligt att börja med jungfru- och dubbelmoralen - sexualmoralens könssjukdomar, som få tycks reagera mot.

*Kristina Ahlmark-Michanek:
Jungfrutro och dubbelmoral
(Cavefors)*

. . . Tidens debatt kom att innebära ett ökat accepterande av ungdomssexualiteten. Skolans sexualundervisning utökades och den blev också alltmer liberal till sitt innehåll. De unga hade hävdats att den sexuella njutningen skulle få bejakas i högre grad . . .

*Lena Lennerhed:
Frihet att njuta, sexualdebatten i Sverige på 1960-talet (Norstedts)*

etiska förmåga – avslutade en kamp kring människans kropp och moral som pågått under mer än ett århundrade. Som i så många andra sammanhang accepterade skolan människans rätt att fritt välja men med hänsyn taget till att andras frihet inte inskränktes genom tvång eller våld. Innefattat i den respekten fanns också ett bejakande av människans rätt att välja sitt sätt att leva.

Med detta som grund formulerade handledningen vissa grundläggande positiva värderingar, sammanfattade och här förkortade i följande punkter. Dessa utgör fortfarande en etisk grund för sexual- och samlevnadsundervisningen.

1. Skolans uppgift ”att väcka respekt för människans egenvärde” leder till att de krav på hänsyn till andra människor och ansvar för konsekvenserna av sina handlingar, som bör gälla på alla livets områden, skall föras fram inom sexual- och samlevnadsundervisningen. Det innebär först och främst att ingen kan få betrakta en annan människa enbart som ett medel att tillgodose egna intressen och behov.

Att ge upphov till oönskat havandeskap är en vanlig form av brist på ansvar och hänsyn på det sexuella området. Om barnet är ovälkommet och föräldrarna inte mogna att ta hand om det, blir det problem inte bara för föräldrarna utan också för barnet.

2. Skolans uppgift ”att väcka respekt för människolivets okränkbarhet och därmed för rätten till personlig integritet” har konsekvenser för samlevnadsundervisningen. Varje form av psykisk press lika väl som fysiskt övervåld utgör ett brott mot integriteten.

3. Med den personliga integriteten sammanhänger också den mest grundläggande av de värderingar som bör prägla sexual- och samlevnadsundervisningen: att ett sexualliv som ingår i en personlig gemenskap har mer att ge än ett opersonligt och tillfälligt sexualliv och därför är något som är värt att söka förverkliga.

4. En värdering som har ett starkt stöd hos större delen av svenska folket är kravet på trohet mot make/maka, fästman/fästmö, stadigt sällskap.

5. Den grundläggande värdering det här är tal om – rätten till personlig integritet – leder till ett avvisande av den människosyn som i regel kommer till synes i pornografin.

6. Skolans uppgift att grundlägga och vidareutveckla sådana egenskaper hos eleverna som kan bära upp och förstärka demokratins princip om likaberättigande mellan människorna har också konsekvenser för den värderande och avsiktligt påverkande undervisningen. Denna princip vänder sig t ex mot den traditionella dubbelmoralen på det sexuella området, enligt vilken kvinnor utsätts för sociala förkastelse-domar för samma handlingar som män saklöst kan begå.

7. Att ta avstånd från den sexuella dubbelmoralen är en del av uppgiften att motverka de traditionella könsrollerna, d v s den prägling av män och kvinnor som motverkar jämställdhet mellan könen.

8. Kravet på likaberättigande mellan människor leder också till en argumentering mot rasdiskriminering när det gäller förhållandet mellan könen.

9. Diskrimineringen av homosexuella har avtagit något under senare årtionden. Sexual- och samlevnadsundervisningen bör medverka till att en attitydförändring i denna riktning fortsätter.

10. Undervisningen bör medverka till att rätt till sexuellt samliv tillerkänns fysiskt och psykiskt handikappade, mentalsjuka, interner på fångvårdsanstalter och andra anstaltsbundna. Fördomar mot sexuellt samliv mellan äldre människor bör motverkas.

11. Skolans uppgift att bidra till tolerans är betydelsefull när det gäller ungdomars syn på samlevnadsfrågor.

Dessa grundläggande värderingar är fortfarande lika giltiga. Det är särskilt att lägga märke till att undervisning om homosexualitet har fått en plats i skolan. Talet om ansvar och hänsyn i sexuella sammanhang hade kanske på den tiden när handledningen skrevs som bakgrund en traditionell bild av ”pojkar som tar för sig”. Men idag kan man snarare betona ömsesidigheten i relationen, vilket gör handledningens intentioner fullt tillämpliga.

Kravet på trohet är något som de flesta ungdomar betonar. Men när handledningen talar om ”opersonligt och tillfälligt sexualliv” finns kanske idag en större respekt för att även en kortvarig förbindelse kan vara respektfull och innehålla kärlek. Många anser idag också att den som älskar ”för vänskaps skull” har rätt att kräva respekt från omgivningen – vilket faktiskt också sägs i handledningen från 1977 (s 67).

Homosexualitet

I Västerlandet har homosexuella förföljts på ett mer eller mindre systematiskt sätt under århundraden. Att öppet framstå som homosexuell innebar fortfarande för några årtionden sedan en social stämpling med stora risker. Framstegen mot ett sexuellt likaberättigande har skett genom att homosexuella idag blivit synliga i samhället.

Ordet homosexualitet som begrepp skapades först år 1869. Då kom det att beskriva en människa med vissa egenskaper och inte en upplevelse som var allmänmänsklig. I många tidigare kulturer hade sexuella handlingar eller upplevelser av kärlek inte alltid varit så knutna till någon av motsatt kön. Så till exempel kunde närheten mellan två män beskrivas i ord som vi förknippar med kärlek. Begrepp för homosexualitet existerade inte alltid på samma sätt som nu, däremot kunde erotiska upplevelser beskrivas men dessa var uttryck för känslor och gjorde inte nödvändigtvis människan till något särskilt.

Homoerotiska samhällen

Historiskt sett finns det samhällen som har bejaktat homoerotiska upplevelser och idealiserat förhållandet, till exempel mellan vuxen man och uppväxande pojke som i det klassiska Hellas. Den mest kända skildringen av detta finns ju i Platons dialog Symposium. I många krigarkulturer, som till exempel Sparta, har förhållandet mellan unga män tagit formen av ett homoerotiskt kamratskap. I andra sammanhang, som till exempel vad gäller Sapphos kärleksdikter, kan det vara svårt att veta om känslorna är ett uttryck för starka band mellan kvinnor eller om de speglar en manifest homosexualitet. Var Sappho lesbisk? Den frågan är egentligen modern. Besvarar man den med ”ja” så ser man plötsligt Sapphos diktning som uttryck för en ”bøjelse”. Hennes identitet blir framför allt sexuell och reducerar nyanser, känslor och symboler i Sapphos diktning till en fråga om sexuell identitet. Därför är det så viktigt att se att det allmänmänskliga och nyanserna alltid går före en eventuell ”läggning”.

Andra homoerotiska uttryck har funnits både i högkulturer och i så kallade primitiva samhällen. Vissa samhällen har varit tillåtande till många olika sexuella uttryck, som till exempel Chimuindianerna i Latinamerika vars kultur blomstrade under det första årtusendet e. Kr. i nuvarande Peru. På dryckes-

kärl från denna kultur kan man se en experimenterande inställning till sexualiteten, bland annat homosexuella handlingar. Den kulturen stod i motsättningen till Inkaindianerna som hade en mycket förbjudande inställning till bland annat anal samlag vare sig detta var homo- eller heterosexuellt.

Homosexuella beteenden finns skildrade i myter och riter i olika tider och i olika kulturer, till exempel som uttryck för en initiation i manlighet. Men även om homosexuella beteenden kan ses positivt i samband med initiering kan samhället vara negativt till homosexualitet mellan vuxna män. I Grekland, liksom i Romarriket under den första tiden, ansågs den passiva rollen i det anala samlaget för degraderande under det att det inte var skamligt att vara den aktiva penetrerande partnern.

I Romarriket fanns en utbredd bisexualitet, som åtminstone tidvis var allmänt accepterad. De första kristna med krav på kyskhet och sexuell återhållsamhet reagerade, i likhet med biskop Johannes Chrysostomos, mot den allmänna sedeslöshet de tyckte sig se: "Ingen skäms, ingen rodnar, de är stolta över sin lilla lek; de kyska tycks vara undantagen, och de som misslyckas tycks vara de som har fel. – Ja, . . . det är fara värt att kvinnorna blir överflödiga i framtiden, eftersom unga män fyller alla de behov kvinnorna brukade uppfylla." (Citerat från Göran Söderström.)

Historiskt gäller genomgående att uttryck för lesbisk kärlek är mindre dokumenterade, vilket inte är märkligare än att kvinnliga uttryck i allmänhet är osynliggjorda i ett manligt samhälle. När man därför talar om homosexualitet har det oftast varit den manliga man menat.

Förbud mot handlingar

En manifest och entydig homosexualitet finns dokumenterad i många kulturer, även historiskt. Men oftast får man anta eller sluta sig till att så varit fallet, till exempel genom beskrivningar av förbud mot och bekämpningen av homosexuella handlingar. Så motiverade till exempel de spanska conquistadorerna delvis sin framfart mot indianerna med den utbredda sodomin, vilken enligt kyrkan var en dödssynd.

Kristna förbud mot sodomi har dels tolkats som förbud mot anala samlag, dels som förbud mot homosexualitet. Förbuden grundar sig på beskrivningen av Sodom i Första Mosebok och på förbudet mot sexuellt umgänge mellan män i Tredje Mosebok. Även Paulus har fördömt sexuellt umgänge mellan män och mellan kvinnor.

Under medeltiden var sodomi belagt med dödsstraff, vilket naturligtvis gjort det svårt att dokumentera förekomsten av ett

öppet homosexuellt liv. Det var helt enkelt för riskabelt att leva ut sina känslor. Den kristna traditionen som manifesterade sig hos Augustinus och blev officiell moral under slutet av Romarriket innebar ju en kamp mot köttets lustar. Sexuella handlingar var hänvisade till det heterosexuella äktenskapet och skulle även där utövas med måtta och utan hängivelse. Homosexualitet var en av de sju dödssynderna och straffades i princip med bålet. Men inställningen till homosexuella var ändå inte entydig under medeltiden. Och det finns också exempel på att den katolska kyrkan hade en mer tillåtande inställning till homosexualitet.

Från renässansen finns allt fler skildringar av homosexualitet och även av homosexuella subkulturer. Homosexuella handlingar kunde vara officiellt förbjudna men tillåtna i praktiken. Subkulturerna finns indirekt skildrade genom rättegångsprotokoll under 1700-talet då repressionen mot homosexuella ökade. Den kristna synen på sexualiteten som något att hushålla med skrevs om i ekonomiska termer: fortplantningen var till för samhällets fortbestånd och sodomi var "förödande . . . för staten" och en plåga för nationen.

Sjukdom eller avvikelse

Det skedde en humanisering av lagstiftningen under 1700- och 1800-talen. Dödsstraffen togs bort i många länder. I Frankrike och i de länder som så småningom kom att tillämpa fransk lag, Code Napoleon, blev homosexuella helt straffria. Samtidigt skedde under 1800-talet en problematisering av homosexualiteten. Man försökte att förklara dess orsaker och beskriva den som en perversion bland andra. Sjukdomsförklaringen ledde i sin tur till att homosexuella kunde bli objekt för diagnos och behandling. Fortfarande såg man – i likhet med kyrkan – det äktenskapliga samlivet som norm och andra sexuella beteenden som uttryck för någon form av avvikelser. Den schweiziske läkaren Tissot var den förste som beskrev homosexualitet som en patologisk avvikelse – orsakad av onani.

Samtidigt kunde homosexuella själva genom att beskriva homosexuella som en biologisk egenart, ett tredje kön eller "urningar", bana väg för en humanisering av lagstiftningen. Man sade: Jag är sådan och kan inte hjälpa det! Om den homosexuelle inte själv kunde påverka sitt tillstånd borde han ju heller inte utsättas för bestraffning. Begreppet homosexualitet fanns för första gången i en skrift av författaren Karl Maria Kertbeny, vilken också gick under namnet Benkert.

Förföljelse och frigörelse

När, under 1800-talet, homosexualiteten kom att beskrivas som en identitet – sådan är människan – snarare än ett beteende ledde det till att homosexuella kunde bli måltavla för angrepp och förföljelse. Men också att man kunde börja bygga en medveten identitet och självkänsla: ja, sådan är jag och jag är lika mycket värd som andra.

Under början av 1900-talet var läkaren Magnus Hirschfeld banbrytare och forskare kring olika uttryck för sexuell identitet. Hans kamp för att normalisera synen på homosexualitet fick ett slut då nazisterna stängde hans Sexualforskningsinstitut år 1933.

Förföljelsen av homosexuella tog sina mest grymma former under nazitiden i Tyskland, då homosexuella tvingades bära rosa trianglar. Ett stort antal internerades och dödades.

Den kristna kyrkans syn var att man inte skulle bestraffa en människa för det hon var utan för hennes handlande. Människan skulle bekämpa sina köttsliga lustar och kontroll av sexualitet kunde ske genom att hon gjorde bot och bättring.

Under senare år har homosexuella män och kvinnor organiserat sig i kamp för sina rättigheter, men också för att skapa en vi-känsla och en möjlighet för homosexuella att stödja varandra.

Repressionen mot homosexuella, som trädde in från mitten av 1800-talet med hjälp av psykiatrin, polisen och domstolarna, kan ses som ett uttryck för hur samhället sluter sig kring äktenskapet som den enda legitima spelplatsen för sexuella handlingar. På så sätt drabbades alla, även heterosexuella, av repressionen eftersom andra än äktenskapliga uttryck för kärlek och åtrå förbjöds eller skambelades. Ett annat pris som alla betalade var den rädsla och misstänksamhet som kom att präglade relationer och vänskaper mellan personer av samma kön. Man kan säga att utstötandet av homosexuella påverkade alla i samhället.

Homosexualiteten avkriminaliserades i Sverige år 1944. Men i den nya lagen jämfördes inte homosexualitet med heterosexualitet. Skyddsåldrarna var högre för homosexuella. Vid heterosexuellt umgänge var gränsen 15 år och 18 år vid beroendeställning. För homosexuellt umgänge var den 18 respektive 21 år. Detta visar att man fortfarande hade en föreställning om att unga på ett särskilt sätt måste skyddas mot en homosexuell förförelse. Man trodde fortfarande att unga kunde förföras till att bli homosexuella. Denna särslag för homosexuella avskaffades först år 1978. År 1979 ströks också homosexualitet som ett uttryck för "mentala rubbningar" och "sexuella anomalier" ur Socialstyrelsens sjukdomsregister.

Den homosexuella människan i det svenska folkhemmet befann sig då i samma psykiska situation som juden i Hitlers Tyskland. Alltför många störtade i den avgrund som heter social vanära.

Vi kunde räkna våra döda och plåstra om våra sårade efter denna våg av erotisk "rasförföljelse". Vi kunde konstatera hur myndigheter handlade i panik, och hur moralens svartabörshajar draperade sig i rättsvårdens och sedlighetens mantel.

*Eric Thorsell
i En homosexuell
arbetares memoarer*

De så kallade Kejne- och Hajbyaffärerna i början av 50-talet som bl a handlade om pojkprostitution visade också att paranoidea föreställningar kring homosexualitet var allmänt förekommande. Att öppet framstå som homosexuell innebar en social stämpling med stora risker.

Sexuellt likaberättigande

När Riksförbundet för sexuellt likaberättigande, RFSL, bildades år 1950 var medlemmarna tvungna till stor diskretion på grund av att häxjakten mot homosexuella var så utbredd. Först på 60-talet, med större tolerans mot sexuella uttryck, kunde man organisera en utåtriktad och bejakande verksamhet och bli den organisation som behövdes för att homosexuella ur alla generationer skulle känna sig bekräftade i sin identitet.

En betydelsefull omsvängning skedde i juni 1969 då homosexuella i New York satte sig till motvärn mot de rutinmässiga trakasserier från polisen. Detta kan ses som en början av ”att komma ut”-processen, det vill säga att öppet våga visa sig som homosexuell.

Idag finns också en partnerskapslag som innebär att homosexuella kan registrera sitt förhållande och få samma juridiska rättigheter som heterosexuella. RFSL för idag en utåtriktad verksamhet och har föreningar över hela Sverige.

Se också för ytterligare beskrivningar ur homosexualitetens historia antologin: *Sånt som historieläraren glömde (?)* (Revolt Press 1981).

Kampen mot onani kan ses som ett led i en hälsofostran. Genom sexuell självkontroll skulle människan undvika de faror som ett vidlyftigt sexuellt beteende innebar. Skräckkampanjerna innebar att flera generationer fick sitt sexuella liv deformerat.

”Självbefläckelse”

Parallellt med 1800-talets krav på avhållsamhet drevs en kamp mot pojkars onani. Den hade sina rötter i de idéer som den schweiziske läkaren Simon André Tissot med flera utvecklade under senare delen av 1700-talet om faran av att onanera. Tusentals unga pojkars driftsliv har direkt eller indirekt bekämpats med Kellogs flingor, idrott, kalla avrivningar och förmaningen att hålla händerna på täcket. Flickorna har på sitt sätt kommit lindrigare undan – de ansågs inte ha något driftsliv! Uttrycken för att man är sexuellt stimulerad behöver ju heller inte synas så påtagligt hos flickorna.

När Elise Ottesen Jensen efter att ha hållit föredrag i ett litet samhälle uppe i Norrbotten någon gång i början av 30-talet möter en kvinna ur publiken, säger denna: ”Nu förstår jag att jag inte ska slå han längre!” Kvinnan hade gett pojken stryk varje gång hon kom på honom med att onanera. Föräldrar, lärare, präster och läkare var alla ansvariga för att sedligheten upprätthölls.

Tissot

Ordet onani användes första gången av en läkare vid namn Bekker under förra delen av 1700-talet. Begreppet är egentligen missvisande. Onan i Bibeln ville undvika befruktning och använde sig därför av avbrutet samlag. För detta straffades han av Gud, eftersom samlaget är ämnat för befruktning. Och om all sexualitet utom den som kan leda till befruktning är synd, då gäller detta naturligtvis också onani.

Kampen mot onani startade under senare delen av 1700-talet och är ännu ett exempel på hur sexualsynen kom att klädas i en ny och effektiv dräkt av läkarvetenskapen. Det var Tissot som först beskrev hur onani kan orsaka en mängd olika sjukdomar och psykiska problem. Boken som startade klappjakten på onanister hette: *L'Onanisme, ou dissertation physique sur les maladies produites par la masturbation*. Den publicerades år 1760 och översattes till flera språk. I boken beskrevs hur sinnessjukdom, sinnesslöhet, magbesvär, trötthet osv kunde orsakas av onani. Som så många andra sexualfrågor blev kampen mot onanin till en fråga om kontroll, självdisciplin och att skapa sunda vanor. Onanin var en hälsofråga som engagerade läkare, lärare, föräldrar, präster, filosofer, författare och – livsmedelsfabrikanter. Rousseaus betydelsefulla uppfostringsroman *Emile* tog ställning mot den last som onanin innebar – trots att Rousseau själv under hela livet onanerade regelbundet. Detta framgår av hans *Självbekännelser*. Bröderna Kellog lanserade vid mitten av 1800-talet sina flingor som ett sätt att undvika retning av sexualdriften.

Sexuell självkontroll

Det framväxande borgerliga samhällets krav på självdisciplin och självkontroll tog både avstånd från den gamla lastbara adeln och underklassens oförmåga att behärska sina laster och drifter. Kampen mot onanin kan ses som ett led i det borgerliga samhällets hälsofostran och den spreds genom demokratiseringen och skolplikten så småningom till alla människor. Att hushålla med sädesvätskan, som ansågs särskilt värdefull för kroppen, var ett motiv för sexuell återhållsamhet. Några ansåg att även flickor hade denna vätska, men generellt sett kan man nog säga att pojkarna disciplinerades hårdare än flickorna. De skulle ju också så småningom axla det patriarkala ansvaret.

Kontrollen av flickorna

Flickor råkade mindre illa ut i kampen mot onanin, eftersom man antog att kvinnor inte hade någon sexuell drift över hu-

Kellog anmärker, att det är sannolikt att utövningen av denna last är långt mera allmän än vad läkare äro villiga medgiva. Mer än en ung man, som någon tid varit offer för lasten, har sedermera erkänt att den förefunnits allmänt i skolan där han gått.

Henrik Berg:
Människans könsliv (1913)

Onanisten blir ofta blek. En viss förstämning, dolskhet och modlöshet utbreder sig över hans person: i stället för det förr så friska väsendet infinner sig en betänklig oro, skygghet och fruktan. Småningom försvagas viljan, minnet minskas och tankeförmågan försvinner. Kroppen förlorar sin ungdomliga friskhet, i det att hela nutritionen blir lidande. Ofta ligger ögonen djupt, omgivna av blåaktiga ringar. Lätt inträder svettning. Hela uttrycket är sjukligt, gången är stundom vacklande. Onanisten blir inbunden, skygg och förlägen, söker ensamheten och undviker gärna andras sällskap. Blicken blir ostadig. Han vill ej gärna deltaga i jämnårigas lekar. Fort-

sätter lasten, så tilltager avmagringen och nervsvagheten. Andtätta och hjärtklappning uppträda, smärtor kännas än här, än där, oftast i ryggen; trötthet erfars, i synnerhet över länderna; synen och hörseln minskas; hysterisk kramp och danssjuka kan uppträda. Stundom inträder sinnessjukdom, särskilt fånighet.

Henrik Berg:
Människans könsliv (1913)

vud taget. Förnekandet av kvinnans driftsliv fanns också i en folklig tradition som strävade efter att kontrollera kvinnans fruktsamhet och stöta ut de kvinnor som i något avseende var vidlyftiga, dvs inte skaffade barn inom äktenskapet. Traditioner med kyrktagning och horhuva var till för att kvinnan skulle kontrolleras genom system av skam och skuld. Kontrollen över kvinnans reproduktion var viktig i vissa delar av bondesamhället, eftersom barnen fick arva gårdarna och därför borde avlas inom familjen.

Men det har även funnits en "sakkunnig" tradition som förnekat kvinnans förmåga till njutning. När läkare på 1840-talet upptäckte det kvinnliga ägget togs det som intäkt på att kvinnans egentliga bestämmelse var fortplantning och att hon mer än en sexuell drift upplevde en drift att fortplanta sig. Några organ för njutning kunde man ju inte upptäcka. Detta bröt med traditionen från antiken som såg kvinnans könsorgan som en inverterad mans. Mannens sträckte sig utåt och kvinnans inåt, enligt Galenos. Vid orgasmen och utlösningen, som också kvinnan upplevde, blandades deras säd. Man var också under antiken medveten om klitoris betydelse för den kvinnliga njutningen.

Händerna på täcket

Övervakningen av de unga syftade till att kontrollera deras liv in i detalj. Förmaningar som överlevt in i modern tid är: Händerna på täcket! och Ta upp händerna ur fickorna! Framstående skribenter i kampen mot onani var den tyske prelaten C.S Kappf, läkaren Henrik Berg och missionsförbundets grundare Paul Peter Waldenström. Men även radikaler som bland andra August Palm och August Bebel varnade för onani. De sistnämnda ansåg att unga pojkar i stället skulle få möjlighet till samlag.

Läkaren Anton Nyström ansåg att "alltför täta pollutioner är av sjuklig natur". Hans inställning var att pollutioner ändå var nödvändiga för hälsan och för att åstadkomma en sorts jämnvikt. Resultatet hos den som anammade hans tankevärld innebar en sorts självbevakning och disciplin.

Så sent som år 1947 och 1948 skapade Ivar Lo-Johansson uppmärksamhet genom att med romanen *Geniet* och den uppföljande debattskriften om *Monism* varna för att unga män som är hänvisade till onani blir inbundna och oförmögna att skapa normala relationer till motsatt kön. Lo-Johanssons botemedel var: Vi måste släppa till flickorna! En fras som skapade debatt och gjorde många upprörda.

Waldenström ansåg att kärleksfull omsorg var svaret på den-

Man kan emellertid antaga såsom normalt, om pollutioner hos afhållsamma män inträffa 2-3 gånger i månaden, och att det ej är hälsosamt, eller häntyder på sjuklig retlighet, eller att afhållsamhet är skadlig, om de inträffar hvarje vecka, i synnerhet om de åtföljas af mattighet, nedsättning i förståndsvärksamheten och dysterhet.

Pollutioner kunna inträffa ännu oftare, hvarannan och hvar natt, ja flera gånger om natten och äro då synnerligen ut-

na "Ungdomens farligaste fiende". Andra mer drastiska uppfostrare rekommenderade olika typer av kyskhetsbälten och skyddskalsonger.

Onanikampanjerna riktade sig till största delen mot studerande ungdomar. Det var ju framför allt de som skulle lära sig självkontroll. Även om dessa drastiska och absurda uttryck för kampen mot onanin säkert skapade många tragedier, så kan man ändå förmoda att en del såg på dem med distans och löje. Grupponani – så som Strindberg så öppet beskrivit det i Tjänstekvinnans son – var säkert vanligt och gav pojkar en självkänsla i att fungera som andra.

Det fanns också under slutet av 1800-talet och framåt enskilda läkare, som till exempel Anton Nyström, och präster som tog avstånd från skrämselfkampanjer. Psykoanalytiker har ofta haft en mer ambivalent inställning, då man å ena sidan sagt att onani är ofarligt men att det å andra sidan kan vara ett uttryck för en störning. Denna inställning till onani hade även Freud, som först så småningom accepterade onani som något naturligt under barndomen. Vuxenonani såg han dock som en nervös störning.

Långt ifrån att tysta ner och dölja det faktum att människan är en sexuell varelse, kom viljan att kontrollera och behärska onanin att sätta sexualiteten i fokus som den moderna människans mest betydelsefulla och allt genomgripande drift. Den moderna människan blev upptagen av sin kropp och dess bestämmande i sexuellt avseende. Genom självbehärskning och genom att smussla kring sexuella frågor, kom de i stället i fokus för vars och ens intresse. Och den som inte förmådde behärska sina drifter hade sig själv att skylla.

Trots att många unga människor tog vuxnas förmaningar och förbud med en stor nypa salt, kan man nog ändå påstå att flera generationer genom den genomslagskraft som kampanjerna mot onani ändå hade, fått sitt sexuella liv deformerat. Att särskilt lärare utpekats som den grupp som mest anammat skräckkampanjerna och att de in i relativt sen tid ofta representerat en repressiv sexualsyn stämmer till eftertanke. Bakom kampanjerna finns ett behov av att i detalj styra och kontrollera människors liv under sken av karaktärsdaning. Denna daning av unga själar var i flera avseenden plågsam och skadlig, vilket också framgår av de detaljerade skrifter om symptom och botemedel som spreds under en sammanlagd tid av två århundraden.

mattande till kropp och själ samt medföra vanligen hypokondriska grubblerier och lifsleda. Därtill finnas många orsaker: för starka aftonmåltider och upphetsande drycker, för varm säng, sofvande i ryggläge, fantasiens upphetsning i sexuellt afseende, föregående onani, retning af manslemmen genom inflammation i förhuden, hoemorroider, mask i ändtarmen o s v.

Anton Nyström:
Könslifvet och dess lagar
(Stockholm 1904)

Sakta och lugnt försöker jag med hennes hand i min förklara, att onani är en ganska vanlig företeelse, och icke alls någon "synd", som ovillkorligen måste dra ett fruktansvärt straff med sig, att hennes "könssjukdom" är en kvissla, och att det finns många gossar, som onanerar vid tre års ålder, att den svaga synen kan avhjälpas, om hon går till läkaren och får honom att "ta ut glasögon åt sig", och att hennes man antagligen också onanerat någon gång, utan att därför behöva bikta sig inför henne.

Elise Ottesen-Jensen:
Människor i nöd
(Federativ)

Den tidigare lagstiftningen mot abort kan ses som ett sätt att ha kontroll över kvinnans sexualitet och fruktbarhet. Tragedierna som följde i abortlagens spår kan knappast överskattas. Lagen om fri abort kan ses i ett sammanhang av reformer som gett kvinnan rätt att bestämma över sin egen kropp.

Jag var tillsammans med en pojke natten mellan lördag och söndag. Han fick som han ville, ty vi två haft sällskap i ett helt år snart. Men nu är saken den att jag ännu ej fyllt 16 år, och nu äro vi rädda att det gick galet för oss i lördags. Ty det hade gått hål på "gummit", vilket vi ej sågo förrän allt var klart. Och nu undrar jag om det föreligger risk för graviditet. Jag skall ha min reglering i nästa vecka. Men båda äro vi så oroliga och kan ej vänta tills dess, med att se hur det blir. Nu undrar jag också om det inte finns något medel till att "ta bort det" innan det har gått för långt.

*Med tacksam för svar,
snaraste möjligt*

Aborthistoria

I RFSU:s arkiv finns det många pärmar med brev samlade genom åren från starten i början av 30-talet och framåt. Elise Ottesen-Jensen har också i sina memoarer och i den lilla boken Människor i nöd från 1932 vittnat om de tusentals tragedier som orsakades av okunnigheten och "könslagarna".

Frågorna till RFSU och till Ottesen-Jensen handlade oftast om de oönskade graviditeterna: hur det kunnat gå så och om det fanns något att göra. Svaren var alltid upplysande men beklagande, abort var kriminaliserat och det fanns ingen möjlighet att hjälpa.

De flesta samhällen har på olika sätt försökt begränsa antalet barn. Orsakerna kan ha varit brist på föda, att barnen varit ett hinder för rörlighet eller välstånd. På hednisk tid i Norden var det vanligt att man satte ut nyfödda barn. På Gotland har man t ex hittat "myllingar" (av nedmylla), dvs avlivade och nedgrävda barn. Senare framföddes oönskade barn i lönnod och gömdes i myrar och kyrkogårdsmurar. Det talades om myllingarnas gastande från kärren. I kyrkböcker från Vasatiden finns uppgifter om mödrar som legat ihjäl sina barn, det står t ex "förkvävd av moder" eller "död i moderns säng". Det var framför allt flickebarnen som lågs ihjäl, vilket tyder på att det inte var en olyckshändelse.

Även i andra kulturer har barnamord varit vanliga.

Abortmetoder

Metoderna för att framkalla abort har varit många. Genom våldsamma rörelser eller genom att inta vissa örter har man försökt att framkalla en abort. Andra sätt var att föra in något föremål. Många av dessa metoder var farliga och kunde leda till att kvinnan dog.

Aristoteles förespråkade aborter som något samhällsnödvändigt för att reglera befolkningstillväxten. Enligt Platon ingick det i barnmorskans uppgifter att provocera missfall. Hippokrates rekommenderade olika kroppsörelser för att framkalla abort. Han beskrev även olika pessar med örtmedel som abortframkallande, men framhöll att man kunde få infektioner av detta och gav därför också råd om behandling.

Romarna använde kirurgiska instrument vid aborter. Ovidius beskriver hur kvinnor omkommer vid abortingrepp. Senare skärptes synen på abort, särskilt under inflytande av katolska kyrkan. En negativ inställning till sexualiteten hade ett samband med en förbjudande inställning till abort. Att avstå från ett sexuellt liv var kyrkans svar på "köttets komplikationer".

Man predikade försakelse men var tvungen att acceptera ett sexuellt samliv med viss måtta inom äktenskapets ramar. Men under de första århundradena betraktade kyrkan inte fostret som mänskligt. Först så småningom såg man alla aborter som synd.

Social kontroll

Man kan säga att traditionen som strävade efter att reglera och kontrollera människors sexuella liv hade en bakgrund i praktiska nödvändigheter i ett samhälle med begränsade resurser. Kontrollen genomfördes dels uppifrån, dels i närsamhället, byn. Prästen stod som övervakare av sedlighet och moral, riter som kyrktagning av kvinna som fött barn gav sexualitet och fortplantning en innebörd. Särskilt under medeltiden förknippades sexualitet med orenhet.

Byinvånarna var själva övervakare, t ex genom bondmorans kontroll av att pigorna inte var eller varit gravida. Den så kallade bröstmjölkningen, vilken innebar att man undersökte om pigorna hade mjölk i bröstet, var ett led i denna övervakning. Den kallades för gåsagång och tillämpades framför allt i södra Sverige.

När ett barnamord upptäcktes i bondesamhället så kunde kvinnor tvångsmjölkas för att kontrollera om någon av dem nyligen fött barn.

Barnamorden ökade under 1600- och 1700-talet. Framför allt var det ogifta kvinnor som tillgrip denna utväg för att undgå skam och nöd som ensam mor. Lagen skärptes år 1734 och barnamord blev belagt med dödsstraff. Barnamordsbrotten var ett av de stora dominerande kriminalpolitiska problemen. Dödsstraffet verkställdes genom halshuggning. Gustaf den III försökte avskaffa dödsstraffet för detta brott men mötte motstånd. Men år 1779 antogs barnamordsplakatet, som gav den ogifta rätt att förlösa sitt barn anonymt. Man ville få ett slut på barnamorden.

Anonymiteten skapade emellertid en marknad för de så kallade änglamakerskorna. De kvinnor som hade råd kunde resa bort, föda sitt barn och lämna det till en kvinna, en änglamakerska, som det kom att kallas i folkmun. Kvinnan tog barnet och pengarna och vanvårdade barnet så att det så småningom dog.

De fattiga kvinnor som inte hade råd att dölja sin graviditet eller att lämna bort barnet, blev utstötta av samhället. Hennes brott skulle göras synligt. Därför kallades hon hora och var stundom tvungen att dölja sitt hår genom att bära "horhuva". Synden hon begått skulle sonas genom att hon bekände sin

Efter vad jag erfarit kan man vända sig till Riksförbundet för Sexuella Upplysningar, för att få råd och hjälp i sådana spörsmål, som det jag nu kommer med.

Saken är nämligen den att jag är gravid och väntar barnet någon av de sista dagarna i augusti eller första i september, och fadern till barnet har själv sagt att han ställt mig i dessa omständigheter för att tvinga mig till äktenskap med honom. Men det skulle vara att göra mig oblycklig för hela livet, ty jag har fått sådan motvilja för honom, att jag känner vämjelse bara han kommer i närheten av mig, och då kan jag ju inte tänka att gifta mig med honom. Inte kan jag heller ta barnet då jag har ett barn förut som just fyllt året, för inte får jag någon plats med två små barn. Hur ska jag göra? Har jag rättighet att få abort under sådana omständigheter. Vore mycket tacksam för ett råd hur jag ska göra.

Finns det någon bot att göra, när en flicka ej fått igen sin reglering, är nu en vecka som det skulle vara. Jag är tacksam för upplysning av något medel. Flickan ifråga är alldeles uppripen av ånger. Jag ber Eder tacksam för något råd. Finns det ej något att taga in som verkar. Pengar finns.

En olycklig grabb

skuld, bad om förlåtelse och lovade bot och bättring. Hon fick knäböja inför församlingen och offentligt visa sin skam. Plikt-pallen kom att kallas för horpallen.

Det fanns kvinnor som inte orkade med skammen och förnedringen och hellre tog sitt liv. Självmorden ökade bland kvinnor i slutet av 1800-talet. För att framkalla en abort använde man gift, arsenik, svavel eller kvicksilver. Många försökte också att på olika mekaniska sätt att framkalla en abort.

Samtidigt måste man påpeka att moralen i Sverige inte alls var så homogen som det kan verka i senare tidens tillbakablickar. Utomäktenskapliga förbindelser var vanligare både i norra Sverige och i storstadsområden. I Stockholm föddes under vissa delar av 1800-talet så många som 40% av barnen utanför äktenskapet.

Prästen kunde utdela straff och så småningom även förlåtelse. Hans ställning kunde dock vara omtvistad beroende på om man accepterade hans auktoritet eller inte. Inställning till sex utanför äktenskapet varierade också i olika delar av Sverige. Så var man i mellersta- och norra Sverige mer sexuellt tillåtande med nattfrieri och andra möjligheter för pojkar och flickor att bekanta sig med varandra – något som den kyrkliga auktoriteten reagerade emot. Skammen var att bli med barn, eller snarare om graviditeten inte ledde till äktenskap. Den folkliga uppfattningen i dessa delar av Sverige var dock ofta att graviditeten var acceptabel om den ledde till varaktig samlevnad.

Behandlingen av den ogifta modern varierade också mycket. Det var kanske inte alls så att det var överheten som i en del samhällen var de främsta att förfölja ”horan”. En del i utstötningen var de magiska föreställningarna som hon utsattes för, särskilt från de gifta kvinnorna. Horan var farlig och kunde bli satta horesskåver på barnen – engelska sjukan. I många norrländska samhällen kunde det vara ungdomarna själva, i gäng, som upprätthöll en hackordning och stod för den moraliska utstötningen.

Sexuallagarna

Att göra sig en bild av den längtan, skam och oro som omgärdade sexualiteten förr i tiden är nödvändigt för att förstå konsekvenserna av den tidens lagstiftning. Den restriktiva abortlagen skapade tusentals fall av illegala försök till abort, ofta med katastrofala följder för kvinnan.

Lagen från 1910 mot information om och spridande av preventivmedel – kondom – innebar oskyddade samlag och oönskade graviditeter. En fundamental okunnighet om kroppens fysiologi och befruktningen förvärrade problemen.

Lex veneris från 1918 som skulle hindra spridning av köns-sjukdomar kallades en klasslag av Elise Ottesen-Jensen. Den straffade de fattiga kvinnorna som prostituerade sig men lät den rikare kunden, mannen, gå fri. På så sätt kom den i praktiken att verka på samma sätt som det gamla reglementerings-systemet som ålade de prostituerade kvinnorna regelbundna läkarkontroller och tvångsbehandling men lät kunden gå fri.

År 1938 avskaffades den gamla preventivmedelslagen från 1910.

Den lag om abort som kom 1938 tillät abort efter prövning av medicinalstyrelsen av medicinska skäl. År 1947 tilläts kvinnan få abort på grund av socialmedicinska skäl. Antalet aborter kom vid början av 1950-talet att ligga på omkring 6 000. De illegala beräknas till mellan 10 000 och 20 000. Abortlagen kom under slutet av 60- och början av 70-talet att tillämpas mindre restriktivt.

År 1974 beslutade riksdagen om den nuvarande abortlagen och påföljande år trädde den i kraft. Lagen om kvinnans rätt att själv besluta om abort kombinerades med en satsning på abortförebyggande arbete: preventivmedelsrådgivning, sexualupplysning mm.

En viktig lag var också förbudet 1939 mot att avskeda kvinnor vid giftermål, graviditet och barnsbörd. På 40-talet behövdes kvinnorna på arbetsmarknaden och även gifta kvinnor med barn välkomnades i arbetskraften. Tidigare gick många kvinnor ogifta och barnlösa genom livet, nu kunde kvinnor planera för både barn och arbete.

Mödravården byggdes också ut under denna tid och kvinnor kunde få preventivmedelsrådgivning, dvs få pessar utprovat i sjukvården. År 1946 var apoteken skyldiga att sälja preventivmedel och år 1959 fick kondomer säljas i automater.

År 1942 rekommenderade regeringen att sexualundervisning skulle införas i folkskolan och många skolor följde uppmaningen. År 1955 infördes obligatorisk sexualundervisning.

År 1964 introduceras p-piller som preventivmedel och några år senare blir spiral tillgängligt.

År 1976 blir sterilisering i födelsekontrollerande syfte tillåten för man och kvinna från 25 års ålder. Lagen stadgar också att ingen får steriliseras mot sin vilja.

Planerat föräldraskap

Kvinnan var genom lagarna och bristen på information på ett helt annat sätt än idag knuten till reproduktionen. Att bli med barn var ett öde, på gott eller ont. Kajsa Sundström säger att "förr blev man med barn, det var något man drabbades av och

1938 års abortlag

1939 träder en abortlag i kraft som utesluter abort på social indikation. Kvinnan kan få legal abort på:

1. medicinsk indikation, när på grund av sjukdom, kroppsfel eller svaghet hos kvinnan, barnets tillkomst skulle medföra allvarlig fara för hennes liv eller hälsa
2. humanitär indikation när kvinnan hävdats under vissa i strafflagen närmare angivna förhållanden, företrädesvis innebära att hon påtvingats samlag mot sin vilja, t ex våldtäkt; till den humanitära indikationen hänföres även det fall där kvinnan vid hävdandet icke fyllt femton år
3. eugenisk indikation när med skäl kan antagas att kvinnan eller det väntade barnets fader genom arvsanlag kommer att på avkomlingar överföra sinnessjukdom eller sinnesslöhet eller ock svårartad sjukdom eller lyte av annat slag.

Avbrytande av havandeskap får ske genom intyg av två läkare eller genom tillstånd av socialstyrelsen.

En gång frågade jag Kajsen om hon själv önskat sig så många barn. Jag såg hur hon drog ihop sitt ansikte och bitterheten kom fram. Hon nickade åt sin mans håll och menade att det var hans fel. Sexualiteten för den generationen var en fruktansvärd börda. Aldrig ett fint redskap att komma nära varann utan tvärtom, det blev det som skilde dem åt. Graviteteten blev för kvinnan en ny ångest, samlaget var för henne en mardröm.

Gotlandshuset

fick finna sig i, idag talar vi om att skaffa barn och har numera ganska stora möjligheter att avgöra när i livet vi vill föda barn”.

Ännu på 40-talet var budskapet: ”Kom inte hem och var med barn!” Och en kvinna kunde berätta om stoltheten att föda barnet nio månader efter giftermålet, ett levande bevis alltså på att hon ”inte tagit ut något i förskott”.

Många ”var tvungna” att gifta sig, göra det bästa av situationen, för det var ju inte bara flickan som blev ”utskämd”, utan även hennes föräldrar.

Att gifta sig innebar för en kvinna inte alltid att hon blev försörjd och kunde vara hemmafru för resten av livet. En kvinna som blev med barn eller gifte sig hade sedan 1938 rätt att ha kvar sitt arbete och många kvinnor med småbarn var också tvungna för familjens försörjning att ta extraarbete. En lön räckte ofta inte.

Skillnaden är stor mot det samhälle som växt fram under de senaste årtiondena. Nu kan ett ungt par leva som sambo, vilket blivit en officiell beteckning. Både mamman och pappan kan ta föräldraledigt. En ung kvinna riskerar inte att bli föraktad av vårdpersonal om hon föder barn som ogift.

De flesta barn förlöses idag på sjukhus och vården har blivit mer personlig och patientinriktad. De gamla förmyndarattityderna har till stor del försvunnit. Smärtlindring, ultraljud och fosterdiagnostik är betydelsefulla landvinningar för den moderna vården.

Att få en bild av familjens utveckling och de förändrade villkoren för reproduktionen under de senaste årtiondena är mycket betydelsefullt för unga människor idag.

Att planera sin sexualitet

Med de nya preventivmedlen, med abort och den frigörelse av kvinnliga resurser i arbetslivet som skett under de senaste årtiondena har en ny och mer självklar inställning till planeringen av föräldraskapet vuxit fram. Det har blivit legitimt att planera sin sexualitet.

Den nya inställningen till barnafödandet ställer stora krav på tillförlitliga preventivmedel. De flesta unga tillämpar en mycket medveten familjeplanering. Ofta är det p-piller som används men kondom är också vanligt. Skulle man misslyckas – och det händer trots förutseende och goda föresatser både med p-piller och kondom – då finns abort som en nödfallsutväg. Man väljer abort hellre än ett oönskat barn.

Referenslitteratur:

- Handledning i sexualundervisning för lärare i folkskolor* (Skolöverstyrelsen 1945)
- Handledning i sexualundervisning* (Skolöverstyrelsens skriftserie 26, 1956, 1967)
- Sexual- och samlevnadsundervisning* (SOU 1974:59)
- Samlevnadsundervisning* (Skolöverstyrelsen 1977)
- Åsa Bergenheim: *Barnet, libido och samhället* (Höglunds 1994)
- Marc Bygdeman & Katarina Lindahl: *Sexualupplysning och reproduktiv hälsa i Sverige under 1900-talet*
- Claes Ekenstam: *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700-1950* (Gidlunds Bokförlag)
- Michel Foucault: *Sexualitetens historia, del 1 - 3* (Gidlunds)
- Jonas Frykman: *Horan i bondesamhället* (Liber 1977)
- Siv Hackzell: *Levande livsverk. Elise Ottesen-Jensen och RFSU* (RFSU 1986)
- Maria Hede m fl: *Det svåra valet, en bok om abort* (Bonniers 1994)
- Thomas Laqueur: *Om könens uppkomst* (Brutus Östlings Bokförlag 1994)
- Lena Lennerhed: *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 60-talet* (Norstedts 1994)
- Elise Ottesen-Jensen: *Människor i nöd* (Federativ 1932)
- Fredrik Silverstolpe: *En homosexuell arbetares memoarer* (Förlaget Barrikaden 1980)
- Reay Tannahill: *Sex in History* (Cardinal 1989)
- Göran Söderström: *sammanfattning av forskning om homosexualitet*, ej publ (Socialstyrelsen 1989)

Kärlek, sexualitet och identitet

Sexuella handlingar kan i sina positiva aspekter vara uttryck för fortplantning, kärlek, njutning och identitet, kan, men behöver inte vara allt detta.

Fortplantning

Sexualdriften har utvecklats under evolutionens gång för att säkerställa fortplantningen. Viljan till fortplantning kan ge sexualiteten en särskild innebörd, ett speciellt uttryck för gemenskap länkad till socialt acceptabla sammanhang och till samhällets institutioner. Traditionellt i det västerländska samhället har det varit fortplantningen som berättigat de sexuella handlingarna, vilka ofta setts som ett nödvändigt ont. Idag kan man nog säga att även om fortplantningen kan ge en särskild mening åt sexuella handlingar så har sexualiteten fått en erkänd betydelse skild från strävan efter fortplantning. Kanske har accepterandet av njutningen som något av värde i sig också lett till en positivare syn på den homosexuella sexualiteten.

Njutning

Sexuella handlingar som utesluter fortplantning och har njutningen för ögonen kan få en ytterligare innebörd, som också den på ett särskilt sätt fördjupar ömsesidigheten. Av tradition har rätten till "självvisk njutning" setts som något manligt och i sina värsta former som ett utnyttjande. Men så ser vi det inte idag. Att njuta av sexuella handlingar har ett egenvärde och bekräftar identitet och självkänsla både för man och kvinna.

Vuxenblivandet kan ses som att ens "ja" och "nej" till sexualitet och kärlek skapas i samklang med en egen inre övertygelse. Ett yttersta syfte med undervisningen om samlevnadsfrågor är att skapa en personlig etik.

Kärlek

Att två personer som har samlag även är kära i varandra, kan ge en upplevelse av utvaldhet som speglas i uttryck som "själarnas gemenskap". De sexuella handlingarna är då en bekräftelse på djup kärlek. Inom sexualupplysningen finns en tradition som ansett att de sexuella handlingarna just ska ha denna botten i ett djupt känt personligt engagemang. Detta har setts som ett skydd mot heterosexuella utnyttjanden (av flickorna). Underförstått finns i detta en syn på manlig sexualitet som mer rå och ansvarslös. En sådan bild finns också av den manliga homosexualiteten. Man kan säga att utanförståendes bild av den homosexuelle mannen ofta sexualiseras och brutaliseras. Den bilden stämmer inte med verkligheten.

Under de senaste hundra åren har en romantisering av kärleken satts upp som ett ideal för sexuella handlingar. De kritiska anser att sexualiteten har belagts med "kärlekstvång": unga människor ska nalkas sexualiteten med "rätt" känsla.

Å andra sidan har många också ansett att sexualiteten idag trivialiserats till kropp och kön och även att man försummat de etiska diskussioner som måste finnas i dessa känsliga sammanhang, som så djupt griper in i enskilda människors känsloliv och livsöde.

Identitet

Sexuella handlingar i vid mening kan ses som uttryck för ett identitetsskapande som kanske är inne i sin mest intensiva fas under tonåren. Det handlar om förmågan att säga "ja" och "nej", att sätta gränser och att våga ge sig hän. Integritet och självrespekt liksom förmåga att identifiera sig med andras upplevelser prövas kanske på ett mer konkret sätt i sexuella situationer än i några andra sammanhang.

Vid samtal med pojkar och flickor i tonåren är det tydligt att just frågor kring identitet och självkänsla ofta har större betydelse än de sexuella handlingarna och njutningen. Att göra bort sig, uppleva något pinsamt, att visa sig inför andra i all sin eventuella oförmåga, rädslan för att bli skrattad åt – dessa upplevelser kan gå före de rationella besluten kring den egna sexualiteten liksom även förmågan att ge sig hän.

Att hoppa över frågorna kring identitet och prata direkt om sexuella handlingar och om att skydda sig, innebär att man undviker det mest centrala i tonårslivet.

Därför måste information om sexualitet och samlevnad alltid ta upp frågor kring självupplevelse och identitet. Förmågan att skydda sig är intimt förknippad med en positiv syn på

Vem är jag egentligen och i så fall hur många?

*Kristian
(ur tidningen Glöd)*

sexualiteten och på sig själv. Förmågan att bejaka sexualiteten bygger på en grund av självkänsla och egenvärde.

”Ja och nej”

Kanske förmågan att se sexualitet och kärlek som en del av identiteten leder fram till upplevelsen av att vara en personlighet. Man kan kalla detta ett vuxenblivande. Vägen dit är dock ofta svår och kantad av bristande självkänsla, ifrågasättanden och misslyckanden, men även av berusning, glädje och djup känsla av gemenskap. Ens ”ja” och ”nej” till sexuella handlingar och/eller kärlek skapas i samklang med en inre övertygelse, som är ett fokus för sexualupplysningen. Dessa ”ja” och ”nej” skapar på sikt en personlig etik och även en moral som tillämpas på andras handlingar.

”Ja” och ”nej” vänder sig inåt i första hand och möter människans egen längtan, de egna drifterna, behovet av integritet, att ge sig hän – alla de erfarenheter som ligger till grund för ens beslut. Denna etiska grund skapas i samspel med kamrater, lärare, föräldrar, syskon – och hela den kultur som vid något tillfälle kallats för ”mediabusset”, dvs de osorterade röster som talar till unga människor genom olika massmedia.

Att bli bekräftad i sin identitet är nödvändigt för vuxenblivandet. Man kan säga att hela omgivningen är fylld av signaler som bekräftar eller ifrågasätter vem man är. Men dessa signaler vänder sig framför allt till majoriteterna.

Unga homosexuella pojkar och flickor får inte sin identitet och sina inre upplevelser bekräftade genom ett samspel med omgivningen. Det kan gå en lång tid från de första medvetna insikterna att dessa signaler och budskap inte stämmer för honom eller henne, till möjligheterna att etablera ett liv där den egna upplevelsen av vad kärlek är står i fokus. Det är en tid av undran, sökande och bristande självkänsla i en ålder då kraven på likformighet i intressen och sätt att vara upplevs som pressande.

Därför är det desto viktigare att ge positiva beskrivningar på hur unga får sin självkänsla och identitet bekräftade. Och även visa på hur stora likheterna mellan heterosexuell och homosexuell utveckling är.

Vuxnas avsikter

Den gamla tidens okunskap om fortplantningens grunder ledde till personliga tragedier. Många människor visste till exempel inte hur de skulle skydda sig mot oönskade graviditeter.

Därför trodde de som pläderade för sexualupplysning att

Någon gång ska jag visa världen vad jag är för sort. Jag ska visa dem att jag är jag och att jag är stolt över mig själv. Jag ska visa dem att jag inte längre är ett barn, att jag har vuxit upp och kan ta hand om mig själv. Jag kanske inte är bäst, men jag duger och även mer än det. Jag är helt enkelt min egen och jag är stolt över att vara det. Ja, jag är riktigt stolt över att vara jag.

*Sofia
(ur tidningen Glöd)*

fakta i sig skulle verka förändrande. Genom att få rätta kunskaper ska unga människor själva förstå att de ska skydda sig. Föreställningen har ju ofta varit att man genom en sorts direktpåverkande information ska kunna påverka en människas beteende, t ex i sexuellt avseende. Utan att ifrågasätta fakta som den nödvändiga grunden för upplysningen om sexualitet och samlevnad kan man nu konstatera att faktakunskaper är en nödvändig grund, men inte nog. Idag har många unga människor den information de behöver – men ändå sker många samlag oskyddade.

Dessutom finns hos många yngre en irritation över den problematiserande sexualupplysningen. Unga människors ilska över att bli ifrågasatta och deras avvisande av alltför många pekpinor och oroliga förmaningar från den vuxna världen beror antagligen på att de upplever att man inte räknar med deras egen förmåga och personliga styrka. I de vuxna avsikterna ser de ett underliggande ifrågasättande av ungas personliga växt.

Föräldrar

Kärleksfull omsorg, förmaningar, gränser och normer hör till föräldrarnas uppgift att förmedla till sina barn. Samtidigt är det en paradox att kärleken och sexualiteten är "kungsvägen till frigörelse" för en ung människa. Genom att förlägga sina förhoppningar på någon annan utanför familjen upplever sig en ung människa som mer fristående och självständig och ser sitt driftsliv och sina drömmar om framtiden som skilt från familjekretsen. Redan barn kan ju pröva sin sexualitet och sina sensuella upplevelser tillsammans med andra barn på ett lekfullt och utforskande sätt. Sexualiteten och de kärleksfulla relationerna till andra barn som före puberteten sker i en trygg lekfullhet och kanske med en upplevelse av ett tyst godkännande av vuxna i allmänhet och föräldrar i synnerhet, får någon gång under puberteten en tydligare riktning bort från föräldrarna och den trygga sfären.

Paradoxen är att föräldrarna ändå inte kan, och inte heller bör för den delen, släppa taget men att de samtidigt måste respektera den sexuella frigörelse som sker. Motsägelsen innebär att man dels står som ansvarig och kanske moraliserande vuxen, dels glädjer sig åt de framsteg och den självständighet som en tonåring visar. Att vara förälder är inte alltid den mest populära uppgiften.

Även en god och klok förälder kan alltså få stå ut med att känna sig avisad av sina barn. Föräldraansvaret innebär dels en förmåga att stå ut med att vara illa omtyckt av sina egna

barn – kanske med hopp om ett framtida erkännande på temat: ”ja, du hade ju rätt, jag var ju inte mogen då”. Dels innebär det att man ”inte lägger sig i”, dvs står ut med att en ung människa har hemligheter som är okränkbara. Med andra ord kan man också säga att det självklara incesttabut drar en gräns mellan utbytet av sexuella intimiteter mellan föräldrar och barn. Rollerna förälder/barn skapar en osynlig vägg mot intima samtal och vanligt är ju att det i stället är en grannfru eller moster som tonåringen går till med sina kärleksbekymmer. Det hindrar inte att det kan vara en stor lättnad för en ung människa att höra om vad mamma eller pappa upplevt, att de en gång känt likadant.

Föräldrar som sexualupplysare har alltså en begränsad uppgift och bör inte vara för närgångna. Det finns gränser för intimiteten, det känner de flesta föräldrar på ett självklart sätt. Men det innebär också att unga är utlämnade åt andra krafter i sina försök att få svar på sexualitetens och det intima livets detaljer. Syskon kan vara betydelsefulla, t ex storasyster som lär sin bror dansa. Storebror som berättar hur det känns i kärlekslivet. Men rivalitet och avståndstaganden, oförmågan att hålla gränserna på ett självklart sätt och rädslan för närhet, gör att syskon är osäkra informatörer.

Kort sagt kan man väl säga att familjen är nödvändig som faktaförmedlare, men knappast tillräcklig, och som samtalspartner i de intima frågorna lämnar den ett tomrum. Föräldrar skapar en bas att stå på genom sitt sätt att vara och att samtala kring samlevnad men unga behöver också andra samtalspartners.

Distansen till familjen kan upplevas ännu större av en homosexuell pojke eller flicka. Det som är identitetssökande och längtan i tonåren blir till en befast hemlighet. Pojken eller flickan kan gå igenom sorgeperioder när insikten blir tydligare och han eller hon tvingas bära på detta ensam. I omvärlden finns få realistiska förväntningar på det goda i ett homosexuellt liv. De bilder han/hon ser av homosexualitet, t ex via massmedia är ofta diskriminerande, glamorösa och sexualiserande och ger ingen bild av vardagen.

Kompisar

De flesta ungdomar nämner sina kamrater som en betydelsefull informationskälla vad gäller sexualitet och samlevnad. Det är med bästa väninnan man kanske kan tala när det blivit slut och ingen tröst finns. Och med sina kompisar kanske en kille pratar om vilken tjej han gillar. Kompisarna kan ju också vara kontaktförmedlare och informatörer om hur det går till

*Min morsa är rätt muck (flåt),
hon skämmas ut mig så jag tror
jag snart svimmar. Hon brukar
nämligen sjunga i bilen (när vi
spelar musik).*

*En dag när vi åkte hade jag
med mig ett par kompisar och jag
tänkte: tänk om hon skulle börja
sjunga! Och vad tror ni hände . . . ? Jo, mycket riktigt, hon
började sjunga, i och för sig lågt
men jag kände mig som kräfta.
Snälla nån, skriv och säg vad
jag ska göra.*

*Från en oxe
(ur Kamratposten)*

när man ska ha sitt första samlag. Allt detta är ju i sig positivt och ska inte underskattas.

Den andra sidan av kompisvärlden är de kollektiva missförstånden, skapade av samspelet mellan överdrifter, t ex vad gäller sexuella erfarenheter och dålig självkänsla. Missförstånden består av felaktiga föreställningar om andras erfarenheter på temat: de vet mer, har varit med om mer etc. Kanske kan man se överdrifterna som en sorts berusning och besvärjelser inför sexualitetens och kärlekens upplevelser, riskerna med alltför stor närhet, upplevelsen av identitetsförlust. Både romantisering och cynism i sexuella sammanhang kan ses som ett sorts försvar mot alltför stor närhet. Och kanske är just detta dynamiken i de så kallade majoritetsmissförstånden.

I det ljuset framstår också betydelsen för en homosexuell pojke eller flicka att när tiden är mogen berätta om sina känslor och få bekräftelse av en kamrat att han eller hon accepteras.

Lärare

De som arbetar kliniskt med till exempel preventivmedelsrådgivning har, liksom lärare, vissa ramar och mål som bestämmer verksamheten. Två viktiga mål är dels att könssjukdomar inte ska sprida sig bland unga människor, dels att man ska undvika oönskade graviditeter. Detta är givetvis viktiga drivkrafter i sexualupplysning. Men paradoxalt nog kan dessa vuxna avsikter leda till en problematisering av undervisningen som gör att unga människor inte känner igen sig. Och därför inte förmår ta till sig budskapen. Någon kanske just då befinner sig i euforins eller osäkerhetens gungfly. Kärlekens frågor är nog. En annan kanske tänker att detta inte alls är något för mig. Ja, men hur gör man då, kan en annan pojke undra.

Bland annat därför kan en ung människa säga: Nej, jag har inte fått någon sexualupplysning! Trots att vi vet att han både varit på ungdomsmottagningen och haft information om preventivmedel.

Kort sagt: sexualupplysning är ett trubbigt instrument om den bara utgår från vuxna avsikter. Många unga kan fortfarande uppleva att de existerar i ett tomrum. En del av tystnaden hör tonåren till, den ger en känsla av eget liv, under det att andra hemligheter innebär ett förtigande som gör vägen till vuxenblivandet onödigt svår. Att identifiera och sätta ord på tonårsvärlden är en uppgift som ger den unga insikt och tillförsikt – men det måste ske i dialog.

Mitt i alla dessa avsikter från vuxna – enskilda och institutioner – finns en genuin värld av upplevelser, en tonårsvärld, kan-

ske av egna tillkortakommanden, identitetssökande och dramatisk kärlekslängtan, kanske av drömmar och väntan. Detta kan ses som den verkliga arenan för vuxenblivandet. Sexual- och samlevnadsundervisningens uppgift är att så gott det går skapa en dialog med den världen.

Uppväxthistorier

Sexualitet och kärlek för människor samman men lär oss också att urskilja det privata och det offentliga, att skilja det yttre från det inre. Hemliga fantasier, förhoppningar och drömmar liksom handlingar som man absolut inte vill berätta för någon skapar redan i barndomen denna förmåga att urskilja: detta vill jag inte berätta, det är min egen hemlighet. En del av den skam som finns i förhållandet är antagligen nödvändig för att uppleva gränser och identitet.

Barndomens beroenden innehåller stråk av kärlek och sexualitet som lär barnet gränser för känslornas utlevelse. Men redan tidigt finns också hos barn denna utåtriktade förmåga att söka kärlek i olika former hos andra barn.

Intervjuerna med ungdomar visar att dessa hemligheter ofta finns tydligt kvar i minnet. Man kan under en tid som tonåring ta avstånd från det som är barnsligt eller pinsamt, men många erkänner också att barndomens ”undersökningar” och omgivningens attityder till dessa varit betydelsefulla.

Även barn har ett sexuellt liv som är en förberedelse på vuxenblivandet, ett liv som för dem kan vara lika levande och intensivt som den vuxna kärleken.

Petra värjer sig inför att prata om ”såna där fjantiga lekar”, tycker att det är genant.

– OK då, det första minnet var väl när vi, jag och en kompis tittade på våra bröder, jag på hennes och hon på min. Vi utforskade våra större bröder, hur de såg ut där nere. Och så fnittrade vi. Det var i 6-årsåldern.

Då lekte man också med dockor, att de hade samlag. Man visste ju inte så mycket mer än att de la sig på varann.

– När jag var lite äldre hade jag fantasier, att jag bodde i ett hus uppe i träden, att jag träffade en underbar kille som rövade bort mig och att vi pussades och kysstes. Han såg väl ut ungefär som pappa, det var ju idealmannen det.

– Jag började tidigt vara ihop med killar. I 4:an var det spännande hur man skulle göra när man kysstes, med tungan. Och på fritids i mysrummet var det ju alla dessa par och man var kär i den och i den . . .

Intervjuerna med unga vuxna, 18 till 25 år, i den följande framställningen syftar till att ge en bild av några tonåringars sökande. Livsödena kan ses som en bakgrund till undervisningen och lyfter fram tankar och erfarenheter som kanske inte uttalas i samtalen. Respekten för denna tystnad och medvetenheten om hur personligt och känsligt undervisningen kan upplevas, är en förutsättning för förtroendefulla samtal.

– I 6:an sov jag tillsammans med en kille. Han bad mig ta av mig nattlinnet. Jag var ihop med honom när han sov över hos min storebror. Brorsan slocknade och vi låg och pratade hela natten.

– Mina föräldrar, de visste ju inte att man kysstes och kramades och gulligullade på det där sättet.

De sexuella känslorna kan rikta sig mot någon av samma kön eller någon av motsatt kön, till exempel genom ett undersökande av andras kroppar och ett prövande av hur det känns. Sexuella lekar med en av samma kön innebär ett jämförande av likheter, egenskaper och upplevelser och är inte i egentlig mening homosexuella. Undersökningar visar att homosexuella har färre homoerotiska erfarenheter från tiden före puberteten än heterosexuella har. Detta har av några homosexuella i intervjusammanhang förklarats med att sådana situationer har varit för känslomässigt laddade. Kanske är det så att just det sexuella utforskandet har en ”klinisk” karaktär som innebär att man inte är så djupt engagerad. Att göra sexuella utforskningar med någon av samma sort som en själv, innebär ett identitetssökande och säger inget om framtida kärleksliv.

Vuxna som hör talas om barns lekar kan överdriva deras betydelse genom att lägga vuxna aspekter på dem. ”Att vara ihop” betyder inte att ha haft samlag, utan innebär kanske att man träffas eller att man för en tid bestämt sig för att mentalt höra ihop.

Vuxna tolkar ofta också situationer som mer avancerade än de är. Barn och unga drar sina egna gränser för vad de upplever sig som mogna för.

Under och strax före puberteten är det vanligt att både pojkar och flickor har starka band till någon kamrat av samma kön, ofta liknar detta en förälskelse. Detta är naturligtvis en mycket betydelsefull upplevelse i vuxenblivandet och innebär en förmåga att knyta an känslomässigt, vare sig den andre är av samma eller motsatt kön.

Carolin och jag blev ihop i 4:an fram till 6:an. Vi hade inget samlag, men vi låg över hos varandra. Vi smektes och jag hade stånd. Och vi var mycket upphetsade båda två. Men ändå var det inte aktuellt att ligga med varandra. Min känsla var att jag var för ung. Min mor höll ju också på att man inte skulle göra saker för tidigt. Man kan ju göra det hela livet sedan. Det blev helt enkelt inte av.

Pelle

Fantasins betydelse

Kärlekens vägar rör sig ofta på en symboliserande nivå, som i Petras fantasi om en man som för bort henne och liknar pappa. På samma gång som hon urskiljer sig själv från sina föräldrar genom att bli bortrövad kan hon behålla sin kärlek till pappa och leva vidare i barnets beroende.

Samtidigt som barn kan ha behov av att veta och är nyfikna på den vuxna sexualiteten finns också en svärmisk sida av drömmar och fantasier hos både pojkar och flickor. Mötet med kärleken och sexualiteten kan ses som ett identitetssö-

kande fram till en beredskap att ta emot och att älska. Denna väg finner sitt främsta uttryck i sagor och myter, t ex om Amor och Psyke, Törnrosa, Snövit, Skönheten och odjuret eller Järn-Hans. Vägen till kärleken går via förnekande, prövning, upp-vaknande och insikt. Detta speglar också tonåringens väg och visar att en gradvis integrering av den egna personligheten är nödvändig för att man ska förmå leva i starka kärleksupplevelser.

Sagornas motiv går igen i moderna spelfilmer, romaner och andra berättelser som beskriver utvecklingen under barndom och tonår. Om man så vill kan man se prinsar och prinsessor, Askungen och häxorna, riddare och andra hjältar gå igen i de mest triviala beskrivningarna i populärnoveller och rap-låtar. Därför hör dessa till beskrivningarna av sexualiteten och samlevnaden och även upplysningsarbetet.

Sagan om Grodprinsen

Sagan om Grodprinsen handlar i kort sammanfattning om en ung flickas väg till sexualiteten och kärleken. Prinsessan leker med sitt guldklot – en symbol för barndomens helhet – vid dammen. Hon tappar klotet och sörjer, vill ha klotet tillbaka. Grodan kommer upp ur dammen och lovar henne klotet tillbaka – om han får äta ur hennes tallrik och sova i hennes säng.

Flickan äcklas av grodan men lovar honom tanklöst detta. Grodan, som är en symbol för den manliga sexualiteten, hävdar påstridigt sina rättigheter. Tills prinsessan slutligen enligt en version rasande kastar honom i väggen och enligt en annan kysser honom. Då förvandlas han till en vacker prins och ger därmed, enligt psykologen Bruno Bettelheim, en bild av den njutning och kärlek som ska komma flickan till del. I denna som i andra sagor är det tydligt hur flickans egen vilja är betydelsefull för hennes sökande efter kärlek och njutning.

Sagan speglar utvecklingen från att se sexualiteten som något främmande och kanske till och med frånstötande till att upptäcka dess positiva innebörd. Bettelheim menar också att en alltför klinisk och påtaglig sexualupplysning förmedlad för tidigt med hänsyn till barnets mognad kan upplevas som avskräckande om den våldför sig på den symbolvärld som hjälper unga i deras utveckling till vuxenhet.

Pojken kan se sexualiteten som en prövning av flera i vuxenblivandet. Mot denna kan han värja sig. Pojkar under tonåren går ofta igenom långa perioder som upplevs som väntan, som att "bida sin tid". I sagorna kan denna väntan innebära prövningar och mandomsblivande av ett annat slag, som en förberedelse för initiering i den "kvinnliga sfären av sexualitet och

I detta avseende är sagan, som aldrig nämner eller pekar på sexuella erfarenheter som sådana, psykologiskt sundare än mycket i vår sakliga sexualupplysning. Vår moderna sexualundervisning försöker lära ut att sex är normalt, nöjsamt, ja till och med vackert och absolut nödvändigt för människornas fortlevnad. Men eftersom den inte utgår ifrån att barnen kan tycka att sex är motbjudande och att denna synpunkt har en viktig förebyggande funktion, lyckas den inte övertyga dem. Sagan, som håller med barnen om att grodan (eller vad det nu rör sig om för djur) är motbjudande, tillvinner sig deras förtroende och ger dem på så sätt den fasta tron att den äckliga grodan, som sagan säger, kommer att avslöja sig som den allra mest charmerande kamrat. Och detta meddelar sagan utan att ens direkt nämna något som har med sexualitet att göra.

*Bruno Bettelheim:
Sagens förtrollade värld
(Natur och Kultur)*

Tidiga sexuella minnen? Ja, när jag sitter bak i bilen i ett garage med Toni, då var jag kanske fem år. I den åldern lekte man väl mamma-pappa-barn och tog på varann. När jag var tillsammans med Toni tog vi mest utanpå kläderna men jag kommer ihåg hur jag blev varm i underlivet och i hela kroppen.

Lena

Mitt första sexuella minne, det var väl när jag onanerade vid sju år. Jag hade läst min mors upplysningsböcker och tidningar och tänkt: det kanske man kan pröva. Det väckte min nyfikenhet. Men jag visste inte riktigt hur man skulle göra. Jag pillade, fick stånd och tyckte att det kändes skönt. Snart fick jag orgasm och kände en stor glädje, wow, det var positivt. Jag började experimentera och det har jag gjort sedan dess. Orgasm kommer jag ihåg att jag fick redan från början.

Emil

När man var åtta-nio år höll man på med lekar och så, doktorslekar. Jag låg över hos en tjej en gång, då ville jag också leka så där. Men det var inte medvetet sexuellt.

Kvinna, 26 år

kärlek”. I verkligheten kan provningarna kanaliseras i idrott, spel eller destruktivt i form av våld eller halvkriminalitet. Typiskt för de flesta pojkar under perioder i tonåren är att de har många intressen.

Kroppens sensationer

Redan Kinsey upptäckte att barn har en förmåga att uppleva kroppens sensationer på ett sätt som liknar vuxnas. Därför brukar man säga att människan är en sexuell varelse under hela livet men att sexualiteten får olika innebörd beroende på vilken livsfas man är inne i. Att det skulle finnas en latensperiod före puberteten, då sexualiteten sublimeras, i likhet med vad Sigmund Freud ansåg, stöds inte av senare forskning. Snarare finns många vittnesbörd om att just tiden före puberteten innebär ett ökat intresse för sexualitet och kärlek.

Det var så förbjudet

Homosexuella män och kvinnor som ser tillbaka på sin barndom har ofta inte haft några ord för vad de kände och heller ingen referensram för de upplevelser som på ett kanske diffust sätt skilde sig från omgivningen.

Ändå kan många homosexuella berätta om hur deras sexuella lekar och kärleksupplevelser redan i barndomen hade en laddning som de nu i efterhand kan se som uttryck för ett intresse för någon av samma kön:

Redan i sjuårsåldern hade jag min första förälskelse. En snubbe i min klass som jag skrev kärleksbrev till och fånade mig av bara attan för.

Man, 21 år

Hemliga fantasier och upplevelser som handlar om någon av samma kön kan ju både homo- och heterosexuella ha. Men i efterhand har man kanske som homosexuell sett dem som ett led i sin utveckling mot en homosexuell identitet, under det att samma handlingar för en heterosexuell gett en bekräftelse på likhet och förmåga att känna lust, men inte en bekräftelse på att man är annorlunda än sina kamrater.

Av de homosexuella som intervjuades i samband med betänkandet om Homosexuella och samhället (SOU 1984:63) kunde 11% minnas en dragning till samma kön från åldern före tio år. Minnet får en innebörd av senare upplevelser av en homosexuell identitet.

De flesta, eller drygt hälften, som intervjuades i undersök-

ningen, har sina första minnen av dragning till någon av samma kön under åren mellan 10 – 14 år. Drygt en av fyra har de första homosexuella minnena från åldern 15 – 19 år. Men dessa minnen från tonåren behöver inte betyda att man omedelbart erkänner för sig själv och vågar acceptera upplevelsen som ett uttryck för personligheten och ge den en positiv innebörd som en förmåga till kärlek.

Varje upplevelse är betydelsefull

”Lite betyder mycket.” Det är en generell upplevelse i tonårsvärlden. Ögonkast, snabba beröringar och kyssar har ett värde i sig och behöver inte – som oftast i den vuxna sexualiteten – ses som steg på väg mot samlaget. En pojke, som berättar om en hetsig situation med en flicka, säger: ”När hon slutade, då slutade jag också!”

Därför ska man inte tala om sexual- och samlevnadsfrågor som om slutmålet alltid är samlaget. Detta gäller hela tonårstiden. Varje situation har sina gränser, sin vånda och sin glädje.

Mest var det en puss här och en puss där, men så en gång: det var första gången jag kysste just den killen, då bet han mig.

Efter det fick jag avsmak för kyssar, jag gjorde slut.

Det visade sig att han bet flera tjejer när han kysstes: din före detta, så mina tjejkompisar till mig, han biter när han kysser.

Nina

I kärlekssökandet under åren före och under puberteten är det oftast inte alls samlaget som är fokus för intresset. Prövan- det och sökandet har ett egenvärde i sig och att kyssas kan vara ett sätt att pröva sin mognad.

– Hur gör man när man kysser?

Den frågan kan på detta stadium vara lika laddad som frågor inför mer avancerade sexuella handlingar är senare. Riskerna kan upplevas som akuta i fråga om vad som är rätt och fel. Kanske är det så att ”pojken som biter när han kysser” på något sätt fått för sig att så ska det vara. Men när han så prövar dessa kunskaper, visar det sig att resultatet blir det motsatta. Detta blir ju helt fel. Och ingen berättar för honom hur det ska vara.

Det var min första pojkvän och allt var åt helvete. Jag hade dåligt självförtroende och han ville inte lyssna på en sådan som jag. Jag visste ju att han varit ihop med en tjej. Han var en hip pojke. Jag

Munnar, det är konstigt hur fixerad man blir av munnar när man aldrig kysst någon. Funderingar, fantasier och frågor rusar genom min hjärna.

Varför är inte jag som alla andra? Kvällsstudier av min egen mun framför spegeln . . . Den är nog missformad, eller åtminstone lite stor. Killar kanske inte gillar stora munnar. De kanske inte är så intresserade av små munnar heller. Vad vet jag. Min kanske är för torr. Tankarna svävar vidare medan jag vrider och vänder på mitt ansikte för att titta på den ur olika vinklar.

Den är konstig, tänker jag. Jag känner ingen som har en sån här mun i alla fall. Undrar hur den ser ut underifrån? Barn måste ju få en massa konstiga visioner av vuxna människors munnar, skäggiga, rynkiga, spruckna, och älgliknande, inte undra på att barn inte vill bli stora. Är min underläpp för tjock? De där ungarna skulle i så fall inte kunna se min överläpp. Hemska tanke!

Anna, snart femton

Under puberteten hade jag intensiva vänskapsförhållanden med flickor som jag nu kan känna igen som förälskelser. Men det kände jag inte igen då. Vi sågs varje dag och skrev väldigt kärleksfulla brev och så vidare. Det var säkert förälskelser. Jag var vansinnigt svartsjuk när dom började umgås med killar. Jag led alla kval, men jag kände inte igen det som förälskelse. Det var så förbjudet att älska en kvinna.

Kvinna, 40 år

En härlig kyss

Min kille kysser som en gud.
Först tittar han mig rakt in i ögonen. De lyser av kärlek.
Han sätter sitt huvud på sned och trycker nätt sin mjuka mun mot min. Han nafsar lite lätt i mina läppar och sticker in sin varma, mjuka tunga i min mun. Våra ögon sluts och våra tungor möts.
Tungorna slingrar sig ömt om varandra. Hela min kropp skälver av välbehag. Kyssen blir häftigare och häftigare, vi kramas hårdare och hårdare. Det är en sådan underbar känsla att känna hans kropp mot min. Det kallar jag en underbar kyss.

En läskig kyss

En läskig kyss är när man kysser en kille med snus under läppen. Bara att känna smaken av snuset gör mig spyfärdig.
När man kysst klart, tittar killen upp med gulsvarta tänder. Gulsvarta av snuset som runnit ner. Unk!
Aldrig mer!

Mens fick jag i 7:an. Min mamma fick ett hysteriskt utbrott för jag fick lite blod precis när jag skulle vara Lucia. Innan hade jag nog inte riktigt förstått vad det var. Och jag kan tänka mig att de flesta killar inte riktigt vet vad det är.

Cissi

Jag ville inte låtsas inför mamma utan frågade vad man skulle göra om man fick blod på kläderna. Jasså, det är så dags, sa hon.

Petra

kände mig som en mes. Så till exempel när han tog mig i hand första gången, då trodde jag det var för att han frös. Det var ju kallt ute. På busstationen dan efter försökte han kyssa mig, men jag drog mig tillbaka: Vad gör han, tänk om jag har dålig andedräkt. När han kysste mig, då förstod jag att jag inte kysst någon förut. Det här var helt annorlunda: varmare och mjukare.

Han sa:

– Du har inte kysst nån va!

Jag sa:

– Jo!

Han sa:

– Det märks inte!

Nina

Nina inser så småningom – i efterhand – att hon inte var mogen för vad hennes pojke förväntade sig.

– Min insikt: jag var för oskuldsfull.

Kropp och identitet

Kropp och kön kan av människan upplevas som en yttersta bestämmelse, som ett svar på frågan: vem är jag? När en flicka får mens innebär det förutom alla fysiska förändringar också en ny upplevelse av den egna kroppen. Hon kan få barn. Hon blir som mamma. Hon måste ta hand om sin kropp på ett nytt sätt. Hon blir som sina kamrater.

Allt detta kan hon uppleva som något positivt och det kan ge självkänsla. Men många flickor har också berättat om ambivalenta känslor i samband med mens. Hon kanske inte kan acceptera denna nya kvinnlighet. Hon kanske inte är beredd på att uppbrottet från barndomen kommer på ett så påtagligt sätt. Menstruationen kan vara ett band mellan mor och dotter som säger att de är lika, att de har samma bestämmelse. Men den upplevs inte nödvändigtvis så entydigt som pojkarnas första pollution som blir en initiering i sexualiteten.

Kring pojkens första pollution är det tystare, kanske just för att den är sexuell på ett entydigare sätt. Många pojkar får också sin första utlösning i samband med att de onanerar. De flesta pojkar har relativt få nattliga sädesuttömningar, pollutioner, under tonåren. Antagligen beror detta på att de börjar onanera redan före eller under puberteten.

Pollutioner på natten, utan att onanera, när jag sover, det har jag aldrig haft. Jag hade ju onanerat ett bra tag innan den gången då jag fick utlösning. Runka, det var ju bara något man gjorde utan att

tänka så mycket på det. Pollutioner på natten har jag fått sammanlagt en 4 – 5 gånger, men inte särskilt ofta alltså. Detta var ju pinsamt och jag bytte lakan själv för att mamma inte skulle se.

Självtilfredsställelse

Självtilfredsställelse är ett gammalt ord för onani. Ordet har haft en negativ innebörd men kan idag lika gärna tolkas positivt. Att tillfredsställa sig själv är ett uttryck för lust, drift och för sexuell identitet. Denna förmåga följer oss genom livet, vare sig vi vill bejaka den eller inte.

Under barndom och tonår har mer än 90% av pojkarna och över 60% av flickorna onanerat. De flesta ungdomar idag upplever ingen konflikt kring onanin. Visserligen kan man ha fantasier om att man ska sluta när man träffat en partner eller att det inte är bra att göra det för ofta, men få tror numera att onani i något avseende skulle vara farligt eller skadligt.

Grupponani bland pojkar före och under puberteten har en utforskande karaktär, man jämför kroppsfunktioner och utveckling. Detta är en bekräftelse på identitet och visar också att dessa handlingar visserligen kan vara hemliga i förhållande till andra men att det är frågan om relativt lite skam mellan pojkarna även om situationen i sig kan upplevas som laddad.

Dock kan en ung människa uppleva budskapet från vuxenvärlden – ”onani är inte farligt” – som paradoxalt: ”Om de lugnar på det sättet, då måste det väl ändå vara skadligt på något sätt.” Misstron mot vuxnas avsikter är ibland stor.

Att onani är något ytterst privat är de flesta medvetna om. Därför kan det ju också vara pinsamt att prata om onani. Nog finns det också en skam kring onanin. Men den rör antagligen mer de sexuella fantasierna än själva onanin. De sexuella fantasierna kan innehålla scener med människor som man känner och känner sig dragen till. De kan upplevas som barnsliga när man ser dem med andras ögon eller innehålla moment som är förnedrande. Ofta innehåller de sexuella fantasierna stoff som man knappt vill erkänna för sig själv.

Att onani är något privat och inte är så ångestladdat längre betyder inte alls att man bör trivialisera. Fortfarande kan många pojkar och flickor oroas inför upplevelser i samband med onani. Och för de flesta är det nog fortfarande en laddad handling.

Särskilt pojkar kan ha fantasier om att detta är något fel. Utlösningen kommer som en chock, något helt oväntat som man inte alls känt till. Både pojkar och flickor kan överrumpas av intensiteten i orgasmen likaväl som undra vad som

Den första utlösningen fick jag på toaletten, jag blev så himla rädd. Jag hade inte fattat att det skulle komma ut något. Jag hade ju försökt runka tidigare men då hade inget hänt. Jag trodde att något gått sönder. Jag pratade med Peter om det. Han visste ju mest och kunde berätta för mig. Men innan dess hade jag genomlidit en period då jag runkade varje dag men inte visste. Jag kände efter på kvällen om det gjorde ont någonstans där nere, för det hade ju varit ett tecken på att något var fel.

Lasse

egentligen hände. Även om detta kan orsakas av ren okunskap så kan också en anledning till att man överrumplas vara att detta är frågan om en helt ny upplevelse, något man inte kunnat tänka sig.

Redan då jag var tretton år och försökte onanera, redan då försökte jag med all kraft att tänka på tjejer i fantasin, men tankarna kom hela tiden in på killar. Och redan då hade jag på något sätt förstått att samhället tyckte det var fel att tänka så. Så när jag runkade och fantiserade försökte jag desperat att tänka på tjejer.

Ludvig

Fel att tänka så

De sexuella fantasierna i samband med onani kan vara ångestladdade eller olustiga beroende på att de inte stämmer med den bild av sig själv som man lärt sig under uppväxten. Fantasier om en närstående kan bryta mot incesttabut. Fantasier om någon av samma kön kan föda nya frågor kring identitet.

Olika fantasier, som inte stämmer med den yttre bilden av hur man ska känna, behöver inte vara ångestladdade. De kan också tas emot som den första insikten om en ny verklighet med erotiska kvaliteter och möjligheter. Tonårsvärlden innehåller så många gränsöverskridanden och "testningar av identiteter" att denna "inre utlevelse" kan upplevas som en riskfri övergångsfas in i vuxenheten.

Men många homosexuella män och kvinnor har just vittnat om hur fantasierna lett till en gradvis insikt i den egna känslövrlden. Så småningom har han eller hon kunnat acceptera att de sexuella fantasierna säger att upplevelser och kärlek på ett mer entydigt sätt riktar sig mot personer av samma kön.

Manligt och kvinnligt?

Att avdramatisera och normalisera innebär att man individualiserar budskapen kring onani, dvs ger budskapet att inget är rätt eller fel. En pojke eller flicka som kämpar med sig själv och sina egna moralregler ska kunna veta att man inte behöver ransonera detta uttryck för könsdriften. På samma sätt ska den som upplever det som främmande eller konstigt att onanera, få uppleva att även denna inställning är helt accepterad. En hel del pojkar och flickor onanerar över huvud taget inte.

En orsak till att flickor onanerar mindre sägs vara att de stöter på mer tabun som skambelägger den kvinnliga sexualiteten. Men en annan orsak kan vara att pojkars och flickors sexuella utveckling ser olika ut. Flickor verkar tänka kring sex på ett ofta mer relaterande sätt. För pojkar är sexualiteten mer frikopplad, som en fristående förmåga.

Därför säger också en del kvinnor i intervjuerna att de tycker att det är meningslöst att onanera eftersom de tänker sig sexualiteten ihop med en särskild person. Andra kvinnor, precis som de flesta män, ser onanin som ett sätt att hantera sin egen lust. Och onanin upplevs då som något fristående från

den relaterande sexualiteten, som ”en värld som bara är till för mig”.

Att prata om onani på ett normaliserande och icke-problematiskt sätt kan upplevas som en lättnad för enskilda elever som går med oro och skuld kring dessa sexuella handlingar. Just för att det är så privat bör man inte vänta sig en diskussion i vanlig mening. Detta kanske inte ens är lämpligt. Snarare kan man försöka se till att ingen känner sig utlämnad om det skulle komma till någon form av samtal med eleverna.

Prövningarnas tid

Alla vet hur det är, denna prövningarnas tid, alla har varit där och jämfört sig, tagit initiativ, känt sina gränser och deltagit i de spel som både prövar självkänslan och ger en ny tillit till de egna känslorna. En standardfråga i diskussioner är just denna kring hur man tar kontakt och hur man närmar sig någon som man vill lära känna eller är avståndsförälskad i. Kunskapen om hur det känns och hur man tar kontakt får man genom egna erfarenheter och genom att andra berättar. Genom att uppmuntra samtal kan man avlasta ångest och oro kring kärlekssökandet. Det är både betydelsefullt att se en väg till någon att älska, att våga överskrida gränser liksom att få bekräftelse på rätten att dra sig tillbaka och vänta. Petras berättelse visar hur hon hela tiden prövar och sätter upp egna gränser och arbetar fram sin egen moral. Hon urskiljer sig själv i förhållande till sina kamrater.

Jag hade inte riktigt fattat spelet om hur man skulle skaffa en kille. När jag såg en snygg kille, jag gick i åttan själv, då gick jag fram till honom och frågade chans på honom.

– Man frågar inte chans när man går i åttan, svarade han.

– Men hur gör man då, frågade jag, hur märker man att man är tillsammans.

– Det märker man, sa han, det märks ju på om man är tillsammans i olika sammanhang.

Så var vi tillsammans i tre månader, men han var väldigt tråkig, tog inga initiativ. Han bara tackade och bockade. Så det blev slut.

Så såg jag en annan kille som var jättesnygg. Jag gick fram och frågade om han ville vara tillsammans med mig. Så la jag armen om honom men då blev han stel som en pinne och rörde sig inte ur fläcken. Problemet var att man aldrig fick några klara besked av killar i den åldern. Mest var det bara pinsamma saker och inte var det något kul på gården heller.

Petra

”På rätt sätt”

Upplevelsen av den egna kroppen och av sig själv i relation till andra innebär ett identitetsskapande. Den första delen av tonåren söker man svar på frågan: Vem är jag? Den grundfrågan kan manifesteras sig i t ex frågor om den egna kroppen: Varför är bröstet olika stora? Är det farligt att onanera? En pojke eller flicka kan uppleva sig som djupt missnöjd med kroppen och dess utveckling, bli blyg och undvikande under den tid som de stora kroppsförändringarna sker.

Under andra delen av tonåren dominerar allt mer frågan: Hur ska jag leva mitt liv? Sökandet av svar sker genom erfarenhet och genom att pröva sina gränser, dra sig tillbaka från kontakt med andra och att sedan överskrida sina gränser ännu en gång. Nu kommer också frågorna om att göra rätt och fel. Oron för att göra bort sig kan komma i förgrunden under en tid. Frågor om den egna kroppen kan oftast föras tillbaka till grundfrågorna: Är jag normal? Är det något fel på mig? Är jag som alla andra? Och ytterst alltså till den existensiella frågan om vem man är.

Vid mitten av tonåren kommer frågorna om hur jag ska bete mig mot den andre: Hur gör man? Vad är rätt och fel? Då kommer också ett annat intresse för att identifiera sig med vuxnas erfarenheter.

Identitetsskapandet har kanske för pojkar en mer prestationsinriktad karaktär, vilket också kan vara en orsak till att pojkar ofta efter att ”ha prövat” drar sig tillbaka från sexuella närmanden till andra. Att vara duktig på sex är ju också ett socialt krav som kan vara pressande för många pojkar. Flickor kan ställa sig frågan: Hur ska jag vara för att bli omtyckt? Och riskerar då att förlora sin personlighet och spontanitet.

Men vid individuella intervjuer visar det sig också att de traditionella rollerna idag inte alls är så generaliserbara som tidigare. Kanske beror det på att sexualiteten har blivit mer ömsesidig som ett uttryck för lust och njutning. Även flickor kan uttrycka prestationsångest, ”att göra på rätt sätt”, och pojkar kan undra över vad den andra egentligen tycker, ”att vara på rätt sätt”. Även om de traditionella könsrollerna fortfarande genomsyrar mycket av sexualiteten och kärlekens handlingar är det inte alltid givet i den intima relationen att manligt och kvinnligt är knutet till aktivt och passivt på ett förutbestämt sätt.

Pojkars och flickors sökande

Högstadiet tyckte jag sedan var en jobbig period av att vara trevande och att känna på varandra. Samlaget kändes för mig väldigt avlägset.

Flickorna gick ju med äldre pojkar och jag tänkte om dem: Åh, så gammalt! Jag förundrades över att de drogs till dem som var mycket äldre, kanske mer än fem år äldre och jag drog mig in i mig själv mer, kunde inte rikta mig utåt. Tidigare hade jag haft många tjejkompisar men nu undvek jag tjejer och var med mina kompisar. Min systers kompis var jätteförälskad i mig men jag tyckte synd om henne, synd att jag inte kunde besvara hennes kärlek. Syrran och jag tyckte illa om varandra och vi är fortfarande väldigt olika.

Erik

En del pojkar uttrycker just detta behov av att vänta och även en förundran över att flickorna är tillsammans med äldre pojkar. Det sistnämnda brukar ofta beskrivas som ett uttryck för flickornas snabbare biologiska och känslomässiga mognad.

Så kan det naturligtvis vara. Många flickor ger ett mognare intryck än pojkarna vid pubertetens inträde. Men det kan också vara så att flickor döljer sin osäkerhet genom att gå med äldre pojkar. Det kan vara så att pojkars och flickors psykosexuella mognad har olika karaktär. Detta är inte tillräckligt utforskat. Dock är skillnader i fysisk mognad ett faktum och man har hävdat att det i årskurs 8 kan skilja upp till åtta år i mognad mellan pojkar och flickor. Sammantaget kan sägas att detta stärker kraven på individualisering av undervisningen.

Förförelse och självkänsla

Jag kom tidigt i puberteten och fick bröst tidigt. Det var jobbigt. Jag hade stora bröst och kallades under något år för "Pattolga". Under åren därefter har jag levt med föreställningen att jag har stora bröst – men det har jag ju faktiskt inte. Så några komplex för mitt utseende har jag väl egentligen inte haft – ja det skulle vara för vikten, men nej, inte för den heller.

Kanske var jag lite mobbad under en tid för att jag var bättre på att prata än andra. Jag hade större ordförråd och kunde uttrycka mig bättre och folk tyckte att jag fjäskade.

När jag var 11 år fick jag mens och jag gick till mamma och sa att nu ville jag ha bindor. Jaha, sa hon, du vet väl hur det funkar?

När jag var 13 år blev jag kär i en sex år äldre grabb. Vi var tillsammans under ett par år. Han brukade komma och hälsa på mig. Vi käkade också middag hos hans föräldrar. Han hade haft en hop andra tjejer.

Jag hade funderat ut att han och jag skulle ha samlag. Jag längtade efter det första samlaget. Jag hade läst "Så vill mannen bli älskad", biologiboken och en del porrtidningar – jag tyckte om texterna och noveller. När vi skulle vara tillsammans var det en överraskning att

jag kunde bli så kåt. Jag kommer ju ihåg att jag hade onanerat när jag var sex år – men då hade jag ju ingen tanke på att det var onani.

Jag lät mig bli förförd genom att uppmuntra honom och genom att pussa tillbaka. Jag knäppte inte igen när han knäppte upp. Han förförde och vi älskade i missionärsställning.

Karin

När det sexuella medvetandet blir till ett aktivt och målmedvetet sökande beror mycket på varje människas personlighet och omständigheter. Karin i beskrivningen ovan problematiserar inte i efterhand kring sin tidiga samlagsdebut. Däri liknar hon många andra pojkar och flickor i tonåren, som upplever att de går på upptäcktsfärd. Att hon sedan får en klamydiainfektion genom sin pojkvän och så småningom också gör en abort ser hon som "omständigheter", sådant som händer. Hon kan ju inte se sig själv med andras ögon.

När barnmorskan på ungdomsmottagningen antyder att hon är för ung, blir hon i Karins ögon "en moraliserande tant", för kärleken är ju i sig positiv och ingen ska hindra henne från att göra sina upptäckter.

Tidig samlagsdebut kan ofta ha ett samband med "psykosociala problem", särskilt för flickor. Men det behöver inte vara så. Sexualiteten är en stark kraft och kanske en tröst och ett sätt att få närhet. Och i de situationerna har vuxen klokhet ett begränsat inflytande. Karin ger uttryck för en stark vilja i sitt kärlekssökande. Och en generaliserande och negativ syn på tidig samlagsdebut påverkar antagligen inte de flickor som bäst behöver stöd. Kanske ger man ett bättre stöd genom att tala om kvaliteten i kärleken, genom att tala om kärlekslivet när det är bra och innehåller ömsesidig respekt. Och kanske måste vi också stå ut med att erfarenheter ibland måste skaffas på ett smärtsamt sätt.

Kärlekens risker

Att handla utifrån en inre självkänsla som accepterar den egna sexualiteten innebär en större förmåga att skydda sig mot sjukdomar, oönskat havandeskap eller handlingar som förgriper sig på ens integritet och självkänsla.

Men det är inte så att livet är utan misslyckanden, omvärderingar och besvikelser. Sin självkänsla bygger man genom att gå vidare ur situationer, där den sätts på prov.

Jag var tillsammans med en kille för ungefär ett år sedan som inte var speciellt snäll mot mig. När jag tänker tillbaks på det känner jag mig

väldigt utnyttjad. När vi var tillsammans intalade jag mig själv att han tyckte om mig fast jag egentligen visste innerst inne att han inte brydde sig ett dugg. Jag var så kär i honom så jag ville inte inse att han bara utnyttjade mig.

Jag minns speciellt en gång, vi var på fest och sedan låg vi med varandra samma kväll på festen. Direkt efteråt försvann han ut med sina kompisar och lämnade mig där jag låg. Usch, då kände jag mig verkligen övergiven. Jag blev inte arg på honom vilket jag borde ha blivit. I stället kände jag mig bara dum. Senare på kvällen stötte vi på varandra igen, när han var med sina kompisar. Han hälsade knappt på mig och det var uppenbart att han skämdes över mig, så jag gick därifrån.

Nästa dag ringde jag honom men då orkade han inte prata, sa han. Jag ringde några gånger efter det också men det var alltid en massa bortförklaringar till att han inte kunde prata med mig.

Jag slutade att ringa honom. Två veckor senare ringde han till mig och förklarade att han ville att det skulle ta slut. Han sa att han inte tyckte det funkade mellan oss. Jag frågade honom vad han tyckte var fel men jag fick aldrig något riktigt svar på det.

Jag kunde inte glömma honom och jag var fortfarande kär i honom när vi träffades någon månad senare hemma hos en gemensam kompis som hade en fest. Jag blev ganska full efter ett tag och då förklarade jag för honom vad jag kände. Jag frågade också om vi kunde bli tillsammans igen. Han svarade att han var tvungen att tänka men att vi kanske kunde bli tillsammans igen. Den kvällen låg vi med varandra igen.

Efter det sa han att han inte kunde bli tillsammans med mig, han sa att han inte hade tid. Han sa också att han inte ville att jag skulle berätta det som hänt för någon. Jag blev väldigt sårad men var inte arg på honom till en början, jag skyllde allt på mig själv i stället. Jag ångrade att jag hade gått med på att ligga med honom. Gick och tänkte samma tanke hela tiden – varför gjorde jag det?!

Jag kände mig totalt värdelös och billig. Jag gick också och funderade på vad som var fel på mig eftersom han inte ville ha mig och eftersom han skämdes över mig när vi var tillsammans. Till slut klarade jag inte av att hålla det för mig själv så jag berättade vad som hänt för mina kompisar ändå. De tyckte bara att det var han som gjort fel och inte jag. De fick mig att inte skylla allt på mig själv.

För ett tag sedan fick jag reda på att han spridit ut en massa falska rykten om mig. Jag blev självklart förbannad när jag fick höra det, sånt där är så jävla meningslöst och omoget. Jag hoppas att folk är kloka nog att inte tro på hans skitsnack. De som tror på lösa rykten får väl göra det. Man kan ju bara hoppas att de inser att de borde ta reda på vad som är sant innan de tror att de vet en massa.

Ju längre tiden går, desto mer tycker jag illa om honom. Jag fattar inte att han kunde vara så känslolös att han inte brydde sig om att

han sårade mig. Folk som betar sig så måste verkligen ha problem med sig själva.

Av det här har jag i alla fall lärt mig att man inte ska tro för mycket på folk och inte gå med på allt, hur kär man än är.

Jag har blivit säkrare på mig själv sen det här hände och på grund av det vet jag att något sådant inte kommer att hända igen.

Nilla

Flickans berättelse visar en inre värld och hur hon bearbetar sin smärta och sina konflikter fram till en ny självkänsla. Hon gör sina misstag på vägen, låter sig kanske utnyttjas – men å andra sidan vet vi inte alls vad pojken tänker. Även han kanske är osäker och ambivalent. Så här säger en pojke under ett samtal i en klass om ”att göra slut”: ”Det var det jobbigaste jag varit med om, vi grät båda i veckor.”

Samtalen om sexualitet och samlevnad – och det normska-pande arbete som detta innebär – rör sig över dessa inre världar, där mycket av det som kan synas lätt att ta ställning till på ett yligt plan, är fyllt av yttersta vånda. Därför är sexualfrågorna och samlevnadsarbetet aldrig betjänt av lättvindiga ställningstaganden eller generella fördömanden. För det finns alltid några som just befinner sig i detta känsliga identitetsarbete, där förståelse och förmågan att se den individuella mångfalden är viktigare än ett generaliserande.

Uppvaknandet

Homosexuella ungdomar – kanske särskilt flickor – kan beskriva hur insikten om vem man är kommer genom en stark förälskelse i en annan av samma kön. Helen hade provat hur det kändes med pojkar – för så skulle det ju vara. Sedan hade hon också rört sig i sammanhang där hon fick kontakt med lesbiska kvinnor. Men dessa kvinnor som var mer säkra i sin identitet stötte bort henne. Först när hon träffade en något yngre flicka och fick uppleva ”blixtförälskelse” så vågade hon erkänna sina känslor för sig själv.

Ola hade sitt första samlag med en jämnårig flicka. Men han insåg också, utan att tänka på det närmare att han kunde bli kär i pojkar:

På ridskolan fanns det en kille till – förutom alla tjejer. Han hette Gunnar och jag blev blixtkär i honom. En gång när jag såg honom, då han kom ut ur duschen, fick jag nästan svimningsanfall.

Vid ett annat tillfälle hade någon ritat ”bög” på väggen i omklädningsrummet och jag undrade vad det var. Syrran förklarade och jag

tänkte: det är ju som jag. Men jag gjorde mig inga bekymmer. Jag höll det hemligt och jag var bara kåt och glad och tjejer tyckte jag ju väldigt mycket om. Mina killkompisar var jag trygg med. Jag hade flera relationer med tjejer men de tog alltid slut efter ett par månader. Jag gjorde slut när jag inte hade något att skylla på längre, när jag kände att jag inte längre kunde komma ifrån att ligga med henne.

Ola

Ola bodde uppe i övre Norrland och visste inte hur han skulle få kontakt med andra pojkar. Till slut lyckades han efter månader av självövertvinnelse ringa ett telefonnummer i en kontakttidning. Genom detta kom han så i kontakt med andra homosexuella, som kunde bekräfta hans upplevelser och ge honom identitet och självkänsla. Man kan nog säga att det som gör det sexuella sökandet för en homosexuell ungdom dubbelt betydelsefullt är att det innebär en bekräftelse på en ny identitet, som inte är till fullo erkänd.

Upptäckter

Att pojkar under en period i tonåren drar sig tillbaka – kanske efter att ha provat att ha samlag eller efter att ha haft en relation under en kortare tid – är ett faktum som bekräftas av statistiken. Detta kan bero på att de upplever närmandet till en flicka och själva samlaget som en prövning. Många pojkar berättar vid individuella samtal om behovet av att veta redan innan, tekniskt veta hur man ska bete sig och ”vad som tänder den andra”.

Jag var osäker på hur man tar på en flicka och hur hon reagerar på det jag gjorde. Men den här tjejen tillrättavisade mig när jag tog för hårt – så ville ju jag ha det. Jag tog ju hårdare i mig själv när jag onanerade.

Hon lärde mig hur man tar på ett bröst, ja hon tog min hand och visade att jag skulle ta fast men ändå mjukt. Då upptäckte jag, hon visade mig, att mina bröstvårtor är känsliga och hur man skulle ta lite försiktigt i dem, så som man tar på klitoris så tog hon i min bröstvårta.

Då upptäckte jag hur fantastiskt det var att vara kåt, och att det inte behöver leda till samlag. Då hade vi inte samlag. Hon hade haft samlagsdebut och verkade förvånad över att jag inte slet av henne trosorna och körde in den. Men jag var inte redo för det och upplevde kåthet som något stort.

Erik

Varje stadium i det sexuella upptäckandet innebär en inläring och ny förståelse för de egna och den andres känslor. Detta kan upplevas som överväldigande och nog i sig. Men sedan vill man gå vidare, som Erik, som blev kär på en skolresa till Italien. Hemma i Göteborg blev han osäker på hennes kärlek. Hon verkade så avvisande. Men så kom en kamrat fram till honom på skolgården: Vad är det med dig? frågade hon. Han berättade att han var kär. Ja, men det är hon också, svarade kamraten, hon vill bara inte att alla ska veta.

Vi levde intensivt, gav oss hän och ville ge av ömhet och kärlek, man hade allt inom sig. Hon sa att hon inte var van vid detta, att få så mycket.

Första samlaget hade vi dan efter studenten. Vi hade intensiv petting innan. Första gången var en "jaha-upplevelse", den där frustande kåtheten kände jag inte. Jag hade ju väntat länge med att börja med samlag, det är som om kompistrycket inte var nog för att jag skulle vilja börja med samlag.

Erik beskriver en hel del som är typiskt för många pojkar som debuterar. De flesta pojkar säger att de är förälskade eller kära. De använder kondom första gången. De flesta beskriver också första samlaget som positivt men några kan undra: "var det inte mer". Nervositet och själva hanterandet lägger sordin på upplevelsen.

Som så många pojkar upplever han ett ansvar även för hennes njutning, att hon ska ha det bra men inser samtidigt att det för hennes del kanske är frågan om en lite annorlunda inläring än det är för honom som pojke. Hon lär sig ett särskilt sätt att njuta. Han är också klar över att hon har andra gränser för det sexuella experimenterandet än han. Pojkar uttrycker ofta också genom sina beskrivningar och frågor att de vill vara bra älskare, de vill veta hur man ska göra för att det ska vara bra för henne.

Flickorna kan också beskriva det som att han väckte henne sexuellt, precis som Erik beskriver det, under det att andra pojkar upplever det som att hon initierar honom.

Innan hade hon tyckt att jag hade stora behov sexuellt men nu insåg hon att hennes egna var lika stora. Det var nog så att jag väckte henne. Jag ägnar mig ju mycket åt partnern – kanske för att visa att jag inte är egocentrerad.

Erik

Kondomen – ett avbräck

En pojke kan uttrycka en sorts tafatthet kring kondomanvändandet på temat: ja, nu föreslog hon ju kondom så då använde vi det. Bakom detta kan finnas en upplevelse av att inte riktigt ha kontroll över sig själv och den situation han hamnat i.

De flesta unga genomgår nog en mental förberedelse på vad det första samlaget kan innebära, från början kanske mer allmänt och kanaliserat som en nyfikenhet på vad sexualitet är och kanske också mer allmänna samtal om vad samlag är.

Att lyfta fram en del av de praktiska problemen kring första samlaget och användningen av preventivmedel kan vara ett sätt att förbereda och ge en känsla av större trygghet.

Samlag och kärlek

För en del är det första samlaget något mycket praktiskt, inte alls märkvärdigt: ”Varför gör man så mycket väsen av detta med oskulden”, frågar en flicka. Under det att det för andra är något mycket betydelsefullt: ”Jag ville inte slänga bort mig på vem som helst!”

Samlagsdebuten har för många en symbolisk innebörd, en sorts helighet speglad genom föreningen mellan manligt och kvinnligt. Samlaget är den yttersta bekräftelsen på en själslig helhetsupplevelse, som kan ha en medveten andlig innebörd, kanske bara som en aning. Beskrivningar av dessa romantiska föreställningar om mötet med den andre finns i litteraturen, i sagor och myter.

Den mest kända myten är den om Amor och Psyke, som går igen i sagan om Prins Hatt under jorden. Den yttre händelsen mellan två människor, som efter vedermödor finner varandra, speglar också en inre mognad och integrering av inre motsatser till en ny helhet. Dessa sagor, tolkade av t ex Marie-Louise von Franz, ger en djupare bild av kärlekens väg. Man får då också en annan förståelse för tonårstidens våndor och även för de mest triviala problemen. Andra berättelser är Tristan och Isolde samt Romeo och Julia.

Kärlekens eviga teman återfinns i de flesta moderna kärlekskildringar och har oftast den klassiska dramaturgi som också speglar en psykosexuell utveckling. Kärleken måste, för att kunna fördjupas till insikt, innehålla förlust och smärta liksom eufori. Hjälten går igenom sina eldprov och konfronteras med sin självöverskattning, sina misslyckanden och vinner så småningom en ny självkänsla och sin prinsessa. Detta sker för en tonårspojke, ängslig för att misslyckas, dagligen på det mest triviala planet, men förstoras i medvetandet och ges en spegling i t ex moderna actionfilmer. Flickan kan för honom ha en

Tjejen från Småland var den första. Vi hade varit ihop ett tag och det var hon som konkret ville att vi skulle göra det. Hon föreslog det genom att fråga om vi skulle använda en kondom. Det var första gången för båda. Ja, om du vill, sa jag. Men det var inte en sån sensation, lite fummel hit och dit. Att få på kondomen var ett avbräck, det slafsade sig. Och det tog en stund så att jag förlorade ståndet. Vi prövade olika ställningar och senare var det skönare.

Kalle

symboliskt förlösande innebörd, som han inte helt kan klargöra för sig själv.

Även till flickan kommer kärleken som en förlösning, kanske ur familj och närheten till modern. I sagor kan hon genom alltför stor nyfikenhet eller för att hon ännu inte förmår agera i egen sak, förlora sin älskade. Sökandet efter honom blir också en väg ut i livet och en förmåga att hantera verkligheten. Men på vägen måste även hon konfronteras med häxan och destruktiva manliga faror.

Om man då ser det yttre provandet och sökandet under tonårstiden, också som ett inre äventyr, där självkänsla och självöverskattning provas, där den självupptagna hinnan bryts och man kanske börjar försöka skapa en helhet av sexualitet och kärlek, då blir ju också respekten för den individuella vägen så mycket större. Bakom de euforiska utbrotten och under den likgiltiga ytan finns alltid detta sökande.

Det sexuella sökandet

Varje människa skriver sin egen historia. Om man som vuxen tänker tillbaka på sin tonårstid så kommer säkert de flesta ihåg positiva och negativa upplevelser som format ens bild av sexualiteten. Detta kan vara något som man helst vill hålla tyst om. Det är för privat. Men att få veta något om detta privata kan ändå vara betydelsefullt för den som undervisar, dels för att understryka behovet av integritet, dels för att se just de individuella skillnaderna och kunna möta de erfarenheter som kan komma fram i samtalen.

Första gången

När Petra verkligen blev kär, då upptäckte hon också att sex kan vara så mycket mera. Hon upptäckte sin egen sexuella vilja. Och hon upptäckte honom:

När jag så ville, den första gången var hemma hos mig. Jag tog honom i hand och ledde honom in till sovrummet. Men när han skulle försöka komma in i mig, då funkade det inte. Åh, vad jag skämdes. Det kändes så dumt. Han gjorde allt för att jag skulle slappna av. Men det gjorde ont, det var som att köra in i en vägg. Det var samma panik hela tiden och det gick inte på en månads tid. Först när jag var lagom degig i bastun gick det. Och nu har vi det bästa sexlivet i hela Stockholm.

Jag visste hela tiden att ingen mödomshinna håller tillbaka det där. Efteråt sa jag till honom att det inte kan ha varit så kul för honom heller. Han hade ju sagt att det inte var så viktigt. Men efteråt erkände han att det inte var så lätt att vara så kåt och inte få utlösning.

Men när jag började på gymnasiet då visade det sig att det inte var så många ändå som legat med någon. Och jag tänkte att jag inte var så mesig ändå. Flera av dem som haft samlag ångrade sig, sa att det gjort ont eller varit jättehemskt. Jag tänkte att jag helst skulle vilja ligga med den som jag ska gifta mig med.

Men visst hade jag sex med killar tidigare också. Man hänglade och så, tog av varandra kläderna och utforskade varandra.

Nu efteråt när jag vet hur det kan vara så tycker jag inte att det där var så mycket. Nu, när jag vet, var det ju inte frågan om sex och upphetsning och inte särskilt mycket kåthet heller. Men jag höll på så mycket med petting att jag tänkte att jag inte kunde vara någon oskuld längre: nu kan ju inte mödomshinnan vara kvar.

Petra

Det var ju det jag inte gjorde, jag tog inte i honom. Han fick gå med sitt stånd. Jag hade aldrig sett en kille onanera. Så jag visste inte vad jag skulle göra med honom. Och inte hade jag hållit på med onani själv.

Insikten finns där om varför det inte går att genomföra samlaget – för att hon spänner sig och är nervös. En annan flicka kanske är för torr, så att det gör ont. Och även en pojke kan fråga varför det gör ont för hans flickvän. Kanske han inte vet att även hon måste vara upphetsad, så att hennes slida blir fuktig.

Kanske är det så att insikten om vad man vill och inte vill finns där först efteråt, när man provat:

Mest var vi ute och gick promenader och sprang runt. Det var härligt och jag tänkte inte längre än så. Men så en kväll när vi träffades då kände jag på mig att nu skulle det hända. Han började ta av mig kläderna. Jag började skaka i benen – som om jag ville ta till flykten. Så stod vi till slut båda helt nakna. Jag kände mig naken och han frågade om han var för smal. Ändå gick han på solarium och body building. Nej, sa jag. Han var ju jättefin.

Vi kysstes och kramades i sängen och jag skakade. Han sa att jag hade för stor mage. Det har förresten min pojkvän nu också sagt. Han tycker att jag ska göra sit ups.

Så började han kysa mig över hela kroppen. Men jag låg stel. Han visade hur jag skulle göra på honom genom att lägga min hand där nere. Det kändes helt fel. Han fick utlösning men jag var inte med i leken. Så tillsammans med honom var jag sedan alltid rädd för att han skulle gå längre. Vad ska jag göra, undrade jag. Hur fungerar det? Och jag trodde alltid att han ville ligga med mig, vilket han väl också ville.

Nina

Lära sig älska

Intervjuer med ungdomar säger det samma som statistiken i till exempel Karin Edgardhs undersökning. De flesta av dem som börjat med samlag är njutningssökande och ofta experimenterande. Även för flickor framstår orgasmen som ett mål. Detta kan vara en glädje men också en pålaga när förväntningarna på njutning känns som krav och svåra att leva upp till.

Det kan ta tid innan man vågar visa sin egen vilja. Att uppleva sexuella känslor i en relation innebär på sitt sätt upptäckten av nya sidor i den egna personligheten.

I början tyckte jag också det kunde vara långtråkigt att ha samlag. Är han inte klar snart kunde jag tänkta. Jag låg där och väntade på att han skulle vara färdig. Man vet inte vad man ska göra under tiden! Det är ju ofta så. Man vågar inte göra annat och han håller på med missionärsställningen. Till slut tänkte jag att jag måste säga något. Det gick ju inte bra att få orgasm och jag ville göra andra saker.

Jag fick säga till tre gånger innan han förstod. Det gick inte så bra för mig, sa jag. Och vi måste försöka på något annat sätt.

Då bytte vi, jag satte mig ovanpå honom och då gick det mycket bättre. Det var en teknisk fråga och nu var det jag som styrde. Jag kunde hålla min egen takt och jag kunde känna inåt hur det kändes inom mig. Då får man bättre känsla för sin egen rytm och var man är någonstans i den där inre känslan på väg till orgasm.

Gud va bra, sa min kompis när jag berättade för henne.

Och funkar det inte så kan han ju smeka mig till orgasm. Smeka mig själv det vill jag inte göra. Inte när han är med, det är mycket bättre om han gör det.

Jag kan bli avtänd, arg på honom ibland och då funkar det inte. På killar verkar det som om de nog kan ha sex ändå, men för mig måste det stämma känslomässigt.

Nina beskriver hur man måste pröva sig fram och visa sin egen vilja. Att flickorna talar med varandra innebär också ett betydelsefullt utbyte av erfarenheter.

Även Petra har upptäckt sin egen vilja och hur hon ska göra för att njuta:

Det är skönt även om man inte masserar – det behövs massage för att det ska funka. Jag har talat med en kvinna som berättat att kvinnor ofta inte får orgasm förrän i trettioårsåldern. Eller att de måste lära sig få orgasm just så här genom att själv massera under samlaget.

Jag måste veta att det är skönt för honom också för att det ska vara skönt för mig. I början var vi låsta i missionären men nu gör vi på många olika sätt.

Till tjejer skulle jag vilja säga: de måste ha något att säga till om. Det funkar inte om det bara är killens grej med sex och kåthet. Det är helt acceptabelt om hon känner samma upphetsning.

Krav på att njuta

Kraven på njutning och på att ge sig hän kan kännas pressande. Så upplever Lena det när hon ser tillbaka på sin tonårstid:

Jag kan inte ta itu med min egen kropp. Jag kan inte onanera och jag har aldrig fått orgasm. Jag jagade det där under några år och jag låg med en massa killar. Tyckte det var konstigt att jag aldrig fick orgasm.

Onanera försökte jag halvhjärtat. Man ska ju få utlösning. Det läser man om i alla böckerna och man får höra om fyrverkerier till himlen, så att man har världens förväntningar. Men så har jag inte känt. Jag kanske har haft det. Fast jag vet inte – så sa jag till en tjejkompis. Men hon svarade bara: "man känner när man har det!" Inte vet jag.

Vid samtal med andra, i grupp eller vid föreläsning, är det – om man nu alls ska ta upp frågor kring njutning – viktigt att spegla alla upplevelser. Sätter man upp utopiska mål för sexualiteten kan många, som inte upplever att de förmår nå fram till detta njutningsmål, känna sig som sämre och oförmögna. Det finns ju ingen "rätt upplevelse" i kärlekslivet. Alla beskriver kärlekslivet olika.

Betydelsefull är den medvetna viljan till att njuta, som ett accepterande av den egna identiteten. Det verkar som om det finns ett samband mellan en medveten inställning till den egna sexualiteten och förmågan att säga "ja" och "nej" till sexuella handlingar. Det tycks också finnas ett samband mellan en bejakande inställning och förmågan att skydda sig mot könsjukdomar och oönskade graviditeter. Förutsättningen för ett berikande sexuellt liv är att man också upplever sig som trygg och säker med sig själv och sin partner.

Pojkar beskriver sitt sökande efter njutning på ett sätt som är mer utåtriktat och mer inriktat på partnern, dvs vad den andra vill eller inte vill, vad som är tillåtet och förbjudet. Mycket handlar om det som går över gränsen och om nya upptäckter, under det att flickor relaterar sina sexuella upptäckter till sig själva och sin egen förmåga.

Den manliga självkänslan utspelar sig på en scen där hans förmåga att agera och prestera står i centrum. Den kvinnliga självkänslan är länkad till attraktionskraft men också till henne själv som förmögen till sexuell upplevelse.

Den manliga självkänslan har också delvis ett forum i kompisarna och gänget, samtidigt som en annan sida hålls desto mer hemlig. Inte bara provningar och det man upplever som "misslyckanden" hålls hemligt. Det verkar också som det i pojkvärlden finns ett tabu mot kärlek – kärlek anses som något kvinnligt som män bör ha en viss distans till.

Jag har nog varit jävlig med en del tjejer. Tillsammans med lagkompisar har man ju en jävla jargong. Och jag har nog haft rykte om mig att vara den som har buntat ihop och slängt iväg dem. Det blev en hets för mig att fixa en tjej – inför dom. På måndag frågar lagkompisar – berätta vad som hände! Men mot lagkompisar har jag alltid varit ärlig, om jag inte fick någon har jag sagt det. Att överdriva och ljuga tycker jag är barnsligt.

Samma pojke beskriver sin attityd som ett skydd mot att engagera sig djupare. Han upplever att hans intressen och idrotten kräver honom på ett sätt som både han och den han är tillsammans med får foga sig efter.

Den hemliga delen handlar om osäkerhet inför flickan och hur han ska göra för att vara en bra älskare. Hur ska man smeka? Vad tycker hon är skönt? Gör jag rätt? Men här finns också fantasier kring sådant man skulle vilja men inte vågar.

Man kanske kan säga att både pojkar och flickor ofta befinner sig i ett spel kring tystnader, där man missförstår eller förstorar andras uppfattningar och låter dessa hindra en mer uppriktig dialog kring kärlek och sexualitet.

Sökare efter moralisk äkthet

Trots att de själva kanske skulle bli lika förvånade som sina föräldrar och lärare över att få höra det, är tonåringarna – dessa oerhört ömhudade och sårbara, passionerade och impulsiva, naket sexuella och monstrosöta självupptagna varelser – i själva verket ivriga sökare efter moralisk äkthet. De vill först och främst ha en viss grad av realistisk makt över den verklighet de lever i, samtidigt som de håller fast vid sina värderingar och ideal. En av de många arvedelar som de vuxna bär med sig från tonåren är längtan efter etisk fulländning.

Kaplan

Under skoltiden utvecklas barn till att allt mer uppleva att de tar sitt öde i egna händer. En ung människa blir en agerande i eget namn med alla de vändor och val detta innebär. Trots att vuxna ofta beskriver barn och tonåringar som tygellösa eller i avsaknad av normer, är det egentligen precis tvärtom.

Samtidigt sker också från början av skolåldern en utveckling av sexualiteten och kärlekslivet, en träning i förmågan att hantera passionernas starka krafter. I traditionen från Sigmund Freud har man beskrivit barnets hanterande av sitt Oidipuskomplex – kärleken till föräldern av motsatt kön och hatet mot rivalen. Tonåringen utvecklas också bort från sin självupptagenhet till att engagera sig i andra människor. Incesttabu anses i dessa sammanhang vara det som driver barnet ut i världen, sökande efter en ersättning. Och separationen från föräldrarna är ju det stora temat i de flesta skildringar av tonåringens väg.

I de flesta beskrivningar av utvecklingen från barn till vuxen är man överens om att barnet föds med en sexuell drift och att barnets sexuella föreställningsvärld utvecklas i ett samspel med omgivningen. Man har ju också visat hur pojkar och flickor utvecklas olika på grund av omgivningens förväntningar och krav. Detta sker redan från spädbarnsåldern. Fortfarande finns väl motsättningar mellan vad som anses vara arv och vad som anses som påverkan av miljön. Men de flesta beskrivningar betonar samspelet mellan dessa faktorer. Senare års teorier kring psykosexuell utveckling har haft stor betydelse för att urskilja pojkars och flickors behov av information. Pojkar och flickor utvecklas olika och behöver bekräftelse av sin "särart" lika väl som en insikt i samspelet.

Att urskilja sin identitet

Barnets självupplevelse – av att vara lika och olika – har avgörande betydelse för att forma dess utveckling till vuxen. Mamma är barnets första kärlek på ett fysiskt och självklart sätt. I omhändertagandet – graviditet, amning och fysisk intimitet – finns en gränsöverskridande identifiering ur vilken barnet urskiljer sig själv. Men man brukar säga att flickan upplever en större kontinuitet i sin utveckling till vuxen. Mellan mor och dotter finns en fysisk likhet som gör att flickan inte senare urskiljer sig. Hon utvecklas i kraft av att identifiera sig med mamma och tränas in i en relaterande förmåga, att uppleva sig själv som en del av en relation och att uttrycka känslor.

Pojken urskiljer sig själv tidigare i kraft av sitt kön och att vara annorlunda än mamma, detta sker successivt under barn- domen, men kvar och kanske dold finns ändå en stark identifiering med mamma och med mammas upplevelse av vad manlighet är. Man har också visat hur de vuxna som omger barnet stöder pojkens förmåga till självständighet på ett mer entydigt sätt än flickans. Man kanske kan säga att pojkar och flickor på detta sätt utvecklar olika typer av social kompetens, delvis genom påverkan, delvis som ett inre identitetssökande utifrån en upplevelse av kroppens bestämmelse.

Och slutligen beror pojkars och flickors beteenden säkert även av genetiska och hormonella skillnader. Inom etologien har man till exempel visat hur vissa primater och människor över hela världen har vissa typer av parningsbeteenden med karakteristiska signaler för hona och hane. Likaså finns skillnader i förmåga till aggression och förmåga till omhändertagande som skiljer män från kvinnor. Allt detta är knutet till koder för mänskligt överlevande sedan årtusenden. Samtidigt är det ännu viktigare att påpeka att mänsklig överlevnad mer än något annat varit knuten till flexibilitet och förmåga att identifiera sig med nya roller och uppgifter.

Pojken upptäcker sitt kön och utvecklar en identitet i motsats till mamma – och senare till kvinnlighet i allmänhet. I botten i honom själv finns en kvinnlig identifikation som han bär med sig och som gör att manligheten inte är en gång för alla given. Den blir dynamisk på det sättet att den ständigt måste bekräftas. Hans kön säger honom mer entydigt att han är man och att han är sexuell och för pojken ligger en sexualisering av identiteten närmare till hands. Onani och den första pollutionen i puberteten bekräftar också hans identitet som sexuell.

Sexualiteten kan han då göra till något som inte hör hemma i mammas ”fina salonger”. I sin strävan efter att urskilja sig gör han mamma till något fint och känslösamt. Hennes värld – det

kvinnliga – hör inte sexualiteten till. Kanske skapar han en värld där kvinnor är ”fina” och en annan värld där de är enbart sexuella.

Eftersom pojken också ifrågasätter sin identitet på ett mer fundamentalt sätt än vad en flicka gör, kan han också under perioder bli antagonistisk mot mamma och senare mot flickor i allmänhet. Pojkgruppen, liksom inriktningen på manlig aktivitet, kan vara ett skydd mot kvinnlighet – och ”tjejbaciller”, närheten till flickor kan upplevas som ”magisk”. Ju säkrare han blir i sin identitetsuppfattning desto mindre hotfullt upplever han flickor. Genom dem kan han uppleva en del av sig själv.

En flicka, med sin förmåga att relatera till andra, kan uppleva pojkar som konstiga och främmande. När de små barnen ska leka ”mamma, pappa, barn” så kan nog pojken få en roll, men mer som en statist än som hjälte. Flickor återskapar också i sina relationer förhållandet till mamman. Men pappan kan få rollen som den som hjälper henne att hålla ett avstånd till mamman. Först i tonåren brukar flickan ha de konflikter med mamma som får henne att urskilja sig själv. Då kan pojkar och sex bli ett hjälpmedel vid separationen. Men puberteten – med de första menstruationerna – säger inte på samma sätt som för pojken till flickan att hon är sexuell. Snarare bekräftar de att hon är lik mamma, hon kan bli med barn. Kärleken och sexualiteten utspelar sig i en relaterande intimitet som är mer familjär – även när den tar avstånd från allt vad föräldrar heter. En pojke upplever sexualiteten som mer fristående, som hans egen värld, även om han samtidigt kan vara djupt förälskad.

Denna beskrivning av pojkars och flickors utveckling förklarar en del av skillnaderna i tonårsbeteenden. Pojkars onani bekräftar manlighet och sexualitet på ett entydigt sätt. Att flickor onanerar mindre kan bero på att de ofta ser sexualiteten som betydelsefull, framför allt i förhållande till en partner. Stereotypierna som säger att flickor söker kärlek och pojkar sexualitet har i så fall sin grund i den psykosexuella utvecklingen.

Av tradition har nog flickors onani varit mer tabu än pojkars och kanske behöver flickor även idag mer bekräftelse på sina sexuella behov och önskningar liksom pojkars ”svagare sidor” behöver mer erkännande. Inom en pojkgrupp kan det största tabut vara upplevelsen av kärlek och förälskelse. Just att känslor av beroende och kärlek kan upplevas som svaghet och kvinnligt, kan ha sin botten i en tidig identifiering med kvinnlighet. Ett nära beroende blir hotfullt. Och en pojke kan uppleva att sexualiteten nog bara hör manligheten till, flickor tycker inte om ”pojkars snusk”.

Både pojkar och flickor upplever nog att det finns en inre värld som de minst av allt vill blottlägga inför motsatt kön –

även om de mycket väl kan tänka sig att tala med kamrater av samma kön om det. Detta är ett av skälen till att information om sexualitet och samlevnad delvis bör försiggå i enkönade grupper. Och informationen går ut på – än en gång – att normalisera och inte skuldbelägga och att erkänna både sexualitetens och kärlekens dimension hos en ung människa.

För både pojkar och flickor kan det vara befriande att inse att sexualitet utan kärlek inte i något avseende är mindre fint och inte behöver innebära brist på respekt eller ömsesidighet. Att sexualiteten också har en själverotisk dimension med eget värde är betydelsefullt. Onani, sexuella fantasier och önske-
drömmar är ett sätt att uppleva sig själv och är även identitets-
skapande. Dessutom är det också ett sätt att vänja sig vid verk-
ligheten.

Förälskelse och kärlek kan ses som sätt att leva upp till sin bild av verkligheten. Man kan också se det som en vilja att skapa en inre helhet av manligt och kvinnligt. En pojke närmar sig det han upplever som kvinnlighet och flickan tar del av det hon förknippar med manlighet. Detta innebär på ett djupare plan en upplevelse av helhet och gränsöverskridande som ger den där särskilda dynamiken åt kärleksupplevelsen.

Detta förklarar också varför tonårstiden är så sårbar och fylld av hemligheter. Att söka skydd i grupp beteenden innebär ju också att man utsätter sig för gruppens tabun. Att visa kärlek kan vara ett sådant tabu. Att göra bort sig, bli avslöjad, kan innebära att hela ens identitet sätts på spel. Att inte våga pröva, våga säga vad man känner, kan kännas som ett nederlag som för evigt binder en vid föräldrar och barndom. Att förneka sexualitetens betydelse kan upplevas som att förneka livet och möjligheterna att utvecklas. Rädslan för kärlek blir också begriplig i detta perspektiv eftersom att komma nära kan upplevas som identitetsförlust – tjejbaciller – den kvinnliga eller den manliga världen är inte längre det bålverk man trott.

En ung pojke eller flicka som upplever sig som homosexuell erfar inte detta spel mellan motsatser. Kärlek till någon av samma kön blir ju tvärtom en bekräftelse på identitet och på likhet. Men upplevelsen av identitetsförlust kan ändå finnas där eftersom gränserna blir mindre klara. Förälskelsen kan bli mer gränsöverskridande – med alla risker detta innebär för känslan av att förlora sig själv i en än mer existensiell mening.

Dessutom förstärks kanske vissa manliga respektive kvinnliga attityder vid kärlek till någon av samma kön. Om detta är emellertid ännu så länge mycket lite utforskat.

Tonårens etiska utvecklingsarbete kan ses som ett sätt att skydda sig mot sexualitetens och kärlekens risker. Innan självkänsla och identitet blivit integrerade behövs regler och moral

som ett skydd mot närhet och mot den fara det innebär att ge upp sig själv i en kärlekshandling. Även avståndsförälskelsen innebär ett skydd mot kärlekens risker, och en ung pojke kanske inte alls skulle vilja att den förverkligades just då.

Detta kan vara en orsak till varför en flicka eller en pojke tycker att man ska älska den man är tillsammans med sexuellt. Därför vill en tonåring vänta ett tag med sitt första samlag. Men en annan pojke eller flicka tycker kanske att det är bra att bli erfarna. Mognad innebär en respekt för ens egen individuella utveckling. Det är en viktig del av skolans ansvar att stödja eleverna att forma en personlig etik som innehåller självrespekt. Etikens uppgift är bland annat att skydda mot självdestruktivitet. Sedan kan man också respektera andra och ta hänsyn till andras mognad och personliga väg.

Familjens livscykel

Ett barns utveckling sker inte i ett lufttomt rum. Varje steg och förändring påverkar den familj barnet lever i och individens livscykel är beroende av de andra familjemedlemmarnas. Livsövergångarna ingår i ett sammanhang och kan innebära både påfrestningar och glädje. Och den enskildes livscykel är knuten till familjens och släktens livscykel.

En människas väg till mognad är markerad av en serie sociala milstolpar som skolstarten, puberteten, konfirmationen, 15-årsgränsen, första samlaget, första arbetet, familjebildning, första barnet, osv.

Även om livsövergångarnas förlopp inte är så tydligt betonade idag som för tidigare generationer och även om vars och ens väg är mer individuell än tidigare, så finns där ändå en förväntan om hur det borde vara, hur livet ska se ut. Skilsmässan eller någon närståendes för tidiga död bryter mot den inre bilden man har av att leva med en enda människa hela livet. Skilsmässan bryter mot den inre förväntan man har av hur ens liv ska te sig.

Idag finns många olika typer av familjebildningar, ensamstående med barn, sambo, omgifna med barn från tidigare äktenskap – och slutligen har partnerskapslagen tillåtit homosexuella att ingå legalt reglerat partnerskap. Ändå finns där en bild inom oss av vad en familj är, trots att avvikelserna kanske idag är vanligare än det som av traditionen setts som idealformen av vad en familj är.

Att samtala om familjen kan lätt innebära att den inre förväntan på en idealform av familjen får dominera samtalet, trots att många elever inte lever i den traditionella kärnfamiljen.

Avsnittet om familjecyklar har utarbetats tillsammans med Eva Brick.

Familjens åldrande

Genom att skissa ett flergenerationsperspektiv får eleverna en uppfattning om vilka konflikter och övergångar som generationerna kommer att uppleva sinsemellan och att just detta åldrande och förnyelsen med nya generationer är en nödvändighet. Då ser eleverna var barn, föräldrar, mor- och farföräldrar befinner sig i sin utveckling.

Den ensamme vuxne lämnar sin ursprungsfamilj under större eller mindre svårighet att skilja ut sig.

När han bildar par med någon och framför allt om han gifter sig, så kan hans föräldrar uppleva att han fullföljer släktens intressen – vilket han själv kan acceptera som något positivt eller negativt.

Att få barn kan innebära att fler generationer tar del av ens liv. Mormor kanske stödjer och hjälper familjen praktiskt. Men det kan också innebära påfrestningar. Det kan till exempel sammanfalla med den fas då mor- eller farföräldrarna blir gamla och skröpliga och i behov av omhändertagande.

När barnen kommer upp i tonåren aktiveras nya konflikter kring normer och familjesammanhållning. Även detta kan ses i ett flergenerationsperspektiv med föräldrarnas föräldrar som medagerande.

Och när barnen flyttar hemifrån kommer paret att uppleva varandra på ett nytt sätt när det aktiva föräldraskapet på sätt och vis upphör. Även detta kan innebära förnyelse eller splittring.

Detta är att se den unga människan som innefattar minst tre generationer och i ett perspektiv som förnyar sig successivt och ständigt. Men alla avvikelser från idealformen kan upplevas som mer eller mindre frustrerande. Skilsmässan bryter bilden av hur livet bör vara. I en klass kan man vara säker på att flera elever sitter med obesvarade frågor om varför mamma och pappa skilde sig. Även mor- eller farföräldrar kan ha svårt att acceptera skilsmässan som ett faktum.

En ung människa som etablerar sig i ett homosexuellt förhållande får ofta uppleva att detta inte alls stämmer med föräldrarnas förväntningar och att de behöver tid för att acceptera och respektera förhållandet och partnern.

Familjemodellerna kan naturligtvis utvecklas och kompliceras på många olika sätt. Styvfamiljer eller utvidgade familjer kan få fler ”mor- och farföräldrar”, vilket både kan vara berikande och ge upphov till konflikter. När barnen kommer i tonåren kan bilden kompliceras av att någon förälder befinner sig i en frigörelsefas med beteenden som liknar tonåringens. Även det kan ge upphov till konflikter.

Ska man behöva skriva en vetenskaplig avhandling för att vuxna ska fatta hur man har det? Dom läser och läser en massa böcker om barnuppfostran och tonårsproblem och psykologi. Det vore bättre om dom satte sig ner och lyssnade på oss. Teorierna har dom hittat på. Vi kan berätta om hur det är. Vuxna räknar visst inte med oss. Fast dom diskuterar och diskuterar och bestämmer vilka problem vi har och vad dom ska göra med oss.

Citerat från en pojkes berättelse för Birgitta Karlsson

Den personliga livscykeln med sin botten i biologi och fysiologisk utveckling kompliceras i samspelet med de övriga familjemedlemmarna. Samtalen i klassen kring detta ämne måste präglas av vidsynthet och accepterande av skilda livsformer. Detta inte minst med hänsyn till att Sverige idag är ett mångkulturellt samhälle.

Familjeproblem

Två bilder av familjen som institution står mot varandra idag. Dels har vi den goda familjen som håller ihop och som löser sina problem i samförstånd, dels har vi den söndrade familjen som sluter sig kring problem och tystnad. Att inte hårdra åt något håll i diskussionerna kring familjen utan att i stället ge nyanser och visa på hur konflikter kanske är oundvikliga, är ett sätt att sätta ord på unga människors tankar. Unga bär ofta på de problem som föräldrarna inte förmår lösa. De är också solidariska med vuxnas tillkortakommanden och svårigheter.

Referenslitteratur:

- Gertrude Aigner/Erik Centerwall: *Barnens kärleksliv* (Liber Utbildning 1994)
- Nancy Chodorow: *Femininum/Maskulinum* (Natur och Kultur 1988)
- Louise J. Kaplan: *Farväl till barndomen - en bok om adolescensen* (Natur och Kultur 1987)
- Barbro Goldinger/Gunilla Magnusson: *Fem år av ditt liv - barnens utveckling under åldersperioden 7 - 12 år* (W&W, 1988)
- Barbro Goldinger: *Tonårstiden - utvecklingen från förpubertet upp till vuxen ålder* (W&W 1992)
- Benny Henriksson och Pia Lundahl: *Ungdom, sexualitet, könsroller* (Göteborgs universitet 1993)
- Ottar nr 3/94 *Ungdomsriter* (RFSU)
- Gregory Rochlin: *The Masculine Dilemma* (Little Brown 1980)
- Åsa Örnberg: *Tonåringars inre bilder* (Utbildningsförlaget 1989)
- Karin Edgardh: *Tonåringar sex och samlevnad* (Förlagshuset Gothia 1992)
- Gisela Helmius: *Mogen för sex?!* (Uppsala 1990)

Tonåren i siffror

Statistiska siffror säger föga om hur det känns eller om kärlekslivets våndor och triumfer under uppväxten. Statistik kan användas till mycket och även ge en missvisande bild av tonåringars liv. Det förekommer till exempel i artiklar och reportage påståenden att tonåringar är sexuellt promiskuösa eller moraliskt omedvetna.

Går man på djupet med vissa personliga frågor visar det sig vara tvärtom. De allra flesta i tonåren tar sina känslor på allvar, är ytterst moraliska i sina ställningstaganden och är försiktiga i sin hantering av de starka känslorna.

Siffror om till exempel samlagsdebut kan också bli till påbud: då ska du ha klarat av det, gör du det senare är du misslyckad. Statistik kan presenteras så att de ger en tvingande känsla av att man måste vara normal, inte för sent ute men heller inte för tidigt.

Men i stället är kanske just de många avvikelserna lika intressanta och normala. Att kärleken och sexualiteten på djupet är en individuell upptäcktsfärd värd stöd och respekt.

Siffror kan också vara till hjälp, säga att: "Jag är normal. Onanerar gör också andra, det är inget konstigt med mig. Det finns andra livsöden som liknar mitt." Faktum är att statistik och fakta har varit den viktigaste murbräckan för en öppen och mindre skuldbeläggande sexualsyn.

Kinsey avslöjade att sexualitetens spelplats inte bara var äktenskapet. Drygt en tredjedel av alla män hade någon form av erfarenhet av homosexuellt beteende, vilket inte innebär att alla dessa är homosexuella. Både pojkar och flickor hade erfarenhet av onani. Onani var även vanligt bland vuxna. De flesta hade sina första sexuella erfarenheter från tiden före äktenskapet. Kinseys urval av intervjuade var inte en representativ bild av det amerikanska folket. Men resultatet visade ändå entydigt att den etablerade bilden av människors sexuella liv inte stämde.

Syftet med statistik i sexuella frågor är dels att normalisera och dels att visa att variationen i fråga om sexuella handlingar och beteenden är stor. Var och en finner sin egen väg till insikt och erfarenhet.

Underlag och bearbetning av statistiken i detta avsnitt har gjorts av Gisela Helmius.

Den första större undersökningen av tonårens sexualvanor i Sverige (av Zetterberg) gjordes bland personer i åldern 18 – 60 år 1967 på uppdrag av USSU, Utredningen rörande sexual- och samlevnadsfrågor i undervisnings- och upplysningsarbetet. Sedan dess har flera studier och undersökningar gjorts, framför allt av ungdomar. Några av dessa undersökningar ligger till grund för framställningen i detta avsnitt.

Onani i tonåren

Onani är kanske den vanligaste sexuella handlingen i ungdomen. Den är den mest privata och kan vara svår att tala om, vilket kan innebära att siffror som visar hur vanligt det är snarast är en underskattning.

Onani är antagligen vanligare bland pojkar än bland flickor. För flickor, men inte för pojkar, finns ett samband mellan samlagserfarenhet och onani. Många flickor börjar onanera efter det att de skaffat samlagserfarenhet. Pojkar onanerar vare sig de har samlagserfarenhet eller inte.

I början av 1980-talet gjorde Lewin och Helmius en studie av 1200 högstadieungdomar i åldern 13 – 16 år. Enligt denna hade tre fjärdedelar av pojkarna och hälften av flickorna onanerat åtminstone någon gång. Under den senaste månaden före undersökningen hade ingen flicka onanerat mer än 6 gånger, bland pojkarna var högsta onanifrekvensen 30 gånger.

SAM 73-90 är en riksomfattande studie av fler än 2 000 17-åringar i årskurs 1 i gymnasieskolan. Den gjordes år 1990 av Karin Edgardh på uppdrag av dåvarande SÖ. I Karin Edgardhs material har 92% av pojkarna och 65% av flickorna erfarenhet av onani. Nästan alla pojkarna får orgasm vid onani jämfört med 40% av flickorna. Undersökningar pekar också på att pojkarna onanerar mer frekvent än flickorna. Karin Edgardh skiljer ut pojkar från teoretiska och praktiska linjer i skolan och visar att av pojkar från teoretiska onanerade 34% ”flera gånger i veckan eller dagligen”, mot 18% från praktiska.

En tidigare studie av Klanger m fl gjord 1989 av 400 uppsala-ungdomar i åk 1 i gymnasieskolan visade att 86% av pojkarna onanerade. Mer än 50% av pojkarna onanerade en gång i veckan eller mer, men här fanns ingen skillnad mellan teoretisk och praktisk linje. Av flickorna onanerade 13% en gång i veckan eller mer. Vad gäller flickorna fanns en skillnad mellan teoretisk och praktisk linje, 33% mot 25%.

Knappt 200 högstadieungdomar med latinamerikansk bakgrund studerades 1988-89 (Lewin 1991). Erfarenhet av onani är mindre vanligt i denna grupp än bland svenska ungdomar: 70% av pojkarna och 30% av flickorna har onanerat. Pojkar –

både latinamerikanska och svenska – tycks se onanin kompensatoriskt, som en avsaknad av partner.

Det finns skillnader i förhållningssätt till onani mellan latinamerikanska och svenska pojkar. De latinamerikanska vill ofta inte onanera, de ser onanin som ett nederlag. De har givit efter och låtit sig kontrolleras av sexualiteten. De vill inte onanera, utan vill i stället kontrollera sin sexualitet. Svenska pojkar kan uppleva onanin som en ersättning för de samlag de inte har, men onanin har även ett självständigt värde.

Första samlaget

Om man jämför Zetterbergs studie från 1967 av 18 – 60-åringar med senare studier är det alldeles klart att åldern för samlagsdebuten har sjunkit. Zetterberg har intervjuat olika generationer och därav fått en bild av ålder för samlagsdebuten under några decennier av 1900-talet.

Medianåldern för första samlaget för den äldre generationen, 30- till 60-åringar, var för:

Kvinnor 18,5 år

Män 17,4 år

För den yngre generationen, 18- till 29-åringar, var medianåldern för:

Kvinnor 17,2 år

Män 16,6 år

Medianåldern för första samlag har alltså under första delen av 1900-talet sjunkit något. För kvinnor har medianåldern sjunkit med 1,3 år och för män med 0,8 år. Åldern för första samlaget har efter Zetterbergs undersökning fortsatt att sjunka, främst för flickor.

Bland uppsalaungdomar i åk 1 i gymnasiet hade i slutet av 70-talet 31% av pojkarna och 47% av flickorna samlagserfarenhet. I slutet av 80-talet var motsvarande procentandelar 45% respektive 50%. En rimlig skattning kan vara att i 16-årsåldern är det ungefär lika vanligt att ha haft samlag som att inte haft samlag.

Hos Edgardh 1990 uppgick andelen som samlagsdebuterat före 15 års ålder till 17% bland såväl flickor som pojkar. Majoriteten av flickorna har sitt första samlag med en partner som är äldre än de själva. Majoriteten av pojkarna har sitt första samlag med en partner som är lika gammal eller yngre.

Jag vill hävda att unga människor är tillfreds med sina sexuella erfarenheter, att de skaffar sexuella erfarenheter i den takt de själva vill och att de inkorporerar nya typer av sexuella aktiviteter i sin handlingsrepertoar när de själva känner sig "mogna" för dem.

*Gisela Helmius
i Mogen för sex?!
(Uppsala 1990)*

Hos Edgardh hade 60% av ungdomarna vid 17 år haft samlag. Tre fjärdedelar av pojkarna och något fler flickor uppger att de var förälskade vid första samlaget. För några var det "misslyckat" men för de allra flesta en positiv upplevelse: "underbart, ömt och kärleksfullt, upphetsande eller spännande". För de ungdomar som haft samlag mer än en gång ökar den positiva upplevelsen – man lär sig.

Drygt 90% av pojkarna och 65% av flickorna – som haft samlag – säger sig ha fått orgasm vid samlag. Knappt hälften av de som haft samlag har också haft någon form av oralt samlag (Edgardh kallar det munsex men har frågat efter kyssar på könsorganen). Detta upplever de allra flesta som positivt men några som pinsamt. 10% har erfarenhet av analt samlag.

Bilden framträder av en ungdomsgeneration av pojkar och flickor som har en mer bejakande inställning till sexuella handlingar än tidigare generationer och som förmår ge samlivet ett innehåll av njutning.

Samlagserfarenhet varierar med socialgruppstillhörighet. Bland högstadieungdomar 1981 (Lewin/Helmius) var andelen med samlagserfarenhet som följer:

Socialgrupp 1:	flickor 25%	pojkar 29%
Socialgrupp 2:	flickor 50%	pojkar 58%
Socialgrupp 3:	flickor 53%	pojkar 60%

Denna samvariation mellan samlagserfarenhet och fädernas socioekonomiska status i ursprungslandet återfinns också i studier av de latinamerikanska högstadieungdomarna. Men hos dem finns inget samband mellan samlagserfarenhet och faderns sociala position i Sverige.

Det finns alltså klassrelaterade variationer i sexuella beteenden, vilka också avspeglar sig i de skillnader man finner mellan yrkesinriktade och teoretiska linjer i gymnasieskolan.

Hos Edgardh hade på yrkesinriktade linjer 64% av de 17-åriga flickorna och 60% av pojkarna samlagserfarenhet. På teoretiska linjer hade 50% av flickorna respektive drygt 40% av pojkarna samlagserfarenhet.

Preventivmedelsanvändning

Svenska ungdomar är internationellt sett mycket bra på att använda preventivmedel. Enligt Lewin/Helmius år 1981 till-

lämpade en tredjedel av flickorna och knappt hälften av pojkarna någon preventivmetod vid första samlaget.

Hos Edgardh tio år senare använde cirka 60% av gymnasieungdomarna någon preventivmetod vid första samlaget – fler på teoretiska än på praktiska utbildningar. Kondom är den vanligaste preventivmetoden vid samlagsdebut.

Kanske har propagandan för kondom under de senaste åren gett ett visst resultat. Uppgifter om att p-piller skulle ha ett samband med cancer samt indragna bidrag för inköp av p-piller bidrog i början av 90-talet till en nedgång i p-pilleranvändningen. En jämförande studie bland jämtlandsungdomar åren 1986 och 1991 visar att den vanligaste anledningen till att de tillfrågade flickorna slutat med p-piller var rädsla för biverkningar.

De flesta ungdomar har sitt första samlag i nyktert tillstånd. I de olika undersökningarna hade mellan en tredjedel och en fjärdedel druckit alkohol. Hur mycket framgår dock inte. I Klangers undersökning från 1989 var 24% av flickorna och 35% av pojkarna alkoholpåverkade vid sitt första samlag. I en jämförbar undersökning av Weiner tio år tidigare var 40% av flickorna och 65% av pojkarna alkoholpåverkade.

Erfarna ungdomar

Studien 1989 av Klanger m fl var delvis en upprepning av en studie som gjordes 1978 (Weiner m fl 1984). Klanger kunde påvisa förändringar under en tioårsperiod, bland annat att en tredjedel av ungdomarna hade sitt andra samlag med en annan partner än vid första samlaget. På en fråga om de skulle vilja ha mer sexuella erfarenheter än de hade, svarade 55% av flickorna och 78% av pojkarna ja. Dessa siffror är högre än tio år tidigare – 39% av flickorna resp 59% av pojkarna svarade den gången ja. Detta skulle kunna tolkas som ett ökat bejakande av sin sexualitet.

Det finns en bild i vuxenvärlden av den oansvariga, promiskuösa ungdomen. En annan bild vill fösa in ungdomar i ett regelbundet sexuellt liv med en enda partner. Båda bilderna är lika orealistiska och tar inte hänsyn till tonårens dynamik och sökande.

Av 17-åringarna hos Karin Edgardh hade 60% erfarenhet av samlag, men 10% av dem hade haft samlag endast en gång. Lewin/Helmius visade också att pojkar efter att ha prövat, kan avstå under en tid. Kanske ville man just få det gjort. Detta skulle i så fall spegla pojkars syn på samlagsdebuten som ett mandomsprov. Men både pojkar och flickor kan uppleva det som en lättnad och trygghet att ha skaffat sig kunskaper.

De flesta ungdomar med samlagserfarenhet har haft en till två partner. I flera studier kan man urskilja en liten grupp ungdomar som skiljer sig från alla andra i det att de har ett intensivt sexualliv, dvs de har frekventa samlag och många olika partner. I den minoritetsgruppen återfinns fler pojkar.

Hos Edgardh har 40% av ungdomarna med samlagserfarenhet haft samlag vid första träffen med en partner. En norsk studie visar att "första-träffen-samlag" är en effekt av det antal år man varit sexuellt aktiv. Med ökande sexerfarenhet ökar benägenheten att ha samlag vid första träffen.

12% har haft samlag i annat land än Sverige. Den största gruppen är flickor på teoretisk linje.

Med ökande samlagserfarenhet ökar också preventivmedelsanvändningen. Vid senaste samlaget har enbart 10% av flickorna och 23% av pojkarna underlåtit att använda preventivmedel (Lewin/Helmus 1981). Då används också kondom i mindre utsträckning. P-piller är det vanligaste preventivmedlet. Enligt Edgardh 1990 använde 33% av pojkarna och 18% av flickorna ingen preventivmetod alls.

Homosexualitet

I SAM 73-90 hade 6% av pojkarna haft "samvarosex/samlag" endast med andra pojkar. 2% hade varit tillsammans med både pojkar och flickor. 3% av flickorna hade sexuell erfarenhet endast tillsammans med flickor. Dessa siffror kan ha innefattat ungdomar som upplever sig själva som homosexuella men förmodligen också heterosexuella ungdomar som inte drar så fasta gränser mellan hetero- och homosexuella beteenden.

Hos Edgardh tog ungefär hälften av pojkarna avstånd från ett påstående om att en sexuell relation mellan två personer av samma kön är OK. Flickorna var dock betydligt mer toleranta. Totalt 15% av ungdomarna intog en helt bejakande attityd. Intoleransen mot homosexualitet är långt ifrån försvunnen.

Enligt Lewin/Helmus hade bara en av 81 intervjuade ungdomar erfarenhet av sexuell samvaro med en person av samma kön, en flicka.

Att man finner få homosexuella i ungdomsundersökningar hänger antagligen samman med att man då ofta är osäker på sin sexuella identitet. Många undersökningar i olika länder har gjorts över hur vanligt homosexualitet är bland vuxna. Resultaten är vanligtvis likartade och brukar utvisa att mellan 3 – 5% av den vuxna manliga befolkningen och 2 – 3% av den kvinnliga betraktar sig som homosexuella. Förmodligen har en grupp som är men inte vill betrakta sig som homosexuella, hamnat utanför denna statistik. Inte heller bisexuella finns med.

Att söka erfarenhet

Ungdomar skaffar sig sexuella erfarenheter trappstegsvis: stadi- gtt sällskap, "lätt petting" (att smekas, bli smekt på könsorga- nen), "avancerad petting" och samlag. När de känner sig för- trogna med en typ av erfarenhet känner de sig mogna att gå vidare till nästa steg. Ju fler slag av erfarenhet de skaffar sig desto mer tillfreds är de med sina sexuella erfarenheter. Det innebär att också en inte fullt så positiv upplevelse ändå kan uppskattas och värderas just som erfarenhet. Detta bekräftas av flera undersökningar.

Flera undersökningar visar också att omkring hälften av pojkarna och en fjärdedel av flickorna inte talar med sina för- äldrar om sexualitet. Man kan också anta att de som talar med sina föräldrar inte alltid får särskilt utförlig information. Det- ta understryker vikten av att ge sexualupplysning från annat håll, t ex från skolan.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att mindre lokala undersökningar ofta bekräftar erfarenheter från de större. Våren 1990 gjorde kuratorerna i Kristianstad och Klippan en studie bland 770 elever i årskurs 2 i gymnasieskolan. Resulta- ten redovisas i frekvenser:

- Samlagserfarenhet: 60%.
- Preventivmedel vid första samlaget: 60% varav 82% använde kondom.
- Oskyddade samlag har 64% av pojkarna och 71% av flickorna haft.
- Alkohol vid första samlaget: 24%.
- Homosexualitet accepteras inte av 45% av pojkarna och 21% av flickorna.
- Förälskad i någon av samma kön hade 4% av pojkarna och 7% av flickorna varit.

Upplysning till unga

Varifrån har du fått bäst kunskap om sexualitet? Den frågan besvarades av de nyss nämnda ungdomarna som följer:

Källa	Flickor %	Pojkar %
läst själv	19	17
kamrat	18	15
lärare	14	16
skolsköt/läk	10	13
mamma	14	5
film	4	10
pojk/flickvän	8	5
pappa	1	4
syskon	2	3
annat	5	6

Att lära sig om sexualitet och samlevnad är något man till en del gör genom att läsa. Med tanke på det är det viktigt att se till att skolbiblioteken har vettig litteratur. Men det är också tydligt att ungdomar hittar information på en mängd olika vägar. Just detta pekar på att man bör visa på så många olika möjligheter till information som möjligt. Rimligen är det så att kunskapskällorna varierar med ålder.

I 1981 års studie av Lewin/Helmus bland drygt 1200 högstadieungdomar ser svaren ut som följer:

Källa	Flickor %	Pojkar %
mamma	20	6
pappa	1	3
syskon	3	1
lärare	31	48
skolsköt/läk	4	3
kamrat	16	13
läst själv	18	19
film	2	5
annat	5	3

Den här studien visar igen att många olika kunskapskällor har betydelse, fast antagligen på olika sätt. Lägg märke till att skolan är en viktig informationskälla.

Gravida

I SAM 73-90 uppgav 55 av de 1121 flickorna att de varit gravida. 5 hade fött barn, 44 gjort abort och resten fått missfall. Flickorna som gjort abort utgjorde 4% av hela gruppen gymnasieflickor och 6% av dem som haft samlag. Av gymnasieskolans pojkar har 2% av hela antalet 808 varit med om att en flickvän blivit gravid. 17 pojkar uppger att flickvännen gjort abort. De utgör 2% av hela gruppen och 4% av dem som haft samlag. Mycket få ungdomar i 17-årsåldern har blivit föräldrar. Gravitet hos en mycket ung flicka avslutas numera oftast med abort.

I Sverige idag görs omkring en abort på tre födslar. I genomsnitt föder en kvinna 2,1 barn och gör 0,6 aborter. Abort är alltså vanligt och ingår i många kvinnors – och mäns – livscykel. Det är således inte en viss sorts människor, ”dom andra”, som gör abort, det är något som kan hända vem som helst. Eftersom man under c:a 30-årig reproduktiv period kanske bara föder två barn måste man använda preventivmedel under långa perioder. Att aborttalen inte är högre tyder på noggrann och effektiv preventivmedelsanvändning.

Könssjukdomar

Fem procent av alla flickor, 9% av dem som haft samlag, hade haft en STD (Sexually Transmitted Diseases – samlingsnamn på sexuellt överförbara sjukdomar, könssjukdomar). I över hälften av fallen var det frågan om klamydia. Resten hade haft kondylom, herpes eller flatlöss. Bland pojkarna hade 3%, dvs 5% av dem med samlagserfarenhet, haft en könsrelaterad sjukdom. Karakteristiskt för dem som haft någon STD jämfört med övriga var att fler samlagsdebuterat före 15 års ålder, partnerantalet var högre, fler hade haft samlag på utlandsresa och samlagsdebuten hade oftare skett med äldre partner.

Samtalsvägar

Kunskapssökandet sker ju på ett nästan självklart sätt från de första åren i livet: insikten om könsskillnader, urskiljandet av sig själv som individ, prövandet av sin egen lust, orienterandet ut mot andra och en ökad medvetenhet om skam, kärlekens innebörd, de sexuella orden, benämmandet av handlingar . . . allt detta försiggår inför vuxnas ögon.

Kärlek och sexualitet

Kärlek finns överallt: i omtanken om någon man tycker om, i känslorna för ett älsklingsdjur, i förhållandet till en bästa vän . . . barn brukar kunna komma på många fler exempel. Ett samtal i skolan kan röra tillståndet i världen, i TV, i skolan eller på skolgården. Och visst kan man tillsammans i klassen göra en särskild undersökning av var kärlek finns. Men någon nämner kärleken till en särskild person med en särskild glans, en som man fantiserar om, en som man vill fråga chans på – om man vågar. Med just för den personen är kärleken känslig och kanske farlig, eftersom den berör en på ett mer personligt sätt.

Sexuella känslor är delvis något annat – det brukar barn också tycka. Barnen kan ge många exempel på sexualitet: från TV, någon tidning, kanske till och med från djurvärlden, eller något som någon vet att någon gjort . . . världen är full av sexualitet och exemplen kan kanske illustreras eller ställas ut så att alla kan se – till exempel i form av en miniutställning.

Många av de intima lekarna i barndomen kan ha mer eller mindre sexuella inslag utan att barnen själva tänker på det. Men det mesta av det tillhör de hemligheter som bör så förbli, så småningom kommer barnet själv att sätta ord och begrepp på vad som hänt och kanske också se att doktorslekarna, undersökningarna, retningarna och fantasierna faktiskt hade betydelse för att skapa en bejakande inställning till senare upplevelser. Att låta detta utforskande försiggå utan vuxna ingripanden.

Den spontana nyfikenheten, förälskelsen, ”att vara ihop”, att vara utanför, kroppens förändringar – alla teman ingår i den dramatiska omdaning av den unga människan. Att underlätta denna period i livet är delvis en uppgift för kunskapsområdet sexualitet och samlevnad.

Det är förmågan till ömsesidighet – denna förmåga att kunna tänka sig in i den andres synpunkt, som i 7 – 9-årsåldern gör att barnets samtal kan gå över till att bli en diskussion och att barnet kan börja träna sig i den svåra reflexionskonsten. En reflexion är ju inte annat än en diskussion man för inom sig själv. Men lågstadieläraren kan i första årskursen höra många exempel på att 7 – 8-åringen ännu inte nått denna mognad i samtalet – ännu inte kommit till den egentliga diskussionsnivån.

*Goldinger/Magnusson:
Fem år av ditt liv*

Se vidare angående barns och ungdomars frågor i boken *Känslor. Artiklar och insändare i Kamratposten 1983 – 1991* sammanställda av Stina Andersson och Håkan Östlundh (Kamratposten Bonniers Juniorförlag 1992).

Frågorna på angränsande sidor är hämtade ur denna bok.

den eller tolkningar, det är de flesta vuxna medvetna om som betydelsefullt för barnets självkänsla och utveckling.

Hur gör man barn?

Att vuxna ”har sex” utan att just då vilja ha barn, det vet väl de flesta barn idag från relativt tidig ålder, även om tanken i hemlighet kan kännas utmanande för ett barn att föräldrar har något ihop som utestänger barnet. För ett par decennier sedan kom en mängd böcker för barn som just betonade detta faktum att samlag var till för njutnings skull. Precis som en generation tidigare lagt stor vikt vid att komma bort från ”berättelserna om storken” och velat betona fakta i framställningen av hur ett barn kommer till.

Trots alla ambitioner till saklighet så får man nog säga att missförstånden frodas. Två flickor i 14-årsåldern frågar sig: Var kissar man egentligen? Är det genom slidan eller kan det finnas ett särskilt hål för det? Och en annan yngre flicka tror, efter att ha fått samlevnadsundervisning, att även hon kan bli med barn, trots att hon inte kommit in i puberteten. Fakta behövs alltid, det är den självklara grunden för undervisningen om sexualitet och samlevnad.

Ibland kan det till och med bli så att ambitionerna till saklighet, om de framför allt sker genom envägskommunikation, hindrar en kunskapsförmedling. Elevernas frågor blir hängande i luften. Många elever har också så primära frågor kring fysiologi och samlag att de kanske inte vågar fråga.

Ändå bör barn i olika åldrar och redan under de första skolåren få en löpande framställning av hur barn kommer till: spermien, ägget, upphetsningen, befruktningen, embryot, fostret, födelsen och omhändertagandet. Även kroppens utveckling och en del enkel samlagsfysiologi är nödvändig för att befruktningen ska bli begriplig. Barnet får då en bild av vilka fysiologiska förändringar som kommer att ske under de närmaste åren.

Livskunskap

”Man började bli allvarigare, få andra uppfattningar. I trean var det ju BU för tjejer. Nu blev dom mer intressanta. Vi började leka på annat sätt, skojbråka mer. Till exempel en gång i våras när alla killarna försökte ta skorna av tjejerna och dom av oss. Det höll vi på med tills fröken sa till oss.”

”Jag tror det är ungefär likadant för tjejerna som för oss killar. Det märks att dom är mer intresserade, dom tittar och håller på.”

Upplysning om sexualitet och samlevnad söker möta unga människors inre upplevelser och även hjälpa dem att orientera sig i den yttre verkligheten. Fakta är den givna grunden för upplysning och information. Samtal om värderingsfrågor hjälper till att skapa ett samband mellan inre och yttre verklighet. Det verkar också som om frågor kring både fakta och moral ständigt omformuleras under uppväxtåren. Eftersom den psykosexuella utvecklingen går igenom sådana dramatiska faser från 7-års ålder till slutet av tonåren måste en ung människa flera gånger omvärdera sitt förhållande till världen. Detta kan ske med entusiasm men också med vanda.

Den klassiska frågan: Hur kom jag till? är ju egentligen aktuell med olika former av komplexitet under hela uppväxten. Fysiologiska fakta kan blandas med kommentarer och frågor i en dialog som garanterar att informationen hamnar rätt.

Diskussioner kring samlevnad ska inte ses som begränsade till det sexuella. Egentligen handlar det ju mest om vem man är i förhållande till andra: hur man är i grupp, vänskap, föräldrabe- roenden, att ha någon man tycker om, intressen. Många av dessa samtal kan fångas upp i klassen, andra kräver en viss organisation. Här finns uppfattningar om spelet mellan pojkar och flickor, olika intressen, förmågan att tala om känslor osv.

Att tycka om någon

Diskussioner om "djur man tycker om" kan leda till samtal om vad kärlek kan vara. Att fantisera om vilket djur man själv skulle vilja vara, kan leda till symboliska samtal om hur man upplever sig själv. Att sedan tala om utseende och till exempel "vad man tycker om hos sig själv", kräver stor känslighet hos samtalsledaren. Utseendet är ju i vissa åldrar något mycket mera känsligt än de sexuella frågorna. Genom att barnet tecknar sig själv kan man föra samtal kring självupplevelse eller genom att rita av konturerna av en människa kan man föra samtal kring människokropp och utseende. De klassiska genomskärningsbilderna av mannens och kvinnans könsorgan i samband med presentation av grundfakta ger tydlighet åt undervisningen.

Fråga chans

Även frågor kring "att fråga chans" är ju ytterst känsliga att ta upp i en klass och kräver att läraren håller en så övergripande nivå att ingen känner sig utpekad. Frågorna i det följande är hämtade ur tidningen Kamratposten:

"Jag är en grabb med stora bekymmer. Jag gillar en tjej i min

klass. Men hon gillar inte mig. Hon gillar en kille som jag brukar vara med. Ibland är det pinsamt. Vi brukar åka bort till henne. Då kollar jag på henne och hon kollar på honom. Jag känner mig som ett fån.”

Samtal kring att ”våga fråga chans”, ta risken att bli avvisad, att göra slut, att vara tillsammans, kan ha stor betydelse, eftersom de bekräftar ungas känsloliv och visar att även en vuxen tar det på allvar.

Könsrollspelet

Spelet kring att visa eller inte visa vad man känner kan upplevas som ödesfrågor. När man rodnar visar man något som man helst skulle vilja dölja. Någon kanske blir retad för den hon håller kär. En pojke kanske är kär men upplever att han ”gjort bort sig”:

”Jag är en kille på 13 år. Jag har aldrig varit ihop med en tjej. Nu har jag träffat en tjej som kommer från Indien. Vi gillade varandra lite grann förut, men sen tafsade jag på henne på ett party och nu vill hon inte se mig mera. Vad ska jag göra?”

Exemplet ovan speglar den undran som finns både hos pojkar och flickor över hur man ska bete sig: Vad ska jag säga? Vad ska jag göra? Konflikten förstärks av att de kommer från olika kulturer.

Genom att lyfta fram själva signalspelet mellan pojke och flicka i en diskussion i klassen, kan man just klargöra osäkerheten, gränserna och hur man som pojke eller flicka upplever olika typer av mer eller mindre kärleksfulla sexuella handlingar.

Familjeliv

Likaså kan samtal om glädjeämnen och konflikter ”hemma” vara betydelsefulla som ett sätt att identifiera och acceptera egna känslor. Konflikter i familjen kring normer och ”vad alla andra får” kan tas upp i grupp. När man diskuterar olika familjekonstellationer är det viktigt att inte lyfta fram en viss ”idealfamilj”. Alla har rätt till respekt för den familjeform han eller hon lever i. Samtal kring separationer måste också föras på ett sätt som visar tolerans och förståelse för olika sätt att uppleva separationer. Även detta kan vara känsliga frågor där elever kan känna sig utpekade.

I tioårsåldern får barnen en helt annan inställning till regler. Den nya regeln blir ”riktig” när var och en accepterar den och en riktig regel är uttryck för något man gemensamt kommit överens om. Barnen inser nu att det är på detta sätt alla regler uppkommit, genom en överenskommelse mellan dem som är med.

*Goldinger/Magnusson:
Fem år av ditt liv*

En eller två

Diskussioner kring gängbildning, att ha en bästis och att vara ensam kan vara betydelsefullt. Men även detta är laddade frågor. Att utesluta en tredje ur gemenskapen. Bra och dålig kompis – även här bör man vara försiktig så att man inte pekar ut någon enskild.

Det är så att jag tycker om att vara ensam, men det är det inte någon som förstår. Som när jag är ensam på skolgården, då kommer det alltid någon och frågar om vi ska vara tillsammans på rasten, suck. Snällt i och för sig, men jag vill ju inte, och jag är sån att jag kan inte säga nej för då känner jag mig taskig. Så då måste jag vara med den personen, fast jag inte vill. Och nu har mamma blivit orolig, och idag blev hon arg på mig för att jag inte var med någon kompis. SUCK!

Karin, 11

Stärk självkänslan

Så kan man också tala om ilska, avund, svartsjuka, lycka osv på ett sätt som inte isolerar sexualiteten och kärleken från andra känslor och från livshändelser. Rädslan för att göra bort sig hänger samman med en allmän blyghet och de flesta kan i olika sammanhang vara rädda eller blyga.

Genom att lyfta fram pojkars respektive flickors åsikter ser man till att ingetdera könet stannar kvar i tystnaden. Genom att först föra diskussioner i enkönad grupp, kan man stärka självkänslan och känslan av egen identitet.

Utan moral klarar inte människan sin samlevnad och barnet är absolut beroende av en trygg moralutveckling. Självkänslan är helt beroende av den. Barnet måste få en inre vetskap om vad som är rätt och fel. Det lilla barnet styrs av sina föräldrar, men vid slutet av barndomen måste barnet ha mognat i sin självständighet, så att det kan styra sig självt.

Goldinger/Magnusson

Inspirationer

Inspiration i diskussionerna om sexual- och samlevnadsfrågor finner man hos varandra. Genom att organisera kunskapssökandet som ett forskningsarbete skapar man dialoger, till exempel genom att genomföra intervjuer: ömsesidigt elever emellan, mellan olika generationer, med experter eller representanter för olika åsiktsriktningar.

Eftersom sexual- och samlevnadsfrågorna bör ses i ett vidare perspektiv kan man också hämta inspiration från en mängd olika källor. Sagor, noveller och filmer ger stoff till upplevelse och samtal. Musikidoler kan ha en stor genomslagskraft och ofta tjäna som "kärlekssubstitut" under lång tid. Därför kan också musiktexter vara intressanta. Händelser i skolans vardag, liksom på elevernas fritid kan ge underlag för diskussioner kring vad som är rätt och fel. Genom att själva besvara frågelådor och in-

sändare från ungdomstidningar tränar man förmågan till empati.

Collage om kärlek, klotterplank om känslor och frågor, dikter och uppsatser på kärleksteman, referat och undersökningar av veckotidningar kan vara en del av sexual- och samlevnadsundervisningen och ett sätt att skapa samtal. Tolkning av bilder, t ex genom att sätta ord till kärlekspars inre tankar är ett sätt för en ung människa att i indirekt form visa fram vad hon själv våndas över.

Frågor om puberteten

Frågor om kropp och utveckling är ofta mycket personliga och speglar viljan att förstå vad som händer och att sätta sig in i vad som kommer att hända. Frågor kan handla om att bröstet är olika stora, prickar på penis, om att byta tampong, om färgen på utlösningen, osv. I frågorna finns ofta oro och fascination inför kroppens förändringar. Men de flesta personliga frågorna ställs inte i grupp utan vid enskild rådgivning t ex hos skolsköterskan. Intima frågor kräver stor diskretion. Ska de tas upp i grupp måste det ske på ett allmänt sätt.

Det här är exempel på hur frågor från två flickor speglar föreställningar kring pojkar och samlag:

”Vi är två tjejer på 12 år som har några frågor om killar, för en gångs skull.

- 1. Ungefär hur stor är snoppen på en kille som är i målbrottet (i sexan eller sjuan) och hur mycket hår har den?*
- 2. Är den tillräckligt stor för en kondom?*
- 3. Står snoppen rakt uppåt eller framåt när en kille har stånd?*
- 4. Är snoppen lika hård som ett finger då?*
- 5. Kan killarna i sexan och sjuan ha samlag och är de mogna för det?*
- 6. Hur mycket sperma kommer det under ett samlag?”*

Hur går det egentligen till? Hur funkar den? Går det verkligen att få in den? Är jag inte för trång? Liknande frågor handlar just om detta att närma sig något som både är okänt och samtidigt mycket intimt. Därför kan frågorna för "den som vet" framstå som märkliga. Men de är alla allvarligt menade och kräver svar.

Samtalet i centrum

Från att ha varit förbjudande har samhället blivit mer tillåtande i förhållande till unga människors rätt till ett sexuellt liv. Nu arbetar man snarare med en undervisning i sexualitet och samlevnad som syftar till att eleven ska klargöra sin egen inställning för sig själv och fatta sina egna beslut.

Men fortfarande kvarstår det faktum att skolan har bakomliggande motiv för undervisningen om sexualitet och samlevnad. Man vill att eleven ska undvika sexualitetens negativa följder, som till exempel en oönskad graviditet. Man vill också påverka till positiva värderingar i sexuella frågor, som till exempel en mer accepterande inställning till homosexualitet.

Vilka övningar eller andra metoder man än använder så är det samtalet som står i fokus för undervisningen om sexualitet och samlevnad. Genom att diskutera med andra jämför man sina egna normer med andras och skapar nya gemensamma. Att ge uttryck åt en egen åsikt ger självkänsla. Samtidigt kan upptäckten av att andra tycker annorlunda innebära en träning i respekt och hänsyn.

Du är normal

Centrala underliggande budskap i sexual- och samlevnadsundervisningen är "du är inte annorlunda än andra", "du är normal", "andra känner som du", "du duger". Att på olika sätt säga detta kan vara viktigt i en ålder då "vad andra tycker" har så stor betydelse och påverkar ens självkänsla.

Att individualisera

Men samtidigt säger vi ju att varje människa har rätt till respekt i det som är unikt och särskilt. Bakom varje fråga om sexualitet eller kärlek finns ju en människa med en alldeles speciell historia och hon har rätt till respekt för sina livsval. Det som man som utomstående upplever som felaktigt, kan handla om ens egen inskränkthet eller oförmåga att identifiera sig med en annans livssituation. Att ge inträngande skildringar av sådana unika "öden" som gör människan begriplig, måste vara en vik-

Men den sexualundervisning, som de vuxna ger, kan kännas för "het". Det är svårt att ta emot den, den vuxne står i vägen. I en skolklass tittar eleverna mer på hur läraren reagerar än de lyssnar på vad han eller hon säger. Denna undervisning bör naturligtvis ändå förekomma, men den egentliga undervisningen sker bland kamraterna.

*Barbro Goldinger:
Tonårstiden*

Förr var det väl mer anatomi. Frågor om kärlek och svärmeri, pornografi och könsroller tog jag mindre av.

Nu har jag breddat det och förskjutit tyngdpunkten åt det hålet. Framför allt därför att jag vet att så få har erfarenhet, kanske fem procent av eleverna i 8:an. Övriga har ingen erfarenhet och det har jag tagit fasta på. Tagit fasta på det som händer före ett eventuellt samlag . . . de flesta eleverna är långt ifrån ett samlag.

*Wolfgang Brunner
i När fungerar samlevnadsundervisningen*

tig del av undervisningen. Att förklara livssituationer och livsval är särskilt viktigt i de frågor som på avgörande sätt påverkar människors framtida liv. Det kan gälla kärleksval, avgöranden kring att föda eller göra abort, att berätta om sin homosexualitet, frågor kring äktenskap och skilsmässa m m.

När eleverna blir äldre blir ofta frågorna mer påtagliga. För vägledaren innebär detta ett ansvar för gränser, för öppenhet och för rätten till "hemligheter". I avsnittet ges också exempel från enskilda skolor som utgångspunkt för resonemang. Respekten för den enskilde eleven är alltid den första förutsättningen för samtalen.

Tonåren – frågor till världen

Frågorna speglar den inre utvecklingens vändor och glädje. De är unika men samtidigt generellt intressanta. För de handlar om oss alla. Men det finns också risker med att släppa loss frågor och i svaren kan nya missförstånd skapas.

Under början av tonåren handlar många av frågorna om utseende och om hur kroppen fungerar. Många av dem kan härledas tillbaka till en enda: Vem är jag? Det är en grundfråga i en ålder då sexualiteten är den starka drivkraften in i individualiseringsarbetet. Då jämför man sig med andra samtidigt som man befinner sig i ett ofta självupptaget iakttagande av den egna pubertetsutvecklingen.

Under senare delen av tonåren kommer frågor i förgrunden som visar att man agerar i ett större sammanhang. De kan härledas tillbaka till frågan: Vad ska jag göra av mitt liv? Här finns relationsfrågor och ett ofta självkritiskt bedömande av vad som är "rätt eller fel" i ens eget och omgivningens agerande. Personliga och känsliga frågor kan skrivas om i allmän form. Frågor kring fakta kan också handla om en djupare oro kring den sexuella initieringen. En del frågor kan vara provocativa eller skämtsamma men ändå vara allvarligt menade.

Om kärlek

Frågor från pojkar: Varför blir man kär?
Vad är kärlek?

Frågor om kärlek kanske oftare ställs av flickor, traditionellt sett har de ju lättare för att prata om kärlek och känslor. När en lärare i en klass bad dem ställa frågor om sexualitet och samlevnad blev det uppror i den pojkdominerade klassen. Och efter en viss hetsighet kom man fram till att det där helt och hållet var tjejernas sak. Och läraren föll till föga.

Men därmed accepterade man också gruppens tabu. Ingenting säger att pojkar skulle bli mindre kära än flickor. Och vi vet att när pojkar sätts under gruppträck så blir de känsligheter som hänger samman med kärlek ofta det som är mest tabu. I sådana ömtåliga sammanhang vågar ingen blotta sitt innersta.

Men de två ovanstående lappfrågorna kommer från pojkar. De visste då också att de skulle diskuteras i pojkgrupp, avsändaren skulle vara anonym och gruppledaren skulle vara man. Betydelsen av dessa tre villkor kan diskuteras och beror mest av allt på klimatet i samtalsgruppen.

Som ledare kan man på olika sätt – både personligt och i sättet att samtala – visa att kärleksfrågorna är OK även i pojkgruppen, även om man i den gruppen kanske använder andra ord än flickor skulle ha gjort. Frågor av den här typen är tack samma att låta deltagarna besvara, men ofta måste man hålla fast vid det seriösa i frågorna, så att de inte skojas bort.

Om att ta kontakt

Frågor från flickor: Varför kan inte killarna ta första steget oftare?
Vad tycker killarna om one night stand?
Hur ser de på tjejen sen?
När slutar killarna vara så barnsliga?

När jag är ute kan jag ju inte tala om hur folk skall leva. Vad jag kan göra är att få dem att fundera över hur de lever och det är stor skillnad. Att klargöra att det är de som skall göra valen, att man ständigt gör en massa val. Att få människor att inte bara gå på slentrian och göra som kompisar eller arbetskamrater.

*Kjell Grönlund
i När fungerar samlevnads-
undervisningen?*

Både pojkar och flickor har många frågor kring hur man tar kontakt. Flickors frågor handlar ofta om hur de blir betraktade om de tar initiativet. Pojkars frågor handlar om att våga, ta kontakt och eventuellt bli avvisad. Temat handlar ytterst om rädslan att "göra bort sig", att bli sårad eller kränkt i något avseende.

Särskilt flickor ger ofta uttryck för oro för att bli betraktade som "vidlyftiga" – vilket dels kan spegla ett tryck från omgivningen, dels en inre osäkerhet. Fördömanden mot sexuellt aktiva och bejakande flickor är fortfarande vanligt och kanske det största hindret för flickors acceptering av egna sexuella känslor. Fördömanden kommer både från pojkar och flickor.

I en viss ålder när flickorna ligger före i pubertetsutvecklingen kan de tycka att pojkarna är barnsliga. Pojkarna å andra sidan kan känna att de inte duger. Detta kan vara en av flera orsaker som skapar spänningar och konflikter. Genom samtal kan man skapa ömsesidig respekt för vägen till mognad.

Konflikter i gruppen – ett exempel

Samtal och diskussioner speglar den individuella mognaden men också klimatet i klassen. Finns motsättningar och antagonism mellan pojkar och flickor så är det troligt att det visar sig i samtalen.

I en klass hade till exempel flickorna en enda fråga till pojkarna: Varför är ni så barnsliga? Pojkarna hade å sin sida

många frågor som visade på ett uppriktigt intresse för motsatt kön. De kände sig kränkta, eftersom det också var ett känsligt område detta att flickorna var mer intresserade av äldre pojkar och mindre av de jämnåriga.

Efter en kort diskussion visade det sig att flickorna egentligen var rasande på vissa pojkars jargong och på att de ofta blev kallade för "horor". Antagonismen var ömsesidig och pojkarna kände sig också överlägset behandlade av flickorna. Flickorna uppmanade:

- Säg något nu då!
- Ni har väl som vanligt inget att säga!

Eller om någon pojke yttrade något positivt:

- Åh, vad gulligt!

Detta var ömsint menat men ändå ett uttryck för respektlöshet.

- Hora, ja, det säger ju en del. Kanske för att vi är rädda för er, medger en pojke.

Mitt i förlägenheten, utspelen, bristen på respekt för den som har ordet, växer ändå en ny förståelse fram. Kanske är denna timme början på att man själva i klassen skapar en ny känsla för gemenskap.

I en klass som denna, som är så djupt splittrad, krävs en styrande hand. Både pojkar och flickor lär sig samtalets regler och respekt för vars och ens rätt att uttala sig. Om trakasserierna har pågått under lång tid krävs också flera samtal för att finna en ny gemenskap.

Erfarenheter från sexual- och samlevnadsdiskussioner är att de på ett avgörande sätt kan förändra klimatet i en klass och till och med i en hel skola till det bättre.

Första gången

- Flickor frågar:
- Varför tycker alla det är så stort att bli av med oskulden?
 - Varför gör alla så stor grej av det?
 - Första gången man har samlag, gör det ont?

Att pojkar mer sällan ställer sådana frågor kan bero på att de är mer prestationsinriktade och därför har svårare att tillstå oerfarenhet.

Varifrån kommer oron inför första samlaget?

Man är oerfaren och ställs inför något nytt som är omtalat

och upphaussat och fyllt av mer eller mindre realistiska förväntningar. På många vägar utsätts man för hörsägen om första samlaget. Det kan handla om att "alla andra gjort det", att det "var så hemskt" eller fantastiskt. Sådan hörsägen kan ta bort något av känslan i den egna upplevelsen.

Tillsammans med en annan människa ska man nu invigas i något helt nytt, vilket kräver ett nytt sätt att kommunicera, att svara, att ge uttryck för sin sensualism och sin vilja.

Oron för att det ska göra ont är kanske mest påtaglig för många unga flickor – men en pojke kan också vara rädd för att göra illa eller göra fel. Att mödomshinnan bara är ett hudveck som kan brista, är en viktig kunskap. Det kan blöda lite, ibland mer. Men att det gör ont kan mer bero på att man spänner sig. Då kan det också vara svårt att genomföra samlaget.

Vissa "tekniska" kunskaper kring hur samlaget går till kan också vara lugnande.

Jag tycker jag har kommit fram till ett bra sätt att jobba. Jag frågar mig: Vad vill egentligen eleverna veta när det gäller sex och samlevnad?

Jo de vill veta: Tänker andra som jag? Känner andra som jag? Vad tycker andra om det här? Det gäller då för mig att i undervisningen göra så att de får reda på det.

*Wolfgang Brunner
i När fungerar samlevnads-
undervisningen*

Om samlaget

Frågor från pojkar och flickor:

Varför får killar orgasm oftare än tjejer?

Kan tjejen få orgasm vid oralsex?

Kan man förlänga orgasm?

Vilken är den skönaste ställningen?

Var sitter 6-punkten?

Hur ska tjejen vara i sängen?

Kan man fastna i tjejen vid samlag?

Kanske mer än någon tidigare generation är denna medveten om sexualitetens betydelse som bejakande ömsesidig njutning. De flesta frågor från pojkar visar att de vill lära sig att bli bra älskare. Frågorna är ofta prestationsinriktade och kanske är det så att pojkar "glömmer att känna efter" för egen del i sin iver att vara duktiga. Och en flicka kanske upplever att de egna och partners förväntningar på njutning blir alltför krävande. Men faktum är: både pojkars och flickors frågor visar ofta att de vill njuta och ge njutning.

Kärlekslivet är ju ytterst en privat upptäcktsfärd men frågor speglar att man hoppas på tips på vägen. Varje människa/lärare har ju sina gränser vad gäller öppenhet och beredvillighet att förmedla information. Men att man blir generad ska inte behöva slå tillbaka på den som frågar. I stället för att avvisa är det då bättre att hänvisa till andra källor.

Att vara en bra älskare innebär för många pojkar att de ska kunna "hålla på länge", vara så bra älskare att partnern får orgasm, att de ska veta hur man ska göra. Därför hoppas man

ofta på någon form av manual för handlingarna. Oro för att i olika avseenden ”inte räcka till”, kan vara något som finns med in i kärlekslivet på ett mer eller mindre uttalat sätt.

Budskapen till både pojkar och flickor är ofta att normalisera och avdramatisera så att de ser sig själva i relation och förmår möta överkrav:

Du kan inte veta hur din pojk-, flickvän upplever det. Man får tillsammans pröva sig fram i en mer eller mindre uttalad dialog.

Njutningen har sitt säte i en djupare upplevelse än i de tekniska handgreppen.

Att få utlösning tidigare än man själv önskar är något som de flesta män upplevt. Det är normalt även om man kan uppleva det som pinsamt om utlösningen kommer mycket snabbt, kanske redan innan samlaget inletts.

Både pojkar och flickor kan uppleva just detta att visa sig naken inför en partner som kanske det mest pinsamma: duger jag, tycker han/hon om min kropp. Sexuella möten innebär att man utlämnar sig och därför är ömsesidigheten och tryggheten betydelsefull.

Även flickor kan känna osäkerhet inför smekningarna. Hur känns det? Ska jag göra så här?

Ofta har man sig själv som måttstock för sexualaktens utveckling. Pojken kanske tycker att flickan ska få orgasm vid varje samlag – som han själv får. Hon kan uppleva det som ett krav, som gör att hon inte kan identifiera sin egen vilja.

Att relativisera innebär också att mycket lite är frågan om rätt eller fel i sexuella sammanhang så länge båda parter upplever det som positivt. Var och en hittar sin egen väg till njutning och varje relation är unik.

Att tillsammans med en grupp försöka kartlägga omständigheterna när man har det bra tillsammans kan innebära ett positivt normskapande. Vilka är de goda förutsättningarna avseende tid? plats? relationens karaktär? trygghet? säkerhet vad gäller att bli med barn? könssjukdomar?

Om kroppen

Frågor från flickor: När slutar bröstet växa?
Försvinner mödomshinnan när man använder tampong första gången?

Frågor från pojkar: Hur stor är medeldasen?
Vad tänder tjejer på hos killen?
Hur många hål har en tjej?

Frågorna om kroppen går ofta inte att förutse. De närs av fantasier och missförstånd och av förundran inför förändringar i kropp och temperament. Pojkar är ofta mer diskreta med sina frågor, kanske upplever de dem som känsligare och mer kopplade till sexualitet och attraktion.

För flickor kan det vara mer legitimt att fråga i samband med att en flicka får menstruationer och går igenom puberteten.

Både pojkar och flickor kan ha diffusa uppfattningar om hur kroppen fungerar, den sexuella upphetsningen, orgasm, utlösning och befruktningen. Detta är fakta som bör upprepas vid olika tillfällen under hela skoltiden. Fakta kring fysiologi ger självkänsla och en upplevelse av identitet.

Många av frågorna om kropp och utveckling kan det kännas mer avspänt att diskutera i enkönad grupp. Men det är då viktigt att kunskaper ändå förs vidare på något sätt till det motsatta könet.

Om könssjukdomar

Berätta om klamydia!

Hur smittar aids?

Frågor om könssjukdomar ställs av både pojkar och flickor. De speglar oron för att bli smittad. Särskilt före sexualdebuten kan sådana föreställningar vara magiska och starkt överdrivna. Det kan hända att de mer än en realistisk oro speglar rädslan för samlagsdebut, för vägen till någon att älska eller oron för det fysiska genomförandet. En bejakande inställning till sexualiteten samt väsentliga fakta om könssjukdomar är den bästa preventiva åtgärden.

Unga frågor varandra

I frågorna som ställs mellan pojkar och flickor – som här i 9:an – framgår tydligt vilken nyfikenhet och undran man har inför varandra. Hur ska man vara för att duga? Hur är andra? Duger jag? Det är frågor som ställs i olika variationer och någonstans hoppas alla på ett mirakelsvar. Men svaret är ju inte lösningen. Det betydelsefulla är ju just att ett samtal kommer igång.

Flickor frågar pojkar: Hur ska en tjej vara?

Diskuterar ni ofta tjejer?

Vad skulle ni göra om en tjej

blev med barn?

Tycker killar om att tjejen är oskuld?

Vad uppskattar ni hos en tjej?
Gillar killar långa förspel?
Diskuterar killar sina flickvänner
med varandra?
Håller idrottskillar på och tafsar
och runkar tillsammans i duschen?
Hur vanligt är det med onani?
Tänder killar på porr?
Hur ska tjejen vara i sängen?
Vad skulle du göra om du gjort
en tjej med barn?
Har ni mycket krav på er
inför första samlaget?
Tycker killar det är upphetsande
när tjejen sätter på kondomen?
Hur ser en kille på en tjej
som inte bangar första kvällen?

Lägg märke till att frågorna ofta relaterar till gruppen. I själva frågorna förutsätts att alla har vissa erfarenheter och värderingar gemensamma. Detta kan lätt skapa nya majoritetsmissförstånd, som innebär att några, kanske större delen, av pojkarna tror att de är ensamma om att inte dela dessa erfarenheter eller värderingar.

Även pojkarnas frågor är generaliserande i sina förväntningar. De är också ibland provocerande på ett sätt som knappast kan innebära att de väntar sig svar.

Pojkar frågar flickor: Vad innebär kärlek för dig?
Finns det ett liv utan kärlek?
Vad anser ni om att äta p-piller?
Hur tar ni kontakt med oss killar?
Tänker ni ofta på sex?
Varför har tjejer uppsatt hår?
Tycker ni att det är snyggt?
Tycker ni att man endast bör ha sex
med någon man älskar?
Vad tycker tjejer om sin egen onani?
Vad är er inställning till porr?
Tycker tjejer om oralsex?
Hur många av er har gjort "det"?
Vad tycker ni om att en kille onanerar?
Tycker ni att storleken
spelar någon roll?
Vilken samlagsställning?
Går ni bara efter utseendet?

Vill ni ha äldre killar?
Varför ska ni jämt bestämma?
Hur får man reda på
om personen verkligen gillar en?

Mellan pojkar och flickor finns en ömsesidig förundran över den andres sexualitet. Pojkarna ställer egentligen två grundfrågor: Är flickor lika intresserade av sex som jag är? Hur ska jag göra för att vara en bra älskare?

Och dessa frågor ställer han kanske innan han vågat närma sig en flicka. Han vill vara förberedd. Andra frågor är på temat: Duger jag? Finns det någon som vill ha mig?

Frågorna visar också varför både pojkar och flickor behöver samtala i enkönad grupp. Så fort de kommer samman startar "spelet" som gör det svårare att skapa en personlig fördjupning. Både pojkar och flickor döljer då kanske oro och osäkerhet på ett sätt som de inte gör annars.

Det är bara jag som

Även andra typer av motsättningar kan – om de får härja fritt – skapa missförstånd. När de som vill visa att de är erfarna och kunniga i sexuella frågor, berättar och anger samtalstonen, då kan i en stor grupp, kanske majoriteten, var och en i tysthet sitta och tänka: Det är bara jag som . . .

Det är bara jag som . . .
. . . inte haft samlag.
. . . inte har någon.
. . . är orolig över att inte veta hur det ska gå till.

Genom att enbart lyssna till den erfarna gruppen i klassen, enbart ge denna "elit" en röst, skapas normer för hur man bör vara. Man har också menat att detta kan vara något som skapar ett tryck mot tidig samlagsdebut. Majoritetsmissförstånden sätter normer för hur man bör vara, vilket sedan gäller för fakta.

Samtidigt kan det finnas ett motsatt normtryck som moraliserar kring dem som söker erfarenhet och skapar myter kring några som sexuellt promiskuösa. Eller som en flicka i en klass sa lite bittert: "Det är lätt att få dåligt rykte – även utan att man gjort något".

Vad båda typerna av missförstånd egentligen handlar om är konflikten mellan individ och grupp, tonåringens behov av att skapa en egen plats i världen kontra tonårskulturen som normerande och styrande.

Vad sexual- och samlevnadsarbetet delvis syftar till är inte att

skapa en gemensam standard för handlingar och åsikter utan att individualisera. Var och en måste – just för att kärleken och sexualiteten är så privat – skapa sin egen normvärld – privat och offentlig – som gör det möjligt att möta verklighetens upplevelser.

De flesta barn och ungdomar upplever sig som blyga, därför att de arbetar med att relatera sin självupplevelse till den yttre verkligheten. Detta tar tid och kan innebära längtan, drömmar och väntan. Väntan kräver respekt för hemligheter men också att man får möjlighet att sätta ord på upplevelserna.

Genom att som lärare visa upp en mångfald av åsikter och erfarenheter överlåter man också åt var och en att ta ställning. Eleverna brukar själva komma fram till en samlevnadsetik som innehåller hänsyn, respekt m m. Denna grundetik kan man på olika sätt lyfta fram genom levande samtal, t ex genom att anteckna nyckelord.

Litet betyder mycket

För så väl pojkar som flickor är det känslan som räknas. Att snudda vid varandra, ögonkastet, det förstulna, de hemliga drömmarna som av någon obetydlig händelse kan bli till luftslott. Allt detta är ett prövande av en inre verklighet, som kanske inte ännu är redo att realiseras. Därför är det ju ofta så i tonårsvärlden att "lite betyder mycket". Från lärares och ledares sida krävs en respekt för nyanser och detaljer – kärlekens små händelser.

Att skriva brev och noveller, svara på mer eller mindre fiktiva insändare, diskutera böcker och berättelser och att fantisera kring vad två personer i en kärlekssituation på en bild tänker, hör samlevnadsarbetet till.

Genom att låta eleverna leva sig in i vad de två personerna på bilden tänker, ger de en bild också av sig själva. Elevernas tankar ger en bild av både rädslor och förhoppningar, realistiska prestationskrav och drömmar, liksom insikt om att man står på tröskeln till en ny verklighet. Elevernas texter blir inledningen till en spännande diskussion.

Respekt

Att sätta ord på denna värld kräver en viss finkänslighet. Allt ska inte sägas och respekten för hemligheter och rätten till tystnad är grundstenen för allt upplysningsarbete. Men vi vet ju också hur betydelsefullt det kan vara att få ord och begrepp för händelser och upplevelser man kanske tror sig vara ensam

om och inte helt förstår. Få ord kan göra mycket och det som kanske av en kamrat eller lärare sägs i förbigående kan lätta bördor i det tysta.

Kanske kan det handla om att en homosexuell pojke eller flicka får reda på att det finns någon att vända sig till och prata med. Eller en elev vars föräldrar skiljer sig, får höra någon berätta om en liknande situation. Bara att uppleva sig som "sedd" känslomässigt har stor betydelse. När en flicka eller pojke får klart för sig att de flesta andra också är blyga, då kan den känslan av att vara annorlunda förflyktigas.

Likaså kan positiva upplevelser av att vara förälskad och kär riktigt blomma ut när man upplever att de delas av flera. Det är även så att de mer oförvägna kan ge värdefulla upplysningar till dem som inte riktigt vågat sig ut för att pröva vingarna.

Syftet med att dela erfarenheter är att skapa en tydligare självbild och en mer realistisk bild av världen. Tanken bakom detta är i sin tur att en ung människa med bättre verklighetskontakt kan fatta mer genomtänkta beslut, ta ett större ansvar för och vara aktsam om sitt sexuella liv – och alltså ytterst har större förmåga att skydda sig mot oönskade graviditeter och könssjukdomar.

Frigörelse från föräldrarna

Vi vet ju att många av de hetaste diskussionerna i början av tonåren rör familjenormerna. Många unga söker ett sorts godkännande från föräldrarna att få tänja på och bryta mot deras regler och normer. Ur den paradoxen föds en pseudofrigörelse som snarare har sin grund i föräldrars vanmakt än i tydliga beslut. Ofta hänvisar ungdomar också till kamrater för att legalisera normbrotten.

Här är det mycket tacksamt att avslöja majoritetsmissförstånd och dubbel bokföring i ungdomsgrupper på teman som:

Alla andra får . . .

Det är bara jag som . . .

Värderingsövningar av olika slag – fyra hörn, tomma stolen, linjen – kan klargöra att spridningen är stor i fråga om vad elever får och inte får. De flesta tonåringar uttrycker också ett behov av föräldrar som sätter gränser och står fast vid dem.

Att ungas uppfattning sällan stämmer med vad föräldrar egentligen anser kan man visa till exempel vid ett föräldramöte där även barnen deltar.

Värderingsövningar används för att:

- få igång en diskussion
- få alla i en grupp att uttrycka sin mening – även utan att behöva motivera den
- öva eleverna att säga nej eller i att ha en avvikande åsikt
- visualisera åsiktsförhållanden i gruppen och därmed ge eleverna möjlighet att se vad kompisarna tycker
- ge alla tillfälle att tänka efter, få säga sin mening för några som lyssnar
- ge alla tillfälle att ändra åsikt.

Många författare har beskrivit olika typer av värderingsövningar och hur man konstruerar nya egna sådana som är anpassade till den grupp man arbetar med.

Samtalsgrupper

Många skolor har idag samtalsgrupper för ungdomar, oftast från årskurs 9 och i gymnasiet. I några skolor har man sett till att de lärare som tagit på sig att leda samtalsgrupper för ungdomar inte möter de egna eleverna. Man byter så att säga elever för att läraren ska känna sig mer anonym och därför i viss mening friare att diskutera och eleven ska känna sig mindre bedömd genom att samtala med en lärare som han inte möter dagligen.

Å andra sidan tycker många lärare att det är en fördel att ha de egna eleverna. På så sätt kan de få en ännu bättre kontakt med dem.

I bl a Malmö har man också haft särskilt utbildade samtalsledare som kommer till skolorna. Detta för att skapa en ännu öppnare atmosfär i samtalsgrupperna. Åtta samtalsledare, fyra team bestående av man/kvinna, har åkt runt på skolorna och haft grupper, tre gånger i varje grupp, vid första och andra tillfället enkönade grupper och tredje gången pojkar och flickor tillsammans.

Rubriken för ämnet har varit "livskunskap". Delmålen har varit:

- Genom diskussioner medvetandegöra attityder och värderingar.
- Hjälpa till ökad förståelse – ta till sig andras erfarenhet.
- Ge självkunskap och självtillit.
- Väcka insikt om handlingar/beteenden och deras konsekvenser.

Det räcker inte med att ge förslag på ämnen som kan lämpa sig för samtal. Ger man bara ordet fritt i en grupp kommer någon eller några att tala mycket medan andra sitter helt tysta.

*Ingert Ohberg
i Samtala om samlevnad*

- Ge kunskap om kropp/kroppsuppfattning.
- Förhindra HIV-smittans utbredning genom ökad kunskap om STD (sexuellt överförbara sjukdomar) och hur man kan skydda sig.

Så här beskriver lärare på skolan själva innehållet i undervisningen:

”Ständigt återkommande teman har varit: hur vi ser på varandra, vad vi värdesätter, vilka egenskaper vi efterfrågar hos vår partner, hur vi tar kontakt med varandra, våra känslor av osäkerhet i kontaktförsöken bakom vår ’tuffare’ attityd, rädslan för att få ’nobbyn’ och för vad kompisarna skall tänka och säga. Vi har diskuterat mycket kring våra olika beteenden i grupp, kontra hur vi beter oss t ex på tu man hand, grupptryckets betydelse, svårigheter/möjligheter att bryta detta etc.

Vi har i grupperna diskuterat och försökt definiera vad sex är och hur stor vikt vi tillskriver det, när det ’börjar’, och vilka individuella skillnader det finns inom normalitetsbegreppet. Onani tas alltid upp, manlig såväl som kvinnlig samt vilka skillnader som kan finnas mellan manlig och kvinnlig sexualitet. Samhällets syn på sex – idag och historiskt.

Homosexualitet är ett annat tema som vi alltid återkommer till. Ofta är det mycket fruktbart att lyfta upp och diskutera de fördomar som många gånger automatiskt vädras, men som kanske aldrig tidigare blivit föremål för någon djupare reflektion.”

”Automatiska värderingar och attityder som stelnar i jargonger (t ex ’killjargong’) är också en röd och användbar tråd att spinna på. Att försöka ta reda på vad vi tycker och varför, och sedan titta på om vårt beteende överensstämmer med detta eller inte – och om inte, i så fall varför?

Som samtalsledare har vi i arbetet med ungdomar kommit att erfarat att den viktigaste uppgiften är att skapa en positiv och förtrolig atmosfär där man vågar öppna sig. Samtidigt har vi funnit att det också är viktigt att inte påtvinga någon denna öppenhet – var och en måste få bestämma hur mycket han/hon vill tala, och är någon helt tyst är det viktigt att visa att detta också är OK, att han/hon själv bestämmer när han/hon vill tala. Givetvis försöker man hjälpa dessa på traven – men det får inte överarbetas.”

Öppenhetens gränser

Fullständig öppenhet är inte målet för samtalsdiskussionerna, snarare är det att kunna föra samtal och skapa insikt. Att lära

ut gränserna för samtalet är lika betydelsefullt som att skapa öppenhet. Därför är det heller inte ett krav på elever att hela tiden tala i egen sak, i form av så kallade "raka jag-budskap". Snarare kan man säga att många känsliga områden behandlas indirekt genom principiella diskussioner och allmänna samtal. Samtalsdiskussionerna är inte rådgivningssituationer i egentlig mening, utan ett prövande av egna kunskaper och upplevelser i ett mer generellt sammanhang.

Så här diskuterade man vid en Stockholmsskola:

Vad tänker en kille om en tjej som han varit tillsammans med bara för en kväll?

Jonas: Ja, inte något särskilt, tänker man väl.

Lena: Jo, det vet ju vi att ni gör, hon får ju dåligt rykte.

Pia: Ja, en tjej som ligger med många killar, snackar man ju om.

Sandra: Jag skulle aldrig kunna ligga med en kille utan att vara kär i honom.

Lena: Inte jag heller men det är ju vars och ens ensak.

Lasse: Det är väl inget fel på en tjej som ligger med en kille bara för en kväll, det är väl hennes sak. Och det kan väl en kille också göra. Ingen snackar väl om honom.

Sandra: Nä, han ser ni ju upp till, han är ju bra.

Lasse: Hur ser tjejer då, på en sån kille?

Sandra: Ja, inte ser vi upp till honom. Han är ju inte precis en kille man vill vara ihop med.

Under tiden sitter majoriteten tyst. Här kan någon flicka sitta som känner sig träffad av diskussionen. Kanske är det hon som ställt frågan, kanske hon legat med ganska många killar eller haft samlag vid något enstaka tillfälle. Kanske också en majoritet inte alls haft samlag. De är tysta för att de inte vill avslöja att de inte har denna erfarenhet.

Kanske någon flicka vågar säga följande – eventuellt med hjälp av indirekt stöd från läraren:

– Jag vet inte, jag tycker att man ska vänta på den rätta och sedan ska man vara trogen!

Eller kanske drivs diskussionen vidare genom en diskussion om risker. Läraren kanske passar på att diskutera skydd mot graviditet och STD. Till svar får han följande diskussion:

Per: Det är klart att man använder kondom, åtminstone under första tiden med en tjej.

Mona: Ja, fast det är ju tråkigt i längden. Jag tycker det är ett stort avbrott när killen ska hämta kondomen och sätta på den, det bryter förtrollningen.

Sandra: Ja, efter ett tag så vill man ha p-piller, det är ju mycket bättre. Fast jag vet ju egentligen inte så mycket om preventivmedel. Spiral till exempel, de säger ju att man inte kan ha det i tonåren, fast jag vet inte varför?

Egentligen kan ju läraren gå in med information när som helst under en diskussion som denna. Eftersom läraren kan knyta an direkt till diskussionen så kan han vara säker på att faktainformationen tas emot och upplevs som adekvat åtminstone för några elever.

Samtidigt så ser vi ju även i denna diskussion hur den skapar majoritetsmissförstånd. Det är lärarens uppgift att visa och beskriva att inte ett sätt att leva är det riktiga. Att komma bort från värderande ord som "mogen", "fel" eller liknande ord som beskrivning på sätt att leva, gör att man kan fylla livssituationer med ett mer levande innehåll, som handlar om hur det känns att leva på ett visst sätt.

Då blir i stället frågorna mer konkreta: Varför man tar risker i en speciell situation? Hur det känns före och efter ett oskyddat samlag? Varför är man ihop med en person som inte respekterar en? osv. Sådana exempel bör naturligtvis tas från annat sammanhang och alltid diskuteras med respekt och förståelse för att frågor kring sexualitet och kärlek är ett sökande.

Slutligen måste man alltid se till att de mer passiva eleverna förr eller senare kommer in i diskussionerna, kanske genom att man uppmanar dem eller genom att man ställer en fråga som mer berör åsikter än erfarenheter.

Samtal kring ett särskilt tema

Det finns vissa risker med alltför fria samtal. Elever kan säga för mycket, sådant som de ångrar efteråt. Därför är det viktigt att ledaren håller samtalet på en given nivå och försöker leda bort samtalet från det privata.

Genom att skapa teman är det lättare att hålla en nivå och växla mellan personligt och sakligt.

Utifrån de frågor vi sett tidigare kan man skapa teman kring kondom, ta kontakt, göra slut, pornografi, njutning, samlagsdebut, manligt/kvinnligt, vad vi tror om varandra, könssjukdomar, att bli med barn osv.

Många föredrar också att starta samtal utifrån föredrag och fakta. En beskrivning av kroppens fysiologi, hormonspelet,

Ingert Ohberg har skrivit: *Samtala om samlevnad – grundskolan* och *Samtala om samlevnad – gymnasieskolan*. (Utbildningsförlaget)

Angående artiklar, fakta och reportage om och för unga människor hänvisas också till tidningen *Glöd* som ges ut av Folkhälsoinstitutet. Även andra skrifter produceras fortlöpande av Folkhälsoinstitutet.

preventivmedel och könssjukdomar kan vara en utgångspunkt för diskussioner om relationer och känslor. Då är det naturligtvis viktigt att inte skapa en problematiserande bild av kärleken. I det följande tar vi upp två teman.

Samlevnad och kondomer

För vittnesbörd om ungdomars attityder till och användning av kondom se också skriften *Om kärlek, njutning och kondom*. (Folkhälsoinstitutet)

Kondomen är än så länge det enda preventivmedlet för män. Forskning pågår för att få fram hormonella preventivmedel för män. Kondomen är en barriärmetod, vilket innebär att den mekaniskt hindrar spermiernas väg. Kondomen har en flerhundraårig historia.

Att kondomen som enda preventivmedel skyddar både mot graviditet och könssjukdomar ger den en särskild betydelse. I övertro att påverka unga att använda kondom har man dock ofta idealiserat den med påståenden som att det inte känns någon skillnad med eller utan kondom. Sådana påståenden gör att den som informerar riskerar att förlora i trovärdighet, eftersom många som använder dem anser motsatsen.

En inventering för och emot ger trovärdighet och en respekt för vars och ens rätt att avgöra.

Argument för kondom kan vara:

- säkerheten och att mannen själv har kontroll
- skyddar mot både graviditet och STD
- kan för en del förlänga samlaget något
- hänsyn och respekt för partnern
- ett alternativ för den som inte vill använda andra preventivmedel
- positivt att man samtalar om att skydda sig.

Argument mot kondom kan vara

- minskar den fysiska känsligheten
- minskar den emotionella känslan av närhet
- krångligt att använda, krävs att man måste prata
- dyrt att handla.

Grupper av ungdomar – kanske oftare pojkar – kan enas i negativa uppfattningar om kondom. Dessa handlar ofta om en oförmåga att stå ut med gränser. Att skydda sig och ta ansvar upplevs som omanligt. Ömsesidiga missförstånd om kondom är också relativt vanliga.

Samtal om pornografi

En enkät i en årskurs 9 visade att alla pojkarna hade sett pornografi och av flickorna alla utom en. Betydligt färre flickor än pojkar hade dock sett vad man i enkäten kallar för "ren pornografi". För de flesta sextonåringar i enkäten var pornografin en tillfällig erfarenhet. Men fler än hälften av pojkarna ser på en porrfilm någon gång i månaden eller oftare. Många flickor säger också att de råkat se pornografi på grund av olika tillfälligheter. Omkring fyra av tio pojkar kunde betecknas som vanekonsumenter. De flesta flickor i enkäten tar avstånd från pornografi och upplever den som en manlig värld.

Påfallande många flickor uttrycker "äckel" inför pornografin. De flesta flickor har sett sin pornografi tillsammans med andra flickor – antagligen i studiesyfte.

Jag pratar ju sex med mina tjejkompisar. Och då när vi snackar så säger vi just det där – vi förstår inte vad killar kan få ut av det egentligen, att sitta och bläddra i en porrtidning. Men så länge det inte gör någon skada är det väl okej.

Lena 19 år

Jag tycker faktiskt att det är äckligt. Jag tycker inte det är någon mening med det.

Frida 18 år

De flesta pojkar tittar på pornografi när de är ensamma. Orsaken är att pornografin är förknippad med onani. Pornografi är, kan man säga, genom sitt sätt att vika ut personerna på bilderna, skapad för onani och för ett manligt betraktelsesätt. Dock ska man inte ta för givet att pojkar (och män) är på ett visst sätt: en inte liten minoritet av pojkarna i undersökningen tar avstånd från pornografin.

Några flickor säger också att det i flickgruppen finns ett underförstått förbud mot att uppskatta pornografi, vilket antyder att kanske inte alla är sexuellt opåverkade av de pornografiska bilderna.

Många frågor kring sexualitet och samlevnad är lämpliga att behandla i enkönad grupp. Detta gäller kanske mest av allt pornografin. Om pojkar och flickor tillsammans ska diskutera till exempel pornografins bilder finns risker för att varken pojkar eller flickor vågar visa vad de tycker och tänker. Med tonårsvärldens dragning mot consensus och med tanke på hur skilda pojkars och flickors upplevelsevärldar är, riskerar någon av världarna att censureras.

Som framkommit i min undersökning har flertalet ungdomar en betydande distans till det pornografiska innehållet, och en betydligt större risk än att "smittas" av beteenden i framställningarna är kanske att somliga unga störs eller skräms av alltför explicita skildringar så att också den egna sexualiteten upplevs som äcklig eller frånstötande. Här tror jag dock på deras förmåga att själva välja bort vad de upplever som obehagligt. Pornografin är visserligen mer tillgänglig idag än förr, men den är inte påtvingad.

*Tilda Maria Forselius
i Tre rapporter om pornografi
(RFSU)*

*Malena Ivarssons Ung kärlek.
En bok om sex och samlevnad
(Almqvist & Wiksell 1986, 1990)
vänder sig till unga och ger en
övergripande bild av sexualiteten
och kärleken.*

Om flickornas uppfattning av pornografen som "äcklig" tar överhand så står pojkarna där med sin tystnad och skam. Om pojkarna uttrycker sin uppfattning så kanske flickorna tycker att det är för pinsamt att avvika genom att ta avstånd.

Om en lärare eller ledare först fördömer pornografen, skapar man tystnad och nya majoritetsmissförstånd. Pornografen är pinsam att diskutera eftersom den är kopplad till de mest privata upplevelser av sexuella fantasier, lust och onani. Att då göra den till i första hand en moralisk fråga om rätt och fel gör att man skambelägger inte bara pornografen utan också den privata pornografiska upplevelsen och onanin.

Många lärare har under åren berättat att de visat pornografi i klasserna och att de kunnat föra diskussioner utifrån konkreta exempel. Det kan nog hända att direkta analyser av pornografi i klassen kan fungera i undantagsfall. Dock finns det risker med att visa pornografi, just för att den är så privat och har till syfte att skapa upphetsning. Både för att den kan verka upphetsande och för att många elever samtidigt kan tycka den är motbjudande, bör man inte visa pornografi i skolan. En diskussion om pornografi kan föras utifrån det faktum att de flesta någon gång stött på pornografiska bilder i någon form. De som vill undvika pornografi bör respekteras.

Vill man diskutera gränserna mellan pornografi och andra mildare former av erotiska skildringar, finns det ju många "gränfall" i skönlitteratur, filmer och veckotidningar som kan utgöra underlag och skildra grader och nyanser i kärlekens uttryck.

Eftersom pornografen har sådan genomslagskraft i samhället idag är det viktigt att visa att skildringarna inte stämmer med verkligheten. Som önskedröm och fantasi lever pornografen sitt eget liv med anonyma samlag, föga sensualism och en atletisk potens som endast filmtekniken kan klara av.

Homosexualitet

Att som heterosexuell lärare arbeta med frågor kring homosexualitet kräver att man inför sig själv klargör sin inställning. Detta är ingen fråga där någon kan vara expert och sitta inne med alla svaren. Men det är viktigt att ha en demokratisk grundsyn och respektera dem som man upplever som annorlunda än en själv. Ju mer man sätter sig in i frågan desto mindre blir homosexuella en samlad grupp med särskilda kännetecken. Att inte acceptera variation i människors sätt att vara, är att inte respektera allas lika värde och rätt att välja ett eget liv.

Man måste ju också arbeta med sina egna och andras stereo-

typa föreställningar – fördomar. Dessa bygger ju oftast på okunskap eller på behov av att projicera egenskaper på en viss grupp som man upplever som annorlunda. Det finns möjlighet att skaffa sig verklig kunskap.

Ett sätt att lyfta fram förutfattade meningar till diskussion är att låta en grupp elever associera kring ordet homosexualitet. Vad förknippar de med ordet homosexualitet? lesbisk? gay? bög? osv. Det är mycket viktigt att man då har förmågan att nyansera diskussionen och visa olika aspekter av homosexualiteten, så att inte diskussionen leder till ett stärkande av fördomar i stället för tvärtom.

När man diskuterar homosexuella frågor måste man hela tiden som ledare ha i åtanke att det kanske finns elever i gruppen som upplever sig som homosexuella – fast de kanske inte vågar berätta om det.

Ett annat exempel på hur man kan arbeta med personliga reaktioner är att låta klassen skriva brev. Gör ett brev från en kompis av samma kön. Låt eleverna svara.

Tänk dig att du får det här brevet från en nära kompis. Vad vill du ge honom för svar?

Hej!

Jag har länge tänkt prata med dig om en sak, men det är så svårt. Du kanske inte vill vara kompis med mig mer.

Jag vet inte om jag är "normal" eller om jag är bög. Det känns som om jag är annorlunda på något vis, och jag har aldrig blivit kär "på riktigt" i en tjej.

Allting känns så rörigt, och det finns ingen jag kan snacka med. Säg inget till någon och förstör det här brevet.

Vad ska jag göra?

Tobias

Så här kan några av svaren se ut:

Hej Tobias

Tack för detta "ovanliga" brev. Vi har varit kompisar länge och du vet att du kan prata med mig om allt (vilket du verkar göra). Det är lite svårt för mig att förstå detta, att du skulle vara homosexuell.

Det spelar inte mig någon större roll om du är bög, så länge du inte går på mig. Jag är glad så länge du är du.

Ha det bra,

Apu,

Det är ditt problem att du är bög, men jag vill inte se ditt fula nylle längre. Nej, jag bara skoja, det gör inget om du är bög. Vi

Lagen om partnerskap för homosexuella:

Partnerskap ingås mellan två personer av samma kön. De som har ingått partnerskap med varandra är partner.

Vårt ställningstagande har en ideologisk grund. Det bygger på tanken om alla människors lika värde och likhet inför lagen. Vi erkänner den homosexuella kärleken som likvärdig med den heterosexuella. Vi bejakar – inte förnekar – kärleken mellan människor. Kärleken är en viktig drivkraft för såväl personlig som samhällelig utveckling.

Partnerskap (SOU 1993:98)

kan vara kompisar ändå (bara du inte blir kär i mig). Glöm ej att vi ska till plugget tillsammans imorgon.

Hej Sara,

Hur mår du? Jag mår jättebra. Tack för ditt brev, det var verkligen svårt att förstå det som stod i brevet, men eftersom du vill att jag skulle ge dig råd, det är klart att jag tänker ge dig det, vare sig jag tycker om det eller inte.

För det första så skall du inte skämmas för att du är lesbisk, det kan du ju liksom inte rå för. Och ifall du mår bra av att inte tycka om pojkar, varför skall man tvinga dig till det.

Fortsättning följer.

Att under tonåren växa till insikt om sin homosexualitet sker i en känsla av ensamhet och osynliggörande: brist på förebilder. Tabu kring homosexualitet eller karikerade beskrivningar gör att man inte känner igen sig. Homosexualiteten är socialt frånvarande. Det kan få följande konsekvenser för den som är homosexuell:

- drar sig undan emotionellt och/eller socialt
- upplever ensamhet och utanförskap
- svärmeriet uteblir, man kan inte testa känslor och kärlek
- rädsla för upptäckt
- rädsla för eller osäkerhet beträffande obehagliga reaktioner
- undrar "är jag normal"
- känsla av skuld, skam och äckel
- svårt att få kontakt med andra homosexuella ungdomar
- framställer sig som heterosexuella – försöker dölja
- ser bara att man lider brist på heterosexuella känslor och vill/kan inte se sin förmåga till homosexuella känslor.

Vad kan man göra som lärare, kurator etc?

Man måste ju först se sina egna begränsningar. Att utvecklas och upptäcka sig själv som vuxen är ju en process som styrs av egna lagar. Men fortfarande gäller att få ord kan göra mycket och kan ge bekräftelse på en människas inre tankar. Man kan genom sitt förhållningssätt vara ett stöd – också utan att man vet om det. Viktigt är:

- tilltro/förtroende är A och O
- visa att det är okej att vara homosexuell, t ex genom att sätta upp affischer på mottagningar etc

- förutsätt inte att alla är heterosexuella
- ge dem förebilder, böcker, artiklar, tala om homosexualitet i positiva termer, bjud in representanter från RFSL
- accepterande-respekterande hållning till känslor och funderingar, visa att ungdomars känslor – oavsett om de är homo- eller heterosexuella – tas på allvar och bejakas som värdefulla
- ställ inte homo- och heterosexualitet mot varandra, ingen har rätt att värdera någons sätt att leva vare sig det är homo- eller heterosexuellt
- försök så gott det går att göra homosexualiteten synlig när du talar om sexualitet och samlevnad.

Att låta sig identifieras som homosexuell när man är mycket ung klarar några, men kan för de flesta homosexuella innebära stora problem: i kamratgrupp, skola, familj osv. På vägen mot ett homosexuellt liv genomgår man olika faser som kräver en viss mognad för att klara. Därför kan man inte uppmana någon eller pressa någon till att leva ett öppet homosexuellt liv.

Kanske kan man först visa upp sig som homosexuell bland andra än de närmaste. Kanske måste man gå utanför den fasta kamratgruppen med dess regler och normer för att våga pröva sig själv i ett speciellt socialt sammanhang.

Att öppna för samtal utan att pressa är viktigt. Att bekräfta, lyssna och inte ifrågasätta.

Säg aldrig: "Det går över!" Eller: "Det kan du inte veta!"

Problematisera heller inte genom att säga: "Du kommer att få det svårt". De flesta homosexuella lever ett tillfredsställande liv och har inte större problem än heterosexuella.

För en ung homosexuell är det betydelsefullt att se att ett homosexuellt liv är möjligt. Ge exempel från litteratur och annan media. Genom att berätta att en viss person som gjort en viss insats är homosexuell, ger man också en förebild och en möjlighet till fördjupat intresse.

Riksförbundet för sexuellt likaberättigande, RFSL, finns representerat med lokalavdelningar i många städer över Sverige. De brukar också kunna skicka ut representanter som talar om homosexualitet. Det är ofta bättre att låta "officiella representanter" med erfarenhet, utbildning och ansvar tala över ämnet än att engagera några bara för att de är homosexuella, då man inte kan garantera en viss "standard" på föredragshållaren.

Ett besök av homosexuella kräver vissa förberedelser och även att man samlar upp reaktionerna efteråt.

Underlag till detta avsnitt har gjorts av Hans Olsson. Han har också skrivit boken *Spelar roll*. (Alfabeta 1993)

Undervisningen i homosexuella frågor finns också beskriven i *Homosexuella och samhället. Betänkande av utredning om homosexuellas situation i samhället* (SOU 1984:63).

Se också tidskriften *Skolhälsovård* 1/93-94 (Förlagshuset Gothia) – tema homosexualitet.

En modell för informationsarbetet kan se ut så här:

- 1** Förberedelse av informationsbesök – möte med homosexuella, förbered frågor, arbeta med attityder etc.
- 2** Informationsbesök: ett par homosexuella ungdomar kommer till klassen.
- 3** Utvärdering.
- 4** Fortsatt beaktande av homosexualitet i olika ämnen när samlevnadsfrågor diskuteras.

Kulturella möten

Att individualisera och att ta hänsyn till enskildas och grupper speciella attityder och värderingar är nödvändigt för att kunna skapa samtal i sexual- och samlevnadsfrågor. Det visar sig då ofta att praktiskt taget alla har ett behov av information i grundläggande frågor som t ex fortplantning, graviditet, förlösning, könssjukdomar, preventivmedel och abort.

Eftersom det i en klass eller ungdomsgrupp kan finnas olika uppfattningar i enskilda frågor, som t ex abort, är det betydelsefullt att ge utrymme för dessa. Om eleverna kommer till tals med sina uppfattningar, så bearbetar de ju också samtidigt upplevelser av genans eller av att ha en avvikande uppfattning.

Skapa dialoger

Genom att ha pojkar och flickor i olika grupper under en del av undervisningen, ger man båda könen chans att ställa frågor som kan upplevas som pinsamma i en blandad grupp.

Kulturella möten sker inte bara mellan infödda svenskar och invandrare. Skillnader mellan olika svenska ungdomars sätt att tänka och leva kan vara väl så stort som mellan individer från olika kulturer. Det är sant att det är betydelsefullt med kunskaper om andra kulturer och andra religioner, men samtidigt så kan man inte identifiera enskilda som bärare av kulturella egenskaper. Detta kan vara en generalisering som leder

till många enskilda missförstånd. Det största missförståndet innebär nog stämplingen av den andre som annorlunda. Jämförelser och diskussioner mellan unga människor i en klass visar ofta snarare att likheterna i tonårsutvecklingen är mycket stora.

Genom att skapa dialoger bygger man efter hand upp en kunskap i hur kulturella möten – i ordets vidaste betydelse – kan bli fruktbara och konstruktiva. Det visar sig då ofta att varje individ urskiljer sin särskildhet – sin åsikt, sitt sätt att leva osv – och relaterar den till en tänkt norm – en schematisk uppfattning om hur det är i allmänhet. Kanske är det just dessa föreställningar om ”hur det är i allmänhet” som vi genom samtalen strävar efter att nyansera.

Tre skrifter från Göteborgs invandrarförvaltning handlar om undervisning och invandrarfrågor.

Att mötas över kulturgränserna. Perspektiv på utbildning i invandrarfrågor (1990),

Kulturhänsyn i samlevnadsundervisningen. En lärarhandledning (1993),

Sam. Om hiv-information till invandrade göteborgare (1993).

Sexualitet och funktionsnedsättning

Många som växer upp med någon form av fysisk funktionsnedsättning får uppleva en mer eller mindre tydlig mental isolering på grund av de föreställningar som omgivningen har om funktionsnedsättning. Särskilt under tonåren när sexualiteten får en ny och mer påträngande innebörd kan denna isolering kännas plågsam och påverka den egna självbilden. En pojke säger: ”Jag kände mig som en människa utan kön i skolan.”

Det är inte handikappet som isolerar utan omgivningens inställning. De med funktionsnedsättning som är integrerade i skolan behöver samma upplysning om samlevnad och sexualitet som alla andra. Att få information kan vara så mycket mer betydelsefullt genom att det bekräftar sexuell tillhörighet och förmåga. Samtidigt kan en ryggmärgsskadad flicka berätta om sina tankar under en lektion: ”När vi hade sexualupplysning i skolan, tänkte jag inom mig: hur ska jag göra när jag har samlag?”

Därför behövs även ytterligare information och rådgivning, kanske från en specialiserad läkare eller från kurator eller barnmorska på en ungdomsmottagning. Informationen ska vara anpassad till typen av funktionsnedsättning.

Handikappade får lida för att skildringar av sexualiteten i dagens samhälle ofta är könsfixerade och stereotypa. Många av till exempel de ryggmärgsskadade är beroende av att finna fram till andra sexuella mönster för att finna sin lust och njutning. Saknar man känsel nedanför midjan kan man finna andra zoner som är känsliga och man kan finna andra vägar till sexuell upplevelse och även orgasm. De flesta ryggmärgsskadade kvinnor kan också bli med barn liksom männen kan producera dugliga spermier.

Unga med funktionsnedsättning kan också berätta om vil-

ken betydelse ord och uppmuntran och egen självkänsla har för att kunna delta i spelet kring kärleken. För en del har detta varit enkelt och självklart under det att andra upplevt utfrysning och utanförskap. För många har det inte varit möjligt att berätta om detta förrän långt senare.

Skolan har ett stort ansvar för att alla upplever att sexualitet och samlevnad är ett tema som i lika hög grad gäller för alla. Men utvecklingen från förälskelser, flirt, prövande, samlag osv kan inte tas för given som en entydig mall för en ung människas utveckling. Generaliseringar utesluter många och kanske särskilt de med någon form av funktionsnedsättning. En synskadad har till exempel inte samma bilder av människans kropp, av beteende och utseende och hur samlag går till som alla andra som har tillgång till bilder och ett större utbud av litteratur. En mängd intryck och stimuli som andra tar för självklara saknas för många synskadade. Kontaktskapandet innebär speciella problem för en synskadad person eftersom just spelets visuella subtiliteter inte uppfattas.

Samtidigt kan det ju vara lärorikt för alla att få en tydligare och mer detaljerad bild av till exempel kroppen och samlaget. Genom att göra tydliga och ingående beskrivningar undviker man nu många av de missförstånd som uppkommer när sexualiteten överdrivs som till exempel i pornografin.

Allmänt kan man alltså säga att de med funktionsnedsättning har rätt till samma information som alla andra och att deras behov av konkreta skildringar berikar undervisningen.

Men dessutom bör de även få chans till rådgivning och svar på de speciella frågor som inte går att ställa i en större grupp.

Utvecklingsstörda

Vid sexualupplysning till utvecklingsstörda krävs en annan form av tydlighet och dialog. Många utvecklingsstörda behöver stöd för att få en tydligare kroppsuppfattning. Genom att rita eller att tillverka dockor eller lerfigurer visar man skillnader mellan man och kvinna, hur samlaget går till och hur kvinnan kan bli gravid. Man kan också visa hur man skyddar sig genom att trä en kondom på pojkdockans penis. Även hygienfrågor kan tas upp i sådana sammanhang.

Upplysningen om sexualitet och samlevnad bör ske i mindre samtalsgrupp eller enskilt, anpassat till den individuella personligheten och graden av utvecklingsstörning. Teman vid sådana samtal kan handla om förälskelse och kärlek, att ta kontakt och att uppleva kroppskontakt. Dialogen avgör samtalets innehåll precis som vid samtal i andra grupper. Utgångspunk-

Se vidare Margareta Nordeman:
Utvecklingsstörning i socialt omsorgsarbete. Sexuella behov och uttrycksformer (Carlssons 1993).

ten är ju här som annars att alla har förmågan till kärlek och behov av kroppskontakt.

Av rasistiska och s k folkhygieniska skäl brukade man förr sterilisera många utvecklingsstörda. Mellan 1935 och 1976 steriliserades ungefär 60 000 svenskar, uppskattningsvis 13 000 av dem på grund av "folkhygieniska" värderingar. Detta skedde mer eller mindre frivilligt. Ofta levde de under sådant tvång och förtryck att deras egen vilja saknade betydelse. Utvecklingsstörda ansågs också ofta översexuella. Sådana uppfattningar kunde ha sin orsak i institutionsbeteenden och att många utvecklingsstörda var understimulerade och inte gavs möjlighet till att utveckla ett rikare emotionellt liv med andra människor. Men sedan 70-talet är det förbjudet att tvinga någon till sterilisering eller abort. Man avråder dock ofta utvecklingsstörda från att skaffa barn eftersom de kan ha svårt att ta hand om sitt barn.

Utvecklingsstörda bör få information om preventivmedel och tillsammans bör man bedöma möjligheten att avgöra vilket preventivmedel som är lämpligast. De bör också få kunskap om olika könssjukdomar.

Sexualitet och hälsa

Våra sexuella vanor och attityder påverkar i flera avseenden vår hälsa. Sexualitet och kärlek är som vi sett i denna skrift en fråga om självkänsla och förmåga att ge sig hän. Självförtroende, relaterande förmåga, kunskap m m påverkar ens sexuella liv.

I det ljuset kan man se både oförmågan att ha kontroll över och att styra sitt sexuella liv liksom olika former av missbruk. Alkoholvanor är naturligtvis ett gruppfenomen men också – enligt många vittnesbörd – något som ska stärka självkänslan i en situation då självförtroendet brister. Så kan man också se på anabola steroider liksom andra former av missbruk. Grupp-beteenden, personliga problem och familjerelationer samverkar till former av missbruk som sedan ageras ut i sexuella sammanhang.

Detta innebär ju att frågor om sexualitet och samlevnad inte kan avgränsas, utan måste ses i ett större sammanhang, även om det kanske bara är en liten grupp ungdomar som verkligen ägnar sig åt någon form av missbruk.

Även problem med sexuellt våld kan ses som hälsofrågor. Förövaren är specifik och har särskilda psykosexuella problem. Det är viktigt att betona att det är frågan om en liten grupp, oftast män, som använder sexuellt våld. Men desto fler – kvinnor – kan drabbas av det sexuella våldet och ofta behövs

Se också René Höglin: *Har jag chans på dig* (Sesam/RFSU) samt Grethe Fagerström: *Mitt känsloliv är inte rörelsehindrat* (Fagerström & Vejde 1991).

råd och kanske psykoterapi under en tid för att komma över sviterna efter övergrepp.

Undervisningen om sexualitet och samlevnad är också ett abortförebyggande arbete. Genom att förebygga oönskade graviditeter, aborter samt könssjukdomar bidrar undervisningen till att sexual- och samlevnadsfrågor kopplas samman med ett hälsotänkande. Tanken är att man genom en undervisning som ger kunskap och självkänsla ska ge individen en förmåga att bli klarare över sin egen vilja och sin förmåga att säga "ja" eller "nej" i sexuellt avseende.

WHO har visat att sexualundervisningen inte leder till att unga människor blir mer sexuellt aktiva eller att de debuterar sexuellt med en partner tidigare än andra. Tanken med den svenska sexualupplysningen är att en positiv sexualsyn leder till större självkänsla och förmåga att ha kontroll över sitt sexuella liv. Detta i sin tur leder till att man motverkar oönskade graviditeter, aborter och könssjukdomar.

Skolan och samhället

Skolan är ingen sluten värld. De problem som finns i samhället tränger också in i skolans vardag. Våld, droger, sexualiserade mönster och könsroller från verklighetens vardag kommer att avspeglats i elever och lärares sätt att vara och kommunicera. Att inte förtiga eller isolera problemen är betydelsefullt för att man ska kunna arbeta med sexual- och samlevnadsfrågor på ett trovärdigt sätt. Om man försöker tala om kärlek samtidigt som mobbning pågår i en skola, är det svårt att bli tagen på allvar.

En skola kan också drabbas av akuta problem på grund av trender eller destruktiva mönster utanför skolan. Ett exempel är kroppsbyggarkulturen och användandet av anabola steroider. I en skola kom elever och lärare att terroriseras av en liten grupp pojkar som missbrukade anabola steroider. Endast genom en kraftfull insats lyckades skolkuratoren i samarbete med samhällets gym, föräldrar, polis och lärare att bryta trenden som då hade lett till slagsmål, skadegörelse och misshandel. Information om anabola steroider, analys av de personliga orsakerna bakom missbruket samt tydliga moraliska ställningstaganden är nödvändiga, liksom att man har en dialog med personal i de andra miljöerna där ungdomarna rör sig.

Allmänt bör skolor informera om anabola steroider, riskerna med att använda dem, samtala om missbrukets psykologi samt föra en dialog med unga om de föreställningar och skönhetsideal som ligger bakom.

Se vidare i boken *Anabola steroider, ungdomar och mansideal* (Utbildningsförlaget Brevskolan 1993) av Kenneth Chreisti samt även *Män, muskler och ideal* (Folkhälsoinstitutet 1993).

Planering av undervisningen

Samverkan

En ung människas sexuella liv och utveckling existerar inte i ett vakuum, även om han eller hon nog ofta vill tänka bort det nät av omsorg och kontroll som finns i närområdet. Förutom skola och föräldrar finns organisationer, kyrka, fritidsgård, preventivmedelsrådgivning och eventuell ungdomsmottagning. Detta är resurser som bör tas i anspråk. I många skolor har planeringen av undervisningen om sexualitet och samlevnad skett i samarbete med andra intressenter. Tillsammans med fritidsgården har man planerat samtalsgrupper. Etiska diskussioner har skett i samarbete med kyrkan. Ungdomsmottagningen har arrangerat studiebesök. För samtalsgrupperna i skolan har engagerade personer i närsamhället vidtalats.

Kunskapsområdet sexualitet och samlevnad planeras och genomförs på olika sätt på olika skolor. Så måste det antagligen vara med tanke på samspelet mellan lärare, elever och annan involverad personal.

Föräldrainformation

Många skolor har ansett det betydelsefullt att informera föräldrarna om att skolan undervisar om sexualitet och samlevnad. Det kan vara värdefullt att beskriva innehållet i undervisningen lite utförligare, eftersom många föräldrar känner krav på att själva på något sätt informera barnen. Eftersom detta inte alltid är så lätt eller självklart för en förälder och eftersom det finns frågor som det är känsligare att prata om hemma, kan det vara skönt att veta att skolan kompletterar de kunskaper som ges i hemmet. Föräldrar har kanske inte heller alla aktuella fakta i frågorna och bör kunna lita på att deras barn genom skolan får vissa baskunskaper.

På flera håll i landet har man anordnat studiecirkelar för föräldrarna kring teman som tonårsutveckling, kärlek och sexualitet, alkohol och droger, skola och fritid, konflikter och konfliktlösning. Studieförbunden kan i allmänhet erbjuda cirkelledare och material.

Information om sexualitet och samlevnad kan också ordnas inom ramen för Hem och skola.

Elevmedverkan

I princip ska elevmedverkan förekomma i all undervisning i skolan. I fråga om sexualitet och samlevnad kanske också eleverna visar ett särskilt engagemang. På flera håll i landet har man planerat undervisning, lyft fram frågeställningar och genomfört undervisningen i samarbete med eleverna. Förde-

len med detta är att undervisningen upplevs som mer förankrad i tonårsverkligheten. Dock är det alltid lärarnas sak att garantera vissa baskunskaper.

Planering

Formellt ankommer det på skollädaingen att tillse att eleverna får undervisning om sexualitet och samlevnad. På en del skolor delegeras ansvaret till en enskild, engagerad lärare eller till en särskild grupp. Den nya läroplanen lämnar större utrymme för elevernas fria val och skolornas lokala tillägg än den gamla.

Sexual- och samlevnadsundervisningen är ämnesövergripande i den meningen att den tematiskt kommer in i många olika ämnen. Kärleksdikter, musik, konst, fakta kring graviditet, könsroller, etniska frågor, tonårspsykologi, historia, fysiologi, m m ger temat bredd och djup. Bara ett samtal kring kondom kan ju handla om historiska aspekter, tonårsattityder, frågor om hur kroppen fungerar och överbefolkningsfrågor.

Sexual- och samlevnadsfrågor kan höra hemma inom biologi, historia, geografi, samhällskunskap, idrott och hälsa, svenska, m fl ämnen. Men på många skolor har valet av ämne inte så stor betydelse. Ofta kan den vardag som lärare och elever har tillsammans vara den bästa grunden för diskussioner om sexualitet och samlevnad. Många lärare har också ett engagemang som går över ämnesgränserna.

Även om vissa lärare tar på sig ansvaret för sexual- och samlevnadsundervisningen så bör alla lärare vara informerade om innehållet i undervisningen och stödja den. Det är en stor fördel om samlevnadsundervisningen blir hela skolans angelägenhet och inte bara en verksamhet som sköts av en entusiastisk "elit". En god samlevnadsundervisning kan påverka stämningen i hela skolan. Studiecirkelverksamhet är ett sätt att få flera engagerade.

På många skolor skapar man temadagar eller temaveckor om sexualitet och samlevnad. Att planera det i en särskild grupp, eventuellt i samarbete med eleverna, brukar upplevas som mycket inspirerande. Det är dock viktigt att det tematiska inte får karaktären av "att avverka" området. Undervisningen måste också ingå i skolans vardag och vara ämnesövergripande på det sätt som läroplanen anger.

Genom ett sammanhängande tematiskt arbete har man större möjligheter att komma bort från skolmiljön, t ex för att besöka en ungdomsmottagning. På en del håll har man också tyckt att samlevnadssamtalen är lättare att föra på annat håll i

en mer avspänd atmosfär. Man har också ansett att en sammanhållen tematid ger större flexibilitet.

Tonårsutveckling och samlevnadsinformation

Sexual- och samlevnadsundervisningen skiljer sig från annan undervisning i den meningen att den intimt följer elevens utveckling. Eftersom erfarenheter, mognad och personligheter under hela skoltiden skiljer sig dramatiskt mellan olika elever i samma ålder kan inte skolan vänta sig att avverka fakta eller värderingsområden på det sätt som man kanske gör inom andra ämnesområden. Snarare måste man se sexual- och samlevnadsfrågorna i ett dynamiskt perspektiv där eleven hela tiden bearbetar och integrerar information utifrån sin egen utveckling. Det man lär sig om kroppen har en innebörd före puberteten, en annan under själva puberteten och en tredje efteråt. Den information man bearbetar upplevs på ett sätt före första samlaget och på ett annat när man under en tid varit tillsammans med en partner sexuellt. Osv. Även ens personliga livsvillkor påverkar synen på dessa frågor.

Det är därför som kontinuiteten i undervisningen är så viktig. Den grundläggs under de första skolåren och byggs sedan successivt upp på ett sätt som eleverna känner igen som något återkommande. Samma teman kommer igen med fördjupat innehåll beroende på att elevernas referensram ökar i omfång, etiska frågor kan diskuteras i ett allt större perspektiv osv.

Att elever får höra vuxna med olika uppfattning och förhållningssätt är betydelsefullt, liksom att män så väl som kvinnor kommer till tals.

Några metodmaterial för skolan:

Eva Annerås och Per Blanck: *Hurdå, då* (Landstinget i Älvsborg, 1993)

Aage Brandt: *Sexikon. Från A till Ö om kärlek och sex* (Rabén & Sjögren)

Erik Centerwall: *Att sätta ord på känslor. Samtal om sex och samlevnad med pojkar i tonåren* (LIC Förlag)

Grethe Fagerström: *Sexologi för ungdom* (Fagerström & Vejde 1994)

Ingert Ohberg: *Samtala om samlevnad Grundskolan* (Utbildningsförlaget, 1985)

Ingert Ohberg: *Samtala om samlevnad Gymnasieskolan* (Utbildningsförlaget, 1985, 1988)

Katarina Roth & Lasse Svensson: *Kärlek på gymnasiet* (PedEtik, 1994)

Katarina Roth & Lasse Svensson: *Kärlek på gymnasiet Lärarhandledning* (PedEtik, 1994)

Katarina Roth & Lasse Svensson: *Föräldrar som frågar Annorlunda föräldramöten* (PedEtik, 1994)

Katarina Roth & Lasse Svensson: *Pedagoger som vågar* (PedEtik 1990)

Röda tråden - metodmaterial från LAFA, Landstinget förebygger AIDS (Stockholm 1995)

Vardagens kunskap

Det finns en bas av fakta, nödvändig att känna till. Temat sexualitet och samlevnad handlar ofta om de vardagliga situationernas fakta, om preventivmedel, sexuallivets fysiologi, könsjukdomar, graviditet, abort m m. Dessa kunskaper blir mer lättillgängliga om de ses utifrån det verkliga livets perspektiv. Genom frågor och situationer får fakta en påtaglig innebörd.

På mottagningen

Både pojkar och flickor kan vara nyfikna på hur den gynekologiska undersökningen går till. Ofta gör man ju också studiebesök i grupp på mottagningen för att denna inte ska vara något främmande som fylls med föreställningar och fantasier. Att en ungdomsmottagning också är till för pojkar så väl som för flickor är något som allt mer tränger igenom.

Även läraren kan bidra med avdramatisering genom att berätta om hur en mottagning för preventivmedelsrådgivning eller en ungdomsmottagning fungerar.

En mottagning kan för en flicka upplevas som lite av en initiering i det vuxna livet. Hit kommer hon med den del av sin personlighet som vill vara självständig och mogen. Hon tar ansvar och även om hon kan komma med frågor och problem som hon kanske själv upplever som "barnsliga" förväntar hon sig att bli tagen på allvar. Mottagningen är ju inte bara till för undersökning utan också för samtal och frågor. På ungdomsmottagningen ska det dessutom finnas en kurator eller psykolog som kan ge råd och stödjande samtal.

För en lärare som ska förbereda t ex ett studiebesök gäller att ta reda på hur just den mottagningen fungerar.

Måste man gå igenom en gynekologisk undersökning för att få p-piller, kan någon undra. Och visst är det bra att veta att detta inte är nödvändigt. Men många flickor tar ändå chansen

Detta avsnitt ger bakgrund till de basfakta som krävs, dock utan anspråk på att vara heltäckande. Var och en väljer sedan själv att plocka fram det nödvändiga med hänsyn till elevernas ålder och mognad.

att undersöka sig i samband med att de får p-piller eller något annat preventivmedel. Man vill få bekräftat att man är normal.

Så här berättar en kvinnlig barnmorska:

”En annan orsak till att man vill ha en gynundersökning är kanske att man haft oskyddat sex. Eller så kan man tro att något inte är som det ska, man har till exempel inte lyckats sätta i en tampong – vilket oftast orsakas av att man satt in den snett. Orsakerna kan vara många.

Flickan kan naturligtvis säga nej till att undersöka sig och hon kan också kliva ner ur gynstolen om hon inte vill fortsätta.

Undersökningen gör inte ont men den som undersöks kan uppleva en tryckkänsla i underlivet.

När jag undersöker berättar jag hela tiden vad jag gör, till exempel: Nu tittar jag i slidan.

Syftet är då att titta på livmodertappen om det finns sår eller tecken på infektion. Om det finns anledning kan man också ta vissa prover, till exempel klamydiaprov.

Ibland kan jag vilja visa med en spegel, till exempel för att visa hur man sätter in en tampong. Vill du titta i spegeln? frågar jag. Men det kan flickan tycka är jätteläskigt.

Många har fantasier om att allt inte är normalt. Flickan kanske har känt i slidan och upptäckt livmodertappen. Eftersom hon inte känt till att den skulle finnas där, kan hon tro att det är en cancerknöl eller något liknande.

Därför förklarar jag och bekräftar att allt är normalt.

När hon kommer ner ur stolen är det viktigt att än en gång berätta vad man gjort, eftersom hon kanske varit för spänd när hon satt i stolen för att kunna höra vad som sagts. Så jag berättar vilka prover som tagits och säger att allt ser normalt ut.”

Fortfarande finns ju föreställningar om att t ex ungdomsmottagningar riktar sig enbart till flickor. En del mottagningar har nu skapat särskilda tider, mottagningar, för pojkar – ”unga män”. Skälet att pojkar besöker en mottagning är ofta att de tror sig ha någon könssjukdom.

Så här berättar en manlig barnmorska:

”Oftast är oron orgrundad men de män jag träffar vill absolut inte föra någon eventuell sjukdom vidare. Det är t ex vanligt att man kommer i början av ett nytt förhållande för att vara säker på att inte föra någon sjukdom vidare in i den nya relationen.

Det finns inte sällan en rädsla för själva provtagningen och man har ibland hört hemska historier om någon som blivit illa behandlad. Att det gör ont kan ibland vara sant, om man t ex har en pågående infektion i urinröret. Men inte alls så ont

som det påstås. Den vanligaste reaktionen är dock kommentaren: Det gjorde ju inte alls ont.

Då jag vet att många män, framför allt unga män, går med frågor om detaljer i underlivet, det kan vara knotttror, pigmentfläckar och olikstora testiklar, gör jag alltid en undersökning av pungen och penis. Dels för att upptäcka eventuell sjukdom, men också för att den unge mannen ska få reda på att han ser OK ut i underlivet.”

Så för både pojkar och flickor kan besöket på mottagningen ge självkänsla och självförtroende.

Mannens och kvinnans kropp

Många frågor från unga människor har direkt eller indirekt att göra med fysiologi och pubertetsutveckling. En pojke kanske tycker att flickor är annorlunda och, som han uttrycker det; ”verkar funka på ett annat sätt”. Sådana frågor kan handla om relationen och de sexuella skillnaderna mellan pojke och flicka vad gäller roller och sätt att uttrycka sig. Men det kan också hända att pojken faktiskt söker efter ett svar som rör de fysiologiska och därmed förknippade psykologiska skillnaderna mellan könen.

Likaså kan flickors frågor om ”hur man gör med en kille” handla om en vilja att förstå den fysiologi där den manliga ”njutningen har sitt säte”. Att se sammanhanget mellan förmågan till njutning och fysiologin är i sig betydelsefullt för en ung människa som ska ta ställning till livsfrågor.

Den fascination som finns inför kroppens och fortplantningens sinnrika mekanism är i sig identitetskapande. Den säger pojken och flickan att de är en del av ett större sammanhang.

Mannen

Mannens könsorgan består av inre och yttre. De inre könsorganen är testiklarna, sädesledarna och de accessoriska könskörtlarna. De yttre könsorganen består av penis och pung.

Testikeln är ”manlighetens säte” och motsvaras hos kvinnan av äggstockarna. Båda producerar manliga respektive kvinnliga könshormoner och könsceller. Hos fostren anläggs testikeln i bukhålans bakre vägg, varifrån den under fosterutvecklingen sänker sig för att så småningom hamna i det hudveck som bildar pungen. Om en testikel blir kvar i bukhålan, kan den inte producera livsdugliga könsceller. Orsaken är egentligen okänd men det anses att det beror på att spermiebildningen är beroende av den 3 grader lägre temperatur som råder i pungen, scrotum.

Kunskap om att testiklarna ska vara två och att det kan hän-

da att en testikel dröjer sig kvar i bukhålan, kan vara betydelsefull för en pojke. Han kan själv undersöka om så är fallet. Men man bör också påpeka att scrotum drar ihop sig vid kyla och vid sexuell upphetsning och att testiklarna då kan försvinna in i bukhålan. Före puberteten bör pojken vid läkarundersökning i skolan ha fått bekräftelse på att båda testiklarna finns i pungen.

I testiklarna finns Leydig-cellerna som producerar könshormoner samt de könsceller som mognar till spermier. En spermie är 0,06 mm lång och består av huvud, hals, mellanstycke och svans. Spermien drivs, i moget tillstånd, framåt med snabba slag av svansen.

De manliga könshormonerna kallas för androgener. Det viktigaste är testosteronet, som produceras av Leydig-cellerna i testikeln. Också binjuren, hos både män och kvinnor producerar hormoner, däribland androgener. Även kvinnans äggstockar producerar en del manligt könshormon. Det manliga testosteronet hos kvinnan brukar anses betydelsefullt för hennes könsdrift.

Det testosteron som produceras redan i fosterlivet och av den lilla pojken efter födseln är betydelsefullt för utvecklingen i manlig riktning. Först vid puberteten producerar pojken åter sådana mängder testosteron som under första levnadsåret.

Spermaproduktionen i testiklarna är beroende av flera hormoner i hypofysen. FSH, follitropin, reglerar produktionen av spermier. LH är ett hormon som påverkar testosteronet som i sin tur påverkar spermiernas vidare utveckling. Även hormoner från hypotalamus tar del i förloppet.

Här kan det påpekas att en del anabola steroider, genom att ersätta kroppens testosteron ger signal till hjärnan att avbryta testiklarnas testosteronproduktion. Detta leder till att kroppens testosteronproduktion på sikt upphör. Vid en längre tids användning av större kvantiteter anabola steroider minskar testiklarna i storlek. Så småningom kan användningen leda till sterilitet. Detta är en av orsakerna till att det är betydelsefullt för unga att förstå hur könshormonerna samverkar för att vidmakthålla fortplantningsförmågan.

Spermierna transporteras vidare till bitestiklarna, där de mognar och förvaras under flera veckor. Det tar totalt 72 dagar för spermierna att bli befruktningssugliga. I varje sädesuttömning finns omkring 100 miljoner spermier per ml. Ett ejakulat, en sädesuttömning, brukar bestå av 2 – 4 ml sperma. Sperman utgörs av sädesvätskan samt spermierna. Det stora antalet spermier ökar chansen till befruktning. Omkring en tiondel av spermierna är onormala och saknar förmåga att befrukta.

Sperman transporteras vidare genom sädesledaren till sädes-

blåsan. Både prostatan, som omger urinrörets övre del, och andra körtlar bidrar till sperman med sekret. När ejakulatet kommer ut i luften koagulerar det och sperman kan då se flugig ut. En pojke kan ha frågor om detta och tro att det är något fel på hans sperma.

Endast en liten del av sperman utgörs av spermier och vätska från testiklarna. Om man skär av sädesledaren – som vid sterilisering, s k vasektomi – producerar testiklarna fortfarande testosteron och spermier. Men spermier kan inte vandra vidare mot sädesblåsan utan sugas upp av kroppen. Uttömningen som består av sekret från prostata och andra körtlar, är lika riklig som förut. Mannens könsdrift blir inte mindre på grund av vasektomi.

Penis består av tre svällkroppar med en vävnadsstruktur som är tvättsvampartad med vida hålrum mellan artärer och vener. Då dessa hålrum fylls med blod från artärerna hårdnar penis. En beskrivning av ståndets fysiologi kan vara betydelsefull eftersom det fortfarande finns föreställningar om att penis är en muskel – och att den är viljestyrd.

Vid ollonets bas sitter några små knottor, talgkörtlar. Det händer att pojkar kommer till skolsköterska eller läkare och tror att dessa är tecken på en könssjukdom. Körtlarna producerar ett sekret, smegma. Man bör nämna för pojkar att de bör tvätta bort detta för att förhindra infektioner. Samtidigt bör man också säga att överdriven hygien kan leda till hudirritationer, t ex på grund av för stark tvål. Kanske är vanligt vatten det bästa tvättmedlet.

Under upphetsningsfasen blir penis styv genom ökad blodfyllnad. Testiklarna lyfts upp mot bäckenbotten av pungens muskulatur. Vid ollonet kan en viss utsöndring ske från körtlar. Hela kroppen blir allt mer involverad i upphetsningen: starkare andning, snabbare hjärtslag, ökat blodtryck, rodnande hud osv – fram till ejakulationsfasen då orgasmen sker. Därefter kommer en avslappningsfas.

Samspelet mellan det autonoma nervsystemet (det som inte står under viljans kontroll) och musklerna i bäckenbotten är av stor betydelse för upphetsningen och orgasmupplevelsen.

Mannens erektion är beroende av både det parasympatiska och sympatiska nervsystemet. De parasympatiska impulserna utgår från ett nätverk av nervtrådar och nervceller i bäckenet på korsbenets insida och de sympatiska från ett område betydligt högre upp i ryggmärgen. När impulser från det sympatiska nervsystemet når penis respektive klitoris vidgas blodkärlen, samtidigt som en ventil sluter till utflödet.

Penis sväller och styvnar till mer än dubbla storleken. En i vilande läge mindre penis växer mer än en större. Detta kan

vara betydelsefullt att påpeka, eftersom en hel del frågor från unga pojkar handlar just om penis storlek.

Hos mannen blandas vätskor samman från prostata, sädesblåsa och andra körtlar. Urinröret täpps till mot urinblåsan för att sädesvätskan ska kunna passera och genom en mycket komplex process skapas de rytmiska sammandragningarna i bäckenbotten som resulterar i sädesuttömningen. Kvinnan har sammandragningar av samma typ och rytm. Under ejakulationen hos mannen sammandrar sig urinrörets glatta muskler och de tvärstrimmiga musklerna vid penisbasen.

Störningar i denna process kan bero på fel i nervbanor, blodkärl eller muskler. Att ryggmärgsskadade, som inte upplever känsel i könsdelarna ändå kan få stånd och eventuellt sädesuttömning genom manuell stimulans beror på att det är frågan om reflexer i nervsystemet. Kunskapen kring den manliga sexualitetens fysiologi har erhållits delvis genom att man studerat ryggmärgsskadade. Det är också viktigt att veta att både män och kvinnor med ryggmärgsskador har förmåga att uppleva orgasm genom att stimulera andra delar av kroppen. Genom forskning om ryggmärgsskadades sexualitet har man lärt mycket om möjligheter till sexuell variation.

Kvinnan

Kvinnans inre könsorgan är äggstockarna, äggledarna, livmodern samt slidan. De yttre är blygdläpparna och klitoris.

Pubertetsutvecklingen startar under inverkan av ett hormon från hypotalamus som kallas för GnRH. Detta påverkar hypofysen som producerar två andra hormoner: FSH och LH. Dessa hormoner påverkar så småningom östrogenproduktionen och äggbildningen i äggstockarna. Den första menstruationen är det yttre tecknet på att dessa funktioner kommit igång.

Äggstockarna sitter på var sin sida om livmodern och är förbundna med livmodern via äggledaren. Äggstocken är en oval och flat körtel, upphängd vid bäckenets sidovägg nära livmoderns övre del. I äggstockarna finns ett givet antal ägganlag, varav några varje månad utvecklas vidare till det så kallade follikelstadiet. Av dessa blir vanligtvis en helt färdig. Follikelns kapsel spräcks under hormonell påverkan och den mogna äggcellen sköljs ut i bukhålan (ovulationen). En del kvinnor känner av när detta sker. Ovulationen sker ganska exakt två veckor före följande menstruationsblödning. Om tiden mellan menstruationerna är oregelbunden eller längre än 28 dagar så är det alltså tiden mellan menstruation och ovulation som varierar. Tiden mellan ovulation och nästa menstruation är den sam-

ma, dvs två veckor. För den som har oregelbundna menstruationer är det därför svårt att exakt avgöra när ägglossningen sker.

Äggcellen fångas upp av äggledarens trattformiga mynning och drivs av flimmerhår och äggledarens peristaltik mot livmodern. Om äggcellen möter spermien som tagit sig upp genom livmodern kan det ske en befruktning i äggledaren, varefter äggcellen omedelbart börjar dela sig. Det befruktade ägget vandrar vidare och når fram till livmodern efter någon vecka. Där fastnar det i livmoderväggen och växer där vidare. Cellerna som är kvar efter follikeln i äggstocken bildar en så kallad gulkropp som insöndrar östrogener och gestagener. Gulkroppen försvinner efter hand om ingen befruktning sker.

Livmodern är päronformad och den nedre avsmalnande delen kallas livmoderhalsen. Den del som sticker in i slidan kallas för livmodertappen – portio. Hållrummet inuti kallas livmoderhålan.

Omkring 500 äggceller hinner mogna under en kvinnas fruktsamma liv. De övriga ägganlagen utvecklas inte. I klimakteriet förändras hormonproduktionen både i hypofys och äggstockar. Äggmognaden och därmed ägglossningen upphör.

De kvinnliga könshormonerna är alltså östrogenerna och gestagenerna (gulkroppshormonerna). Dessa produceras till största delen i äggstockarna. En del kommer också från binjurebarken. Även män har kvinnliga hormoner liksom kvinnor manliga – om än i mindre doser. Hormonproduktionen hos kvinnan sker i en rytm som bildar menstruationscykeln. Principen för p-piller, som innehåller de båda kvinnliga könshormonerna, är att påverka hormonproduktionen så att ägglossningen hämmas.

Liksom testosteronet är betydelsefullt för mannens pubertetsutveckling sätter östrogenerna och gestagenerna igång och utvecklar kvinnans pubertet. Östrogener påverkar könsorgan, slida, livmoder och mjölkkörtlar. Gestagenet progesteron påverkar bildandet av sekret i livmoderns slemhinna liksom i äggledaren.

Kunskaper om menstruationscykeln är viktig för att förstå hur olika preventivmedel verkar och framför allt om man vill tillämpa naturliga preventivmetoder.

Menstruationscykeln är hormonellt styrd, ytterst från hypothalamus. Förutom förändringar i hormonmönstret förändras också livmoderslemhinnan. I början av varje menstruationscykel förnyas slemhinnan. Den växer för att vara redo att ta emot och bädda in ett befruktat ägg. När sedan hormonerna signalerar att det inte blivit någon befruktning eller graviditet, då stöts den gamla slemhinnan bort och menstruationen börjar om.

nen kommer. Menstruationen består av blod och rester från livmoderslemhinnan.

Genomsnittsålder för första menstruation är 12 år – med en variation från 10 till 16 år. Det vanligaste intervallet mellan två menstruationer är 28 dagar men variationer från 21 till 35 dagar är vanliga och inte onormala. Menstruationerna kan också göra uppehåll i flera månader på grund av stress, resor, bantning, extremt idrottande eller annat. Under de första åren kan menstruationsblödningarna vara oregelbundna. När menstruationerna blivit mer regelbundna är det relativt vanligt med menstruationssmärter, dysmenorré. Smärta med illamående kan leda till att flickan måste stanna hemma från skolan. P-piller kan hjälpa mot dysmenorré men det finns också andra medel ifall flickan inte har behov av p-piller som preventivmedel.

Bröstutvecklingen kommer tidigt under puberteten. En flicka kan söka rådgivning för till exempel för små bröst eller för stora bröst eller för att bröstet är olika stora. Detta är emellertid svårt att påverka på hormonell väg, eftersom det är ärftligt.

Slidväggarnas slemhinnor är beroende av östrogen för sin tjocklek och elasticitet. Före puberteten och efter klimakteriet är slidväggarna tunnare. Slemhinnan i slidans mynning bildar ett veck som är mödomshinnan. Storleken på mödomshinnan varierar, vid det första samlaget brister den, vilket oftast leder till en mindre blödning. Men mödomshinnan är också tänjbar och det behöver inte alls bli någon blödning. Det finns många myter kring mödomshinnan, t ex att den är tjock och ogenomtränglig. För de flesta är mödomshinnan vid det första samlaget inte något större problem. Om det är svårt att genomföra samlaget kan det snarare bero på nervositet och spänningar.

De yttre könsorganen består av de stora och små blygdläpparna. De små blygdläpparna går samman vid klitoris, som liksom mannens penis är en svällkroppsvävnad. Mellan klitoris och slidan mynnar urinröret. Området mellan de yttre könsorganen och anus kallas för mellangården. Musklerna i bäckenbotten och de muskler som omger klitoris, slidmynningen och anus är av betydelse för förmågan till sexuell upplevelse. Likaså har de manliga könshormonerna, som även kvinnan har, betydelse för sexualiteten. Östrogenets betydelse är inte klarlagd. Östrogen påverkar slemhinnorna. Antagligen har östrogen en betydelse för den sexuella beredskapen hos kvinnan. Likaså har nervsystemet och olika signalsubstanser betydelse för det sexuella gensvaret.

Liksom hos mannen ökar blodgenomströmningen i vävnaderna vid sexuell upphetsning. Klitoris förstoras genom

svällkropparna, liksom blygdläpparna. Slidan fuktas från slidväggarna. Strax före orgasmen kan kvinnan uppleva att klitoris sjunker in i kroppen. Det händer att partnern har frågor om detta, han tror tvärt emot vad som är fallet att det är ett tecken på att kvinnan är mindre upphetsad. När kvinnan närmar sig orgasm sluter sig – vid samlag mellan man och kvinna – den yttre tredjedelen av slidan kring penis och de inre två tredjedelarna vidgar sig. Under kvinnans orgasm sker en serie sammandragningar. Även i livmodern sker rytmiska sammandragningar av bäckenbottens muskler.

Efter orgasmen inträder en vilofas. Kvinnan kan dock få orgasm igen under det att mannen behöver vänta en viss tid innan han börjar på nytt. Hos män uppträder också ofta en överretlighet i ollonet strax efter samlaget.

Dock måste man påpeka att denna beskrivning innehåller många individuella undantag. Vad gäller orgasmen så är den personliga upplevelsen det viktigaste. Standardiserade beskrivningar blir alltid mer eller mindre felaktiga. Många – kanske de flesta – kvinnor får inte orgasm vid enbart vaginalt samlag utan genom annan stimulering. Andra kvinnor får inte orgasm. Det är viktigt att inte ge schablonbilder av njutningen utan snarare betona variationerna i beskrivningen av njutning.

Graviditetsutvecklingen

Utvecklingen av embryot och sedan fostret fram till födelsen finns beskriven i många olika sammanhang, både fack- och populärvetenskapligt. Här ska vi bara ge korta huvuddrag. På hormonell väg, genom HCG och progesteron, förhindras, om befruktning ägt rum, att livmoderslemhinnan bryts ner och stöts ut ur livmodern. Genom celledelning bildas ett embryo, som bäddas ner i livmoderslemhinnan och sedan hålls vid liv genom moderkakan. Utbyte av näringsämnen, syre, avfallsprodukter mellan modern och fostret sker genom navelsträngen och moderkakan som sitter fast i livmoderväggen. På omkring åtta veckor utvecklas embryot till ett foster med de mest betydelsefulla av de mänskliga organen och även anlagen för en mänsklig kropp visar sig nu tydligt.

I fjortonde veckan kan man se en pung på det manliga fostret och blygdläppar på det kvinnliga. Pojkfostret börjar att producera testosteron relativt tidigt, vilket avgör att pojken urskiljs från de kvinnliga grundanlagen.

Modern och fostret har två separata blodomlopp, vilket är betydelsefullt för att modern inte ska bilda antikroppar mot fostret som mot en främmande kropp. Detta är också en orsak

till att endast en mindre del av barnen till HIV-smittade mödrar blir smittade.

Vid förlossningen är verksamma hormoner östrogen, progesteron och oxytocin. Förlossningen indelas i tre stadier: öppningsfasen, utdrivningsfasen samt efterbördsfasen, från förlossningsögonblicket till det att moderkakan stötts ut.

Den relativa hjälplöshet som spädbarnet och småbarn demonstrerar jämfört med andra däggdjur är unik. Mycket tyder på att meningen med detta är att barnet ska hinna utveckla sina psykiska och sociala färdigheter. Kvinnans bäckenöppning tillåter inte att föda fram större huvuden. Så människan föds prematur vilket i sin tur gör att hon behöver större omvårdnad än andra däggdjur.

Preventivmedel

Att kunna skapa nytt liv är något positivt och en källa till glädje och en yttersta mening med sexuallivet. Detta är den positiva utgångspunkten även för information om preventivmedel.

Utgångspunkten för att använda preventivmedel är insikten att man är fertil. Både för pojkar och flickor i tonåren kan det upplevas som främmande och överkligt att kroppens förändringar leder till förmågan att "göra barn". Särskilt pojkar i tonåren kan se sexualiteten som frikopplad från sin fertila förmåga.

Att diskutera olika former av preventivmedel, innebär också att man samtalar om livssituationer. Vilket preventivmedel passar just nu, när jag lever så här? I ett fast förhållande – men under hur lång tid? Under en period när jag egentligen inte förväntar mig att ha sex med någon? Tillsammans med någon jag inte känner så väl? osv.

Valet av preventivmedel beror också på den förhandsinformation man fått och vilken upplysning man får i skolan. Mer erfarna elever står ofta som förmedlare av information och desinformation. Och en förälders erfarenhet av preventivmedel kan också påverka tonåringen. Om mamma har negativa erfarenheter av till exempel p-piller från sin ungdom, kan detta påverka dottern. Pappan har negativa erfarenheter av att använda kondom och förmår därför inte propagera för detta inför sina barn.

Man brukar dela in preventivmedlen i

- naturliga metoder
- barriärmetoder
- hormonella metoder
- sterilisering

Naturliga metoder

Till de naturliga metoderna brukar räknas "avbrutet samlag" och "säkra perioder".

Avbrutet samlag innebär att mannen drar ut penis ur slidan precis före utlösning. Detta har kanske varit den vanligaste preventivmetoden genom århundradena. Nackdelen är att den kräver stor tillit till mannens förmåga att avgöra när utlösningen kommer. Frestelsen finns där från bådassida att trots allt vilja fullborda samlaget. Det kan också komma spermier före utlösningen, bl a för att neutralisera den sura urinen i urinröret kan spermier följa med den basiska vätskan.

Säkra perioder bygger på kunskapen att ägglossningen sker omkring 14 dagar innan nästa menstruation och att den manliga spermien kan leva upp till fem dygn i livmodern efter samlaget. Om kvinnan har regelbundna menstruationer och kan bedöma förändringar i slidsekret m fl tecken på att ägglossningen sker, kan hon alltså undvika den vecka då hon är fertil.

Metoden är framför allt ett bra sätt att lära känna sin kropp. Men särskilt för tonåringar som ofta har oregelbundna menstruationer är den en osäker preventivmetod. Kunskap om avbrutet samlag och säkra perioder bör alltid ingå i sexualupplysning till ungdomar. Det gör att man kan förstå och använda andra metoder bättre.

Barriärmetoder

Kondom och pessar brukar kallas för barriärmetoder, de sätter upp ett mekaniskt hinder för spermier.

Kondomen är än så länge mannens enda preventivmedel och även det enda som skyddar mot könssjukdomar. Kondomen ska då användas under hela samlaget.

Kondomen sätts på när penis är styv och strax före inträngandet i slidan. En del kondomer har glidmedel, vilket underlättar inträngandet. Under samlaget kan kondomen glida av om penis slaknar något. Vid analt samlag bör man alltid använda glidmedel, men det ska vara vattenbaserat. Olje- eller alkoholbaserat glidmedel, t ex vaselin, kan förstöra kondomen. Man bör se till att kondomen sitter kvar på penis när han drar sig ut efter fullbordat samlag, t ex genom att han håller i den när han drar sig ut.

Det händer också att den går sönder – även om detta är ovanligt. Orsaken till detta kan vara:

- att den repas av t ex en vass nagel
- att den är för gammal (man bör kolla datumstämpling)

- att den förvarats felaktigt, torrt och varmt under en lång tid
- fabrikationsfel (dock hör de svenska kondomerna till de säkraste i världen).

Kondomen är lätt tillgänglig i olika typer av affärer, bensinmackar, kiosker m m. Ofta kan man också få den gratis vid en ungdomsmottagning eller av skolsköterskan.

Pessar

Pessaret är en skål av gummi som ska sitta i slidan så att det täcker livmodertappen. Pessar måste ha rätt storlek och provas in av läkare eller barnmorska. Tillsammans med en spermiedödande salva hindrar pessaret spermier att komma vidare. Pessar utan spermiedödande salva anses ha liten effekt. Pessaret ska sitta kvar minst sex timmar efter samlaget. Att lära sig sköta och sätta in pessaret kräver en viss träning.

Spermiedödande medel

Olika spermiedödande, kemiska medel, förs in i slidan och fungerar som en kemisk barriär. De finns som salvor, skum, gelé, p-kudden och kan köpas på apotek och sjukvårdsaffärer.

P-kudden innehåller det spermiedödande medlet nonoxynol-9. Den kan användas under en tid av 24 timmar och bör sitta kvar i vagina sex timmar efter det senaste samlaget. För att sätta den rätt i slidan och för hela hanteringen av den, krävs en förtrogenhet med det egna underlivet. Säkerheten är jämförbar med pessar.

För alla barriärmetoder gäller att upplevelsen av dem är en individuell fråga. De kan upplevas som störande, oromantiska, kladdiga, krångliga osv. Andra kan tycka att det är bra med medel som de själva har kontroll över och som är garanterat ofarliga. Allergiska reaktioner förekommer men är sällsynta.

Säkerheten är delvis beroende av den personliga hanteringen. Att enbart använda spermiedödande medel innebär inte särskilt hög säkerhet. Helst ska man också använda kondom eller pessar. Enbart kondom innebär dock en hög säkerhet om den används rätt och konsekvent.

Med tanke på smittrisker och på att unga kvinnor ibland inte kan eller vill använda p-piller, bör man vänja tonåringar vid att kondomen alltid ska ingå som en möjlighet eller en nödvändighet i samlivet.

P-piller

Det finns två typer av p-piller: kombinerade piller och minipiller.

Kombinerade piller

Vanligast är kombinerade piller. De innehåller två kvinnliga hormoner: östrogen och progesteron, som även kallas gestagen. Dessa piller förhindrar ägglossningen och gör att slemhinnan i livmodern inte kan ta emot det befruktade ägget. Även slemmet i livmoderhalsen blir svårare att tränga igenom för spermerna. Tabletterna finns på en karta med markerade dagar och tas i perioder om tre veckor och därefter en veckas uppehåll. Tabletterna måste tas regelbundet och måste kombineras med annat skydd om man glömmer att ta en tablett.

Minipiller

Minipiller innehåller endast progesteron och påverkar framför allt slemmet i livmoderhalsen så att spermerna får svårare att tränga igenom. Även ägglossningen kan påverkas, men inte hos alla. Genom att minipiller inte innehåller östrogen har de mindre biverkningar men är också något mindre säkra än vanliga p-piller. Minipillernas säkerhet är mycket beroende av att de tas regelbundet. Tonårsflickor som vet med sig att vara glömska, bör avrådas från att ta minipiller.

Biverkningarna för kombinerade p-piller är mycket noggrant utredda. Öron för att gå upp i vikt är vanlig bland flickor i tonåren som är måna om sitt utseende. Hormonerna i p-piller ger ökad aptit vilket kan leda till viktökning. Men det är inte alls säkert att man reagerar på det sättet. I början kan man också uppleva illamående och bröstspänningar.

De allvarliga biverkningarna är mycket få, men man har ansett att kvinnor över 35 år som röker och är överviktiga bör välja ett annat preventivmedel. Man anser att det kan finnas ett visst samband mellan risken för blodpropp och användandet av p-piller hos äldre kvinnor. Långvarig användning av p-piller samt rökning visar också ett visst samband med vissa typer av cancer. Det innebär att man bör avråda från rökning över huvud taget men också att äldre kvinnliga rökare inte bör använda p-piller.

Ett samband mellan bröstcancer och p-piller har man inte kunnat påvisa, däremot har man visat att p-piller motverkar vissa former av cancer. Det verkar som om p-piller skyddar mot cancer i äggstockarna och i livmoderhålan.

P-piller verkar ge ett visst skydd mot äggledarinflammationer till följd av klamydia och gonorré, även om de naturligtvis inte skyddar mot själva könssjukdomen.

Positivt är också att p-piller kan användas mot kraftiga menstruationsblödningar och menssmärtor. Rikliga menstruationsblödningar som leder till blodbrist kan behandlas med p-piller.

Särskilt för tonåringar kan det också vara intressant att veta att p-piller kan minska akne och besvärande hårväxt.

Gestagent hormon kan också tas genom sk p-spruta var tredje månad eller genom p-stavar som sätts in under huden på överarmens insida. P-stavarna verkar under en period av minst fem år. Oregelbundna blödningar eller mensuppehåll gör metoderna mindre attraktiva, vilket innebär att de inte är förstahandsalternativ för flickor i tonåren.

För alla hormonella preventivmedel gäller att de har mycket hög grad av säkerhet, om de används enligt föreskrifterna.

Spiral

Spiral eller livmoderinlägg är gjord av plast med tillsats av koppar och sätts in i livmodern. Den hindrar graviditeten genom att påverka livmodern lokalt och påverkar inte övriga kroppen. Av flera skäl rekommenderas inte spiral som första metod till unga kvinnor eller kvinnor som inte fått barn. Spiral ökar inte infektionsrisken men den skyddar inte heller och om man får en underlivsinfektion kan förloppet bli svårare.

STD

Vid de öppna samtalen om sexualitet och samlevnad finns det en risk att STD inte behandlas tillräckligt allsidigt. Därför är det viktigt att bestämma vilka basfakta som absolut bör vara med i undervisningen och eventuellt komplettera diskussionerna med denna information.

Överdrivna skildringar av könssjukdomar och deras risker kan innebära att unga människor överdriver sexualitetens risker och fixerar sig vid och söker efter tecken på sjukdom – trots att de kanske själva varit ytterst omdömesgilla i sina sexuella handlingar. Beskrivningar av STD bör inte utgöra huvudbudskapet i informationen om sexualitet och samlevnad.

Flytningar i underlivet kan ha många olika orsaker. Under ägglossningen kan de periodiska flytningarna hos en flicka skapa oro för en könssjukdom. En pojke kan oroa sig för att prickar på ollonet är ett tecken på kondylom. Överdriven renlighet kan också orsaka klåda. Tätslutande kläder, täta tvättningar eller någon allmäninfektion kan också orsaka candida, en jästsvamp som finns i normalfloran i underlivet men ibland kan ge sjukdomssymptom. Inflammation i förhuden hos pojkar kan orsakas av bristande renlighet.

De flesta kvinnor i fertil ålder drabbas någon gång av en svampinfektion. Svampen kan också finnas hos kvinnor som

saknar symptom, i underlivet, i munnen och i mag/tarmkanalen. Genitalt är de vanligaste symptomen klåda i slidan, blygdläpparna och i mellangården. En flytning kan visa sig som är vitaktig och grynig. Slemhinnorna är irriterade och kan kännas såriga, torra och brännande. Blygdläppar och mellangården kan vara röda och svullna. Svampen är dock lätt att behandla och kvinnan bör få råd vad gäller överdriven hygien, sätt att tvätta sig, åtsittande kläder m m.

KLAMYDIA har under en följd av år varit den mest förekommande STD. Sjukdomen orsakas av en mikroorganism. De flesta som drabbas är under 25 år. Omkring en tredjedel av fallen saknar symptom. Infektionen kan vara vilande och inte förorsaka sjukdom, men smittan kan överföras till partnern.

Symptom kan vara vita flytningar eller sveda när man kissar. Klamydia kan leda till urinvägsinfektion, inflammation på livmodertappen och äggledaren. Inflammationer i äggledaren kan i sin tur leda till ärrbildning och infertilitet. Hos män kan klamydia orsaka bitestikelinflammation vilket också kan leda till sterilitet. Man kan alltså ha sjukdomen utan att veta om det, vilket gör det desto viktigare att låta undersöka sig om man tror att man utsatts för någon form av smitta.

Infektionen är lätt att behandla. Provtagning kan ske från urinrör, livmodertapp eller ändtarm. Klamydia lyder under smittskyddslagen, vilket innebär att man är skyldig att smittspåra, dvs den smittade måste namnge sin partner eller partners som underrättas om risken för smitta och måste låta undersöka sig och genomgå eventuell behandling.

KONDYLOM är vårtor som orsakas av humant papillomavirus (HPV) och finns i flera olika former. Den är idag vanligare än klamydia. Symptom kan vara klåda, sveda och svårigheter att kissa. Man kan ofta se könsvårtorna med blotta ögat. De kan vara upphöjda, runda eller fransiga. Då växer de i klasar och kan ses med blotta ögat. Men det finns också plana kondylom. Vid undersökning penslas de med ättiksyrelösning för att framträda. Vårtorna kan också sitta inne i slidan eller på livmodertappen. På mannen kan vårtorna sätta sig på ollonet, förhuden och penisskaftet men också i urinröret. Hos både mannen och kvinnan kan kondylom förekomma kring analöppningen och inne i ändtarmen. Kondylom kan också ligga vilande, vilket innebär att man inte har något symptom alls. Trots det kan sjukdomen smitta.

Kondylom bör behandlas eftersom det smittar och eftersom man misstänker att vissa typer av kondylom har ett samband med cellförändringar på livmodertappen. Dessa kondylom

hör dock inte till de vanligaste typerna. Kondylom tas bort med laser, frysning, pensling eller skrapning. Men man måste kontrollera resultatet under en lång tid efteråt. Kondylom liknar vanliga vårtor i det att de kan komma tillbaka. För att hindra smitta bör mannen använda kondom i sex månader efter behandling. Inkubationstiden för olika vårtor varierar, från 3 veckor till 8 månader. Kondylom lyder inte under lagen om smittskydd men det kan vara vettigt att partnern låter undersöka sig. Liksom vanliga vårtor läker kondylom ut om de inte behandlas. Detta kan dock ta lång tid.

För många kan beskrivningar av kondylom upplevas som obehagligt och frånstötande. Man bör inte dramatisera riskerna med kondylom eller sjukdomen i sig. Kondylom är en värta och vårtor är svåra att behandla. Förr eller senare brukar de försvinna. De som misslyckas med behandlingen ska heller inte behöva uppleva sig som stigmatiserade.

Se vidare i fyra broschyrer utgivna av Folkhälsoinstitutet, Läkare mot aids, Noaks Ark-Röda korset:
Skydda – att skydda sig själv och andra.
Begripa – att förstå hivinfektion.
Behandla – hivinfektion och dess behandling.
Testa sig – hivtestning, varför, hur och därefter.

HUMANT IMMUNBRISTVIRUS, HIV, kan ligga vilande under lång tid men utvecklas förr eller senare till aids, acquired immunodeficiency syndrom. Aids gäller nu som eget begrepp och skrivs inte längre som en förkortning. Smittan sprids genom sexuell umgänge, genom blod och blodprodukter eller från mor till foster under graviditeten eller i samband med förlossningen. Hittills i Sverige har den mesta smittan skett genom samlag mellan man och man. Att smittan kommit på homosexuell väg får ses som orsakat av särskilda omständigheter. I de länder som haft smittan under längre tid, är den heterosexuella smittan vanligast.

Anala samlag innebär en stor risk för att bli smittad eftersom slemhinnorna är rika på celler som kan ta emot virus. Oralt samlag anses som mindre riskfyllt om inte säden kommer i munnen. Dock kan man inte säga att oralt samlag är utan risker. Virus kan finnas i saliven hos smittade men man har inte kunnat finna bevis på att kyssar smittar. De flesta experter anser att risken är obetydlig eller obefintlig.

Snarare än att peka ut riskgrupper är det viktigt att beskriva riskbeteenden, men heller inte dramatisera riskerna. Hela tiden kan man ju också visa att det finns sätt att skydda sig, genom att "hålla sig till en", hiv-test, kondom osv – och genom att lära sig tala om sexualiteten med den man är tillsammans med. "Säkrare sex" har blivit ett begrepp som också innebär att man kan finna andra vägar till tillfredsställelse än det vanliga samlaget. Att lära sig tala om sex och att på ett självklart sätt skydda sig, är en betydelsefull del av undervisningen i sexualitet och samlevnad. Diskussionen kring detta sker fortlöpande i samhället.

Smittsamheten varierar under sjukdomens förlopp. Den är relativt låg vid genitalt samlag men eftersom sjukdomen leder till döden och ännu inget botemedel finns, måste man se allvarligt på den. Det finns också exempel på personer som blivit smittade av ett enda samlag. Innan man utvecklar aids, vilket oftast tar många år, har man inga särskilda symptom. En del kan få förkylningsliknande symptom någon eller några veckor efter att smittan överförts. Från tre månader efter smittillfället kan diagnos ställas men det kan också ta längre tid innan hiv kan konstateras. Hiv lyder under smittskyddslagen.

Behandlande läkare är skyldig att ge föreskrifter som syftar till att minska risken för att smittans sprids vidare. De kontakter som kan ha smittats är också skyldiga att testa sig.

Hiv ges särskilt utrymme i undervisningen. Det yttersta syftet är naturligtvis att undvika att nya smittas och att hiv sprids. Med sin snabba spridning i världen, bristen på botemedel, den personliga tragiken och de befolkningsförändringar som sker i dess spår, måste man även se sjukdomen i ett vidare perspektiv. Vi måste alltid fråga hur hiv påverkar vårt sätt att leva och att skydda oss.

Hiv-smittan kan heller inte isoleras från andra sjukdomar. Andra könssjukdomar kan öka risken att bli smittad. Aids i sin tur leder till att andra sjukdomar sprids. Tuberkulos drabbar många som får aids och sprids i sin tur vidare till icke hiv-smittade. Detta är en orsak till att förekomsten av tuberkulos ökar i många u-länder. Hiv är inte latent, vilande, utan en kontinuerlig infektionsprocess som pågår under lång tid. Kroppen försöker bygga upp resistens men viruset utvecklas vidare så att immunbristen till slut är ett faktum. Dödsorsaken är sedan någon av följsjukdomarna.

Man bör också framhålla att man kan leva med hiv under lång tid och ha ett meningsfullt liv. Hiv smittar inte vid vanlig vardaglig samvaro och den som bär på smitta ska inte i något avseende behandlas annorlunda eller urskiljas ur mänsklig gemenskap. Om detta har det skrivits i många olika sammanhang. Det är betydelsefullt att samtal kring sjukdomen för mänskligas genom personliga levnadsöden, så att inte straff- eller syndabockstänkande utvecklas.

Strafftänkandet innebär ytterst att de som blivit smittade har sig själva att skylla. Särskilt homosexuella män har drabbats av detta liksom också sprutnarkomanerna. Här är viktigt att visa att hiv kan spridas genom vanligt sexuellt beteende och inte kopplas till "speciella sammanhang". Syndabockstänkandet innebär att den smittade isoleras och kanske trakasseras. Detta kan motverkas genom diskussioner som medvetandegör värderingar kring hiv och aids och genom att med infor-

mation överbrygga rädsla och oro inför det som är främmande. Hiv/aids är en sjukdom med många aspekter.

GONORRÉ orsakas av bakterien *Neisseria gonorrhoeae* och var förr den vanligaste könssjukdomen men är idag relativt ovanlig i Sverige. Hälften av infektionerna hos kvinnan ger inga symptom. Annars kan ett symptom vara en gulaktig flytning. Gonorré är relativt lätt att behandla. Gonorré lyder under smittskyddslagen.

GENITAL HERPES är en virussjukdom som yttrar sig i blåsor som spricker. Dessa uppträder vanligtvis 3 – 7 dagar efter smittotillfället. Symptomen kan vara plågsamma. Symptomen visar sig på läpparna, munherpes, eller på könsorganen, genital herpes. På könsorganens slemhinnor visar sig herpes i form av en liten kliande fläck, sedan som såriga vätskefyllda blåsor. Herpes smittar strax innan och under det att symptomen uppträder. Man bör använda kondom när symptomen uppträder och två veckor därefter. Eftersom det är frågan om ett virus, kan symptomen återkomma men oftast blir de mindre plågsamma med tiden. Symptomen kan mildras med behandling. Herpes lyder inte under smittskyddslagen.

TRICHOMONIASIS orsakas av en flagellat. Den är relativt sällsynt bland yngre. Symptomet är klåda samt en gulgrön flytning men den kan också vara utan symptom.

HEPATIT B kan överföras sexuellt men också genom intravenöst narkotikamissbruk.

SKABB, liksom flatlöss, smittar via sexuella kontakter. Båda är lätta att behandla.

SYFILIS och **ULCUS MOLLE** är mycket sällsynta i ungdomsgruppen i Sverige.

Abort

Kvinnan beslutar idag om hon ska föda sitt barn eller göra abort. Fram till den 18:e graviditetsveckan har hon rätt att få sin begäran om abort beviljad, i enlighet med vad lagen föreskriver, utan att behöva uppge sina personliga skäl. Kvinnan ska erbjudas stödsamtal före och efter aborten men behöver inte ta emot erbjudandet. Hon fattar själv sitt beslut.

Efter den 18:e graviditetsveckan kan hon beviljas abort om

"synnerliga skäl" finns. En kurator utreder fallet och Socialstyrelsen beslutar om aborten ska utföras. Aborten får inte utföras om fostret kan överleva utanför livmodern. Om graviditeten innebär risk för kvinnans liv och hälsa kan havandeskapet få avbrytas även senare.

Att kvinnan själv beslutar om abort innebär att hennes personliga etik blir avgörande för hur hon väljer. Detta kan för en kvinna innebära mer eller mindre vånda. Ingen upplever aborten i sig som positiv men den kan innebära en lösning på en akut situation. I samband med att den nya abortlagen infördes, beslutade också riksdagen att satsa resurser på abortförebyggande arbete i form av större resurser till rådgivning och sexualupplysning.

Beslutet om abort är kvinnans eget och den rådgivning hon kan begära är till för att stödja henne i hennes beslut, men inte att påverka henne i en speciell riktning. Rådgivningen kan vara kort och saklig eller, om kvinnan t ex visar sig vara tveksam, mer utförlig med syfte att stötta henne på vägen fram till ett beslut. Om mannen deltar i rådgivningen är detta en fördel, såvida inte kvinnan motsätter sig detta. Erbjudande om samtal med kurator eller annan rådgivare bör ges även vid tidiga aborter.

Kvinnans beslut om abort utgår ofta från hennes livssituation och hennes "livsplan". Men kvinnor fattar inte, har det visat sig genom undersökningar, sina beslut på en principiell nivå – som om det vore en fråga om "för eller mot abort" eller bara en fråga om kvinnans integritet. Kvinnan fattar sitt beslut utifrån en egen etik som utgår från omsorg, vård och ansvar. I denna etik ingår överväganden om den egna förmågan att ta hand om barnet, hänsyn till den relation hon lever i och även till andra närstående. Ju tidigare aborten sker desto mer övertygad är kvinnan att hon inte förorsakat fostret något lidande.

Den nya abortlagen trädde i kraft 1975. Den har inneburit att aborterna idag sker tidigare och med mindre risker och påfrestningar för kvinnan, och mindre belastning för sjukvården. Den utredning som 1983 (SOU 1983:31) tillsattes för att utvärdera abortlagen konstaterade att abort inte medvetet används som preventivmedel samt att resultatet av det abortförebyggande arbetet var en kraftig minskning av tonårsaborterna.

Över 90% av aborterna utförs före tolfte veckan och de flesta av de övriga aborterna mellan vecka 12 och 17. Praktiskt taget alla tidiga aborter görs med Vakuumpump. Ingreppet sker i narkos eller lokalbedövning och innebär sällan inläggning på sjukhus. Sedan 1992 är en medicinsk metod, RU 486 i kombination med ett prostaglandinpreparat, tillåten och kan väljas av kvinnan före utgången av åttonde graviditetsveck-

Grunden för behandlingen av frågor om abort är saklig information. Diskussionerna bör alltid ske med respekt för individens eget ställningstagande.

Angående etiska överväganden vid abort kan man läsa i avhandlingen *Legal abortion during very early pregnancy. Women's experiences and ethical conflicts* av Kristina Holmgren (Karolinska institutet 1994).

Några referenser:

- Gertrude Aigner: *Sexologi i vården* (Almqvist & Wiksell)
- Marc Bygdeman m fl: *Sexualitet och läkemedel* (Apotekarsocietets förlag 1994)
- Fredricsson och Pousette: *Andrologi* (Liber Utbildning 1994)
- Maria Hede m fl: *Det svåra valet. En bok om abort* (Bonniers 1994)
- P.O. Lundberg (red): *Sexologi* (Almqvist & Wiksell Medicin Liber Utbildning 1994)
- Eric Sandström (red): *Lärobok i sexuellt överförbara sjukdomar* (Studentlitteratur 1994)
- Tonåringar, graviditet och abort* (Rädda Barnen 1992)
- Mats Åkerlund: *Ungdomsgyneologi* (Syntex 1988).

Två utredningar om abort:

- Rätten till abort. 1965 års abortkommitté* (SOU 1971:58)
- Familjeplanering och abort. Erfarenheter av ny lagstiftning* (SOU 1983:31).

an. Efter tolfte veckan utförs aborten i två steg. Livmodern stimuleras för att framkalla ett missfall och därefter görs en skrapning. Proceduren kräver ofta en kort tids sjukhusvård.

De sena aborterna, efter artonde veckan, vilka kräver Socialstyrelsens tillstånd, utgör omkring en halv procent av samtliga aborter, i absoluta tal omkring 250 årligen. De flesta av dessa aborter utförs efter att ärftlig sjukdom eller kromosomrubbing konstaterats vid fosterdiagnostik. Andra orsaker kan vara svåra sociala problem eller att den gravida kvinnans livssituation radikalt förändrats.

I skolan bör man redogöra för fakta kring olika abortmetoder på ett sakligt sätt och naturligtvis betona kvinnans rätt liksom betydelsen av att utföra aborten så tidigt som möjligt. Man bör också tänka på att det kan finnas enskilda elever som stått inför svåra avgöranden i samband med abort. Därför är det också olämpligt att i allmänna debatter ett negativt moraliserande får stå oemotsagt.

Även för den mycket unga flickan gäller att hon själv fattar beslut om abort. Här gäller tystnadsplikt gentemot föräldrarna. Men samtidigt är det betydelsefullt att stödja flickan i att ta kontakt och söka stöd hos sina föräldrar, hon kanske har en överdriven bild av deras negativa reaktioner. Ytterst gäller rådgivningen att stödja flickan att fatta ett eget beslut, vilket kan vara nog så svårt med tanke på det tryck hon kan utsättas för från omgivningen.

Sterilisering

Sterilisering är tillgängligt som preventivmetod för män och kvinnor som fyllt 25 år. Men sterilisering är fortfarande en definitiv metod. Hos kvinnan delar man respektive ägglädare. Hos mannen gör man en delning av sädesledarna. Operationerna är relativt enkla.

Fortplantningsförmågan upphävs hos man och kvinna men den sexuella förmågan påverkas inte. Mannen får fortfarande sädesuttömning. Kvinnan fortsätter att menstruera. Rent psykologiskt kan naturligtvis både man och kvinna reagera på det faktum att de inte längre kan få barn. Men för de allra flesta som bestämt sig för sterilisering är det en positiv upplevelse att inte behöva oroa sig för oönskade graviditeter.

Eftersom sterilisering är ett definitivt ställningstagande är det viktigt att beslutet fattas efter moget övervägande och en viktig regel är att man inte skall låta sterilisera sig för någon annans skull utan endast om man är klar över att man själv inte vill ha flera barn.

Sexuellt tvång och våld

Sexuellt tvång och våld väcker avsky hos de flesta av oss. Att sexuellt förgripa sig på en annan människa, att blotta sig inför en främmande, att tvinga någon till vissa sexuella handlingar – sådant är inte möjligt för de flesta eftersom vi identifierar oss med den andre och inte kan tänka oss sexuella handlingar annat än i en anda av ömsesidighet.

En förövare kan försöka göra om de mest uppenbara övergrepp till att "hon ville det". En blottare kan tänka att "det var väl inte så farligt", men vet egentligen hela tiden att det han gör är fel – och olagligt.

Det är sant att det finns ett ritualiserat våld som förekommer i en anda av ömsesidighet, sadomasochism. Men dessa ritualiserade och tvångsmässiga behov försiggår i sammanhang där man noga kalkylerar med risker och kontroller. Rollerna är klara och förutsättningen är just ömsesidigheten. Sedan är det sant att det idag skett en trivialisering av sadomasochismen, som delvis gjort dess attribut till en del av ungdomskulturen – t ex genom MTV. Detta kan vara förvirrande för unga människor.

Sexuellt avvikande beteenden som i praktiken behöver en oskyldig som deltagare eller vittne, innebär oftast en straffbar handling. Det kan vara frågan om pedofila beteenden, sadistiskt våld, blottande, ofredande genom telefonsamtal, osv. Betydelsefullt är att alltid placera ansvar och skuld hos gärningsmannen. Eftersom mannen – för det är oftast män – upplever skam eller försöker komma undan ansvar, har han intresse av att beskriva offret som delaktigt. Och eftersom även den som utsatts kan uppleva sig som delaktig – "vad gjorde jag för fel som utsattes för detta" – är det oerhört betydelsefullt att förlägga ansvaret till förövaren.

Bakom tvångsmässigheten i sexuellt avvikande beteenden finns hat mot kvinnor, problem kring identitet och könstillhörighet och ofta egna trauman och upplevelser av sexuella övergrepp i barndomen. Så här skriver Eva Hedlund i boken *Med könet som vapen och värn*:

"De flesta av oss vill förstå våra handlingar, vara i kontakt med vårt jag och ha kontroll över våra liv. Den kontrollen har inte mannen som begår sexualbrott. Han handlar under tvång, ett inre tryck som han inte förstår. Oftast känner han ingen skuld, snarare skam. Han skäms för sitt sexuellt avvikande beteende, som kanske yttrade sig i att han våldtog, utnyttjade ett barn eller blottade sig. Det var en handling som just då var en över-

Frågor om sexuellt tvång och sexuella övergrepp kan i detta sammanhang endast behandlas kortfattat för att ge en grundsyn. Dock finns en relativt omfattande litteratur på området. Några skrifter om sexuella övergrepp mot barn hänvisas till i slutet av avsnittet.

Enligt svensk lag är det förbjudet att ha samlag med någon som är under 15 år. Lagens främsta syfte är att skydda barn från att bli sexuellt utnyttjade av vuxna. Två ungdomar som har samlag med varandra blir inte straffade.

Se vidare om sexuellt våld mot kvinnor i Eva Hedlund: *Med könet som vapen och värn* (Sesam/RFSU 1989) samt Eva Hedlund m fl: *Våldtäktskrisen* (Liber 1983).

levnadsstrategi för honom. Han bär på sitt sexuellt avvikande beteende som en livshemlighet. Han anförtror sig inte åt någon.”

Idag finns orsakerna ganska tydligt beskrivna till att vissa personer blir förövare i något avseende. I flera olika sammanhang har man också tagit upp och beskrivit de trauman och reaktioner som drabbar offret för övergrepp, t ex en våldtäkt: utsattheten, chocken, dödsrädslan, skuld, ångest och mardrömmar. Reaktionerna kan finnas kvar i årtal om man inte får hjälp till samtal och eventuell terapi. Personen kan också få uppleva oförståelse och ifrågasättanden från omgivningen, kanske problem i det förhållande man lever i, liksom en upplevelse av utsatthet i sammanhang utanför hemmet.

Samtidigt är det viktigt att betona att man kan bearbeta känslorna efter ett övergrepp och att det finns råd och terapeutisk hjälp att få inom sjukvården.

Sexuella övergrepp mot barn

Sedan år 1980 har i Sverige sexuella övergrepp mot barn uppmärksamrats alltmer. Undersökningar har visat att fler barn är utsatta för olika former av övergrepp än man tidigare trott. Många övergrepp sker också inom familjen eller utförs av en av familjen närstående person. Orsaken till att ett barn tigger om övergrepp som sker kan vara att hon är i beroendeställning till förövaren, att hon utsätts för tvång eller hot, att hon skäms och upplever skuld för vad hon utsatts för, att barnet lever i förvirring och faktiskt inte förstår att detta som händer är orätt och slutligen också att hon inte förmår säga tydligt vad som hänt – trots att hon själv kanske tycker att hon gett tydliga signaler till en lärare eller skolsköterska om att hon inte mår bra.

Ett sexuellt övergrepp kan vara frågan om genitalt samlag men det behöver inte alls vara frågan om det. Oftare kan det handla om att barnet tvingas till olika typer av smekningar eller att övergreppet enbart innehåller någon form av blottande. Det kan vara frågan om något som barnet tvingas göra eller något som den vuxne gör med barnet. Övergreppet kan innehålla hot eller öppet våld men vanligare är nog manipulation, mutor eller helt enkelt ett utnyttjande av barnets oförmåga att säga nej till den vuxne. En vuxen har ju en självklar auktoritet. Ett sexuellt övergrepp innehåller alltid ett svek mot barnets tillit och det vuxna ansvaret.

Sexuella handlingar mellan barn och vuxen är alltid en fråga om övergrepp. Ofta händer det att förövaren skyller ifrån sig genom att säga att barnet tog initiativet eller att barnet ville

I boken *Är det normalt eller...?* Om förskolebarns sexuella beteende, vuxnas attityder och nya forskningsresultat, red. IngBeth Larsson (Allmänna Barnhuset) diskuteras barns sexualitet och gränsdragningen mot sexuella övergrepp.

det. Detta är också en del av den förvirring som barnet utsätts för. Om omgivningen i övrigt tror på sådana historier som innebär att man gör barnet ansvarigt, deltar man i övergreppet genom att göra det legitimt. Barnet blir dubbelt utsatt.

I det här sammanhanget har vi kallat den som utsätts för övergreppet för hon. Och det är vanligast att flickor utsätts men även förhållandevis många pojkar drabbas. Förövaren kallas för han eftersom en stor majoritet av övergreppen utförs av män.

Barn som utsätts för övergrepp upplever ofta att ingen ser dem, ingen lyssnar. Den som upplevt ett övergrepp eller, vilket är vanligt inom familjen, utsätts under lång tid, lever med detta. Handlingarna finns kvar i hennes medvetande – även om de delvis trängs undan till det omedvetna. Övergreppet finns kvar och visar sig kanske genom drömmar, sexuellt utagerande, koncentrationssvårigheter i skolan, tillbakadragenhet osv. Men en tonåring kan också vara mycket bra på att dölja det som hänt genom att uppföra sig perfekt – det har ju kanske varit den kod som hela familjen levt i. Just för att skydda familjen blir hon överdrivet kontrollerad.

Vad ska man då göra?

Det förebyggande arbetet handlar om att över huvud taget våga prata om att sexuella övergrepp mot barn förekommer. Berätta om vad vuxna gör och betona att detta aldrig är något som ska accepteras.

Genom att lära barn vad vuxna har rätt och inte rätt att göra med ett barn, klargör man barnets rättigheter och egenvärde. Genom att träna förmågan att sätta gränser och uttrycka åsikter om vad man vill och inte vill, ger man självkänsla.

Man bör inte skapa någon paranoisk stämning eller en allmän misstro för den skull. I flera länder har det förekommit ”epidemier” av falska anklagelser mot män och kvinnor för sexuella övergrepp. Tvärtom måste man betona att sexuella övergrepp inte alls är något normalt och att praktiskt taget alla människor anser att det är fel. Även de flesta förövare är oftast någonstans medvetna om att de gör fel. Det är därför han hotar barnet och kräver att hon ingenting ska säga till någon.

Att utnyttja, kränka eller ofreda ett barn sexuellt är straffbart enligt brottsbalken 6 kap. FN:s konvention om barnets rättigheter säger också:

”Barn har rätt att skyddas mot fysiskt och psykiskt våld och mot vanskötsel. Barn har rätt att skyddas mot sexuella övergrepp samt mot att utnyttjas i prostitution och pornografi.”

Flera böcker beskriver hur man ska förebygga sexuella övergrepp, hur samtal ska föras.

Solveig Sandström-Taylor ger i boken *Den största hemligheten* (Informationsförlaget) många exempel från engelska projekt. Yvonne Sjöblom i boken *Känn själv* (Liber Utbildning) ger också exempel och övningar. Även Kaisu Akselsdotters handbok för förskolan *Små barns signaler om sexuella övergrepp* (Rädda Barnen) kan användas av lärare i grundskolan.

Rädda Barnen har också gett ut häftet *Det borde alla veta om sexuella övergrepp mot barn* liksom boken *Mot dessa våra minsta - om sexuella övergrepp mot barn* (Rädda Barnen 1990).

Man är enligt socialtjänstlagen alltid skyldig att anmäla misstanken om ett sexuellt övergrepp. Vetskapen om ett övergrepp upphäver eventuell tystnadsplikt. Även för lärare och annan personal gäller att man numera är skyldig att anmäla övergreppet. Däremot är det inte lärarens sak att utreda eller agera i handläggningen av undersökningen av övergreppet. Alla skolor bör ha nedskrivna och väl kända handlägningsrutiner för åtgärder vid misstanke om sexuella övergrepp. Det är också en fördel om man på förhand kan överlägga med sociala myndigheter och polis om hur man kan samarbeta i dessa frågor.

Att arbeta med frågeställningar kring sexuella övergrepp i en klass, kan upplevas som känsligt och svårt. Man kan förutsetta att någon eller några har personliga erfarenheter av övergrepp, kanske i form av en blottare, kanske på annat sätt. Det är viktigt att prata om det på ett sakligt och neutralt sätt. Själv inlevelsen eller upprördheten kan innebära en kränkning av barnets integritet. Alltför många detaljer som är främmande för barns föreställningsvärld är olämpliga.

Kvinnlig könsstympling

I Sverige är kvinnlig omskärelse förbjudet enligt lag (SFS 1982:316). Numera talar man istället för omskärelse om könsstympling, vilket mer beskriver vad det är frågan om. Kvinnlig könsstympling innebär att man skär bort klitoris eller en del av klitoris, s k klitoridektomi, klitoris och de inre blygdläpparna, s k excision eller att man skär bort klitoris, de inre och de yttre blygdläpparna samt syr ihop öppningen och endast lämnar ett litet tändsticksstort hål för urin och menstruation, s k infibulation. Den senare formen är vanligast i länder som Somalia, Sudan, Eritrea och Mali eller i delar av dessa länder. Könsstympling i andra former är vanliga i andra länder i ett bälte från Västafrika till Östafrika. Traditionen är flera tusen år gammal men har inget stöd i Koranen. Argumenten för könsstympling är dels kulturella ("så har vi alltid gjort"), dels sociala ("annars blir hon inte gift") och dels av kontrollerande art (för att minska kvinnans sexuella aktivitet).

I detta sammanhang går vi inte in på hur stymplingen går till, men den har liknats vid tortyr. Flickorna är ofta oförberedda, de tvingas och följderna blir ofta livslånga underlivsbesvär i form av smärta och infektioner för att inte tala om hur det påverkar det sexuella livet. Det är också vanligt med skador och komplikationer i samband med barnafödande. Även i psykiskt avseende får flickor livslånga problem.

Att tala om könsstympning kan i en klass vara mycket känsligt för en flicka från de berörda länderna. Sådana samtal bör, om det finns anledning på grund av signaler av något slag från flickan, ske enskilt, gärna tillsammans med skolsköterska eller skolläkare. I Sverige idag lever relativt många invandrare och flyktingar från de berörda länderna. De bör på olika sätt ha kännedom om den svenska lagstiftningen. Det händer också att flickor i förskoleåldern eller i skolålderns början skickas hem eller till ett annat land utanför Sverige för att genomgå könsstympning. I fall där man misstänker att så kommer att ske, eller har skett, skall detta anmälas till de sociala myndigheterna enligt § 71 socialtjänstlagen.

En etisk grund

Under de år som sexualupplysning förekommit har en etik utvecklats som utgår från varje människas rätt att forma sitt eget liv. Att inte utsättas för tvång, att fritt få välja sitt sexuella liv och sin partner, att bestämma om och när man ska föda har varit grundkrav. Människans samliv är hennes ensak så länge ingen annan skadas av hennes leverne. Samhällets uppgift är att ge vård och stöd så att var och en har möjlighet att förverkliga sig i sexuellt och reproduktivt avseende. Staten har ingen rätt att använda lagstiftningen som ett befolkningspolitiskt instrument, till exempel att befrämja befolkningstillväxten genom att förbjuda preventivmedel.

Grundat på internationella överenskommelser om "sexuella och reproduktiva rättigheter" har man inom IPPF – International Planned Parenthood Federation – arbetat fram ett utkast till en "Bill of Rights" som omfattar tolv olika områden. "Rättigheterna" har här redigerats och kan ses som ett arbetsmaterial. De sexuella och reproduktiva rättigheterna kan relateras till förhållandena i Sverige och till andra länder. Det följande är en konkretisering och tolkning av dessa rättigheter för detta sammanhang.

Rätten att överleva tar till exempel upp det faktum att spädbarn som är flickor i många länder har mindre förutsättningar att överleva än vad pojkar har. Detta på grund av att flickorna på olika sätt diskrimineras eftersom pojkar har ett större socialt värde. Flickor bringas på olika sätt om livet, eftersom det är mer eftersträvänt att föda pojkar. Omkring en halv miljon kvinnor i världen dör också årligen i samband med graviditet och barnafödande. Av dessa dör omkring 200 000 kvinnor på grund av osäkra aborter, framför allt i länder där abort är förbjudet i lag.

Den följande etiska grunden för sexuella rättigheter och en reproduktiv hälsa är en fri tolkning av internationella rättighetsförklaringar. Den kan vara utgångspunkten för en jämförelse mellan olika samhällen i världen liksom en skärskådning av det svenska.

Orättvisorna är stora mellan fattiga och rika länder och mellan fattiga och rika kvinnor inom ett land. 99% av alla mödradödsfall sker i fattiga utvecklingsländer och dödsfall på grund av abort drabbar främst de fattiga, de unga och de utbildade kvinnorna i länder där abort är förbjudet och sjukvården otillräcklig.

Rätten till frihet och personlig säkerhet innehåller rättigheten att själva bestämma över sitt sexuella liv liksom rätten att säga ja eller nej till den vård som erbjuds. Rätten till personlig integritet omfattar också frihet från genital stympling, dvs kvinnlig omskärelse.

Rätten till sexuell preferens liksom frihet från sexuella trakasserier är en hörnsten i den personliga integriteten. Detta innefattar bland annat rätten att leva ett öppet liv som homosexuell. I många länder är homosexualitet – eller homosexuella handlingar förbjudna.

Rätten till frihet från tortyr och dålig behandling omfattar sexuell exploatering av barn liksom våld mot kvinnor och deras utnyttjande i prostitutionen. Här kan man studera hur lagstiftningen kring prostitution varierar mellan olika länder.

Rätten till frihet från alla former av diskriminering handlar i sexuellt och reproduktivt avseende om diskriminering på grund av kön, ålder, sexuell inriktning samt fysiskt eller mentalt handikapp. Vad gör man till exempel i Sverige för att fysiskt och psykiskt handikappade ska få möjligheter till ett sexuellt liv? Men det handlar också om tillgång till hälsovård samt diskriminering av kvinnor på grund av graviditet, till exempel genom att hon förlorar sitt arbete.

Rätten till privatliv innefattar till exempel rådgivning i hälsofrågor, även för unga. Rätten till ett privatliv avvisar alla former av integritetskränkning. Därför har till exempel personal som arbetar med preventivmedelsrådgivning tystnadsplikt och därför inte rätt att underrätta föräldrarna om en ung flicka får preventivmedel eller gör abort.

Rätten att planera sitt föräldraskap innefattar tillgång till så många olika former av preventiva metoder som möjligt, inklusive säkra aborter. Omvårdnad under graviditeten, minimiålder för äktenskap liksom hälsovård när fertiliteten hotas, t ex på grund av könssjukdomar, är några frågor som omfattas av dessa rättigheter.

Rätten till undervisning och information omfattar sexualitetens risker och reproduktiva rättigheter. Men också att få kunskaper om att leva ett sexuellt tillfredsställande liv kan ses som en rättighet. I många länder är till exempel kvinnans njutning tabu eller något man vill kontrollera, till exempel genom könsstympling.

Rätten till hälsovård omfattar bland annat rätten till rådgivning, utan försök att påverka i någon särskild riktning, både vad gäller preventivmedel och graviditet. Rådgivning om preventivmedel, abort, könsjukdomar och hälsovård i samband med graviditet ska ske med respekt.

Rätten att kunna utnyttja rönen i den vetenskapliga utvecklingen vad gäller preventivmedel och hälsovård innebär också att teknik och vård inte ska reserveras för en särskild grupp i samhället utan bör vara alla till nytta.

Rätten till tankefrihet innebär att var och en har rätt att tänka som han vill i dessa frågor. Men också att inte religiösa eller politiska rörelser ska begränsa den personliga tankefriheten. Detta är en rättighet som i många länder ifrågasätts. Hur är det i Sverige?

Rätten att välja omfattar både individens rätt att själv besluta om preventivmedel och abort liksom även rätten att själv välja sin sexualpartner. Här inbegrips också rätten till arbete både före och efter graviditet.

Rätten att bilda sammanslutningar och att påverka politiskt innebär att man har rätt att söka främja frågor om sexualitet och reproduktion.

Detta utkast till sexuella och reproduktiva rättigheter utgår från den enskilda människan. Man kan lätt se att rättigheterna saknas helt eller delvis i många länder och att människan kommer i konflikt med familjens krav, gruppnormer eller en övergripande religiös eller politisk moral. I många samhällen finns det befolkningspolitiska mål som inskränker personlig frihet eller förnekar stora grupper kunskaper i sexuella frågor och i reproduktion.

Men även vad gäller det svenska samhället kan man ställa frågan om alla rättigheter är uppfyllda. Får alla de kunskaper som är nödvändiga för att kunna fatta beslut och leva ett bejakande sexuellt liv? Finns det konflikter mellan kravet på tanke- och yttrandefrihet, vilket är en rättsstats grundval, och till exempel friheten till sexuella skildringar där människor försätts i vanmakt av olika slag.

Etiska diskussioner i dessa frågor berör pornografi, prostitution och sexuella övergrepp men också abortfrågan, "prov-rörsbefruktning" och möjligheter till genmanipulation.

Trots oklarheter och motsägelser i beskrivningar av rättigheter som berör sexualitet och reproduktion, är det betydelsefullt att visa att upplysningen om sexualitet och samlevnad har en etisk grund och bygger på omsorg om den enskilda människan.

Rättigheterna kan kopplas till beskrivningar av olika länder för att göra jämförelser men också till enskilda fall. Genom att visa betydelsen av rättigheterna i konkreta situationer får de liv och innehåll. Jämför också historiskt genom att visa vilka mänskliga tragedier som bristen på enskilda rättigheter lett till.

Sverige och världen

För drygt hundra år sedan var även Sverige ett u-land. Orsaken var inte enbart överbefolkning, även om många då upplevde resurserna som begränsade och ansåg att folktillväxten skulle påtvinga svenskarna ett ökat armod. Snarare samverkade en mängd faktorer för att skapa det sociala elände som då var Sverige. Folkökning, brist på hälsovård, missväxt, okunnighet om sexuella frågor, ojämn fördelning av produktionsresultaten, industriell underutveckling, en outvecklad infrastruktur, kvinnoförtryck m m skapade fattigdomen.

Så är även befolkningsfrågorna idag komplexa och kan inte lösas på ett enda sätt, t ex genom att distribuera preventivmedel till stora grupper. Jordens befolkning växer med 1,7 procent per år, till större delen i den fattiga delen av världen, men utnyttjandet av resurserna och miljöförstöringen sker i den rika världen. Resurserna vad gäller mat och näring skulle räcka till alla, även i den närmaste framtiden, men den ojämna fördelningen av resurserna gör att många svälter. På ett globalt plan i både i- och u-världen lider världen en brist på sötvatten för bevattning och till att användas i hemmet. Folkvandringar och städernas tillväxt är ett globalt problem som delas av både fattiga och rika länder.

Under många år har man internationellt talat om familjeplanering, vilket bland annat omfattat sexualupplysning och information om preventivmetoder, allt anpassat till respektive land. Familjeplanering har också varit ett mindre provokativt begrepp än sexualupplysning i länder som inte accepterar till exempel föräktenskapliga sexuella relationer.

Insikten om att familjeplanering inte är nog för att lösa problemen har nu gjort att man ser frågan i ett vidare perspektiv. Nu talar man i stället om sexuell och reproduktiv hälsa. Detta omfattar ”inte bara frånvaron av sexuellt relaterade sjukdomar – också möjligheten till ett säkert och tillfredsställande liv på det sexuella planet . . . liksom friheten att bestämma om och när man vill ha barn”. Frågor kring det planerade föräldraskapet och kunskaper om sexuella frågor kan inte isoleras från hälsofrågor i stort eller från kvinnans sociala situation. Man har nu i internationella sammanhang allt mer börjat tala om

”women’s empowerment”, vilket fritt översatt innebär att kvinnan får makt och inflytande över sitt eget liv och sin livssituation. Detta kommer då också att handla om arbetsfördelning och maktbalans mellan man och kvinna. Kvinnan och mannen måste t ex respektera de sexuella och reproduktiva rättigheter som ovan redogjorts för.

Genom ett brett hälsoperspektiv, som utgår från att kvinnan själv kan ansvara för sin reproduktiva förmåga tillsammans med mannen och där ett stort antal barn inte längre är en ”fattigdomsförsäkring”, kan man på sikt tänka sig att förutsättningar finns för att befolkningstillväxten skulle minska något, även om detta skulle ske på sikt. En stor del av jordens befolkning är idag på väg in i fertil ålder och det kommer att ta lång tid innan hälsoarbetet verkligen får effekt.

Skolans uppgift är i detta sammanhang att skapa förståelse för andra kulturella mönster och tänkesätt och visa hur tankar omkring sexuell och reproduktiv hälsa kan användas i traditionella samhällen och i kulturer stadda i förändring.